

ЗАМОРОЖЕНИЙ
ФЕЄРВЕРК

БЕЛЬКАМІО

BELCAMPO

Bevroren
vuurwerk

БЕЛЬКАМПО

Заморожений
феєрверк

З нідерландської переклав
Ярослав ДОВГОПОЛИЙ

Київ
2006

ББК 84.4НІД

Б44

Белькампо (справжнє прізвище Герман Пітер Шенфельд Віхерс, 1902–1990) за синтезом ексцентричного мислення та індивідуальністю художнього методу стоїть цілком окремо від усіх нідерландських письменників. Він продовжує класичну традицію німецького романтизму, зокрема Е.Т.А. Гофмана. Навіть свій псевдонім письменник запозичив у одного з персонажів його роману «Еліксир сатани» – П'єтро Белькампо.

«Останній шукач пригод у нідерландській літературі» – так сьогодні називають співвітчизники письменника, якого критики порівнюють з Кафкою і чия творчість за життя несправедливо була недооцінена.

Редактор
Гриць Гайовий

Художнє оформлення
Лесі Папій

*Deze publicatie verscheen met financiële steun van de Nederlandse
Literair Produktie-en Vertalingenfonds*

*Книга видана за підтримки Фонду видання і перекладу
нідерландської літератури*

© Bevroren vuurwerk.
Een keuze uit de verhalen van Belcampo.
Amsterdam, Salamander 1962.

© ВП «Юніверс»; Я. Довгопольний, переклад; Художнє оформлення Л. Папій

ISBN 966-8118-37-5

ПОГРЕБАННЯ

Двоє чоловіків, які не розуміли його мови, мертвою хваткою скрутили йому руки і шпурнули кам'яними сходами вниз у темряву. Тепер він лежав отут і кривавів. Залізний люк з гуркотом захряснувся над ним.

По відлунню оцінив, що його кинуте до розлогого склепу. Лежав він на плитовому камінні, де-де відчував мокруватий пісок. Бачити нічого не бачив, стояла могильна темрява. Чути щось чув. То якесь човгання, то шарудіння, немовби лапа опускається чи перевертається тіло. І подихи.

Отож, він не сам один. Невже тут звірі? Невже розірвуть його зараз на шматочки? Чи вони вже відчули його кров? Од страху мимоволі заклацав зубами, затряслися коліна. Взяти себе в руки не було сил.

Хоч напевне ще не знав, чи справді настав йому кінець, але страхом уже проникся разом з тим почуттям цілковитої самотності, яка в останню мить свідомости огортає кожну умираючу людину. Рятунку нівідкіль немає, все людство відвернулося від нього, він зостався сам. А що минуло, виявилось оманною. Бути ошуканим життям — ось сумний кінець кожної людини.

І все ж, підземелля, в якому опинився, почало поступово рябіти: мабуть, очі його, попервах осліплені раптовою темрявою, поволі почали призвичаюватися. Він став щось розрізняти, відокремлюючи від п'тьми: тьмянний відблиск кінцівок, подекуди мляві рухи. Упізнавав людські постаті, здебільшого лежачі й подекуди сидячі. Чимдалі ставало

очевиднішим він потрапив не до звіриної ями — це була людська яма. Вся долівка виявилась укритою своєрідним життям, пластом живих істот.

Повільно до його виснаженого мозку проникла жахлива правда: ось тут, у темній глибині, вояків переможених народів позалишали самих на себе. Ніхто вже не промовляв ні слова, навіть перешіптування поміж сусідами не чути. Кожен був ніби сам по собі. Мова й та перестала існувати. Не залишалося нічого іншого, як дати своїй плоті смиренно зітліти.

Вже й рухи стали чимось винятковим, та й були вони мляві, бо перетворилися на щось дорогоцінне, оскільки позбавляли того єдиного, що тліло ще в тілах і від чого заляжало саме життя, — резервів енергії.

Тіло його вкрите ранами, проте обстежити їх сенсу не було: все одно нічим їх обробити. Тож залишалося лише чекати, чи почне він поправлятися. А це вже виклик.

Окрім бажання вижити ніщо інше їх тут не займало. Про якусь втечу годі було й думати, бо їх оточувала скеляста міць самої землі. Не вивести більше з цієї мертвотної тьмяні спільних вчинків, хіба що колективну смерть. У тому слабкому мороці, який відтепер більше не яснішав, виднілися довкола постаті рокованих, які підкорилися очікуванню, очікуванню не знати на що.

Сам він уместився якомога зручніше на теплому камінні, заплющив очі і вдався до того єдиного, що міг ще зробити і що робили вони всі: подумки повернутися до минулого, туди, де була його свобода. І перш ніж фінал сповнить образи його спогадів внутрішнім розквітом, аби зв'язати і зсушити їх, його раптом огорнуло незбориме бажання ще раз пережити своє минуле, виразніше, свідоміше, ніж уперше.

Передусім, етап свого життя до того, як почалася війна, він зуміє пригадати детально — той період, коли вони були радісними й могли відзначати свята, коли світ був для нього приязною домівкою. І тут з'ясувалося, що п'ятьма йому сприяє: в ній образи яскравіше вимальовувалися перед очима, а тиша робила звуки минулого виразнішими. Ось це те чи не єдине, що їм усім позосталося.

Поринувши у спогади, він часом ловив себе на думці, що посміхається. А в тій ямі це вже було своєрідним викликом, блюзнірством. Але траплялося таке тільки тоді, коли не відчував великого болю. Бо через тривале лежання в одній позі рани щоразу починали пекти, а думки знову линули до війни, до вояцького буття, згадка про яке лише посилювала страждання.

Якщо ратне ремесло вже само по собі пронизане нестерпними муками, але воно врівноважувалося непохитною вірою у свою спроможність боротися проти набагато чисельнішого ворога, щоб врешті-решт стати свідком ... загибелі власного плем'я. А вмерти без нащадків — смерть подвійна. І покинути світ, у якому вигубили твою мову, — який ще може бути глибший смуток? І то не од власного за-непаду, а од чужого свавілля.

Хіба не чудовими людьми вони були? Сповнені сили й завзяття, мастаки на вигадки щодо розумного й корисного використання природи. А їхні жінки, такі тендітні і вперті водночас, міцна підпора в бою, як і джерело розкоші в мирний час. Ні, не умінням їх доконали, а числом.

Скількох племен спіткала і продовжує переслідувати така ж доля? По дорозі сюди він одноплемінників майже не стрічав. Їх усіх поперемишали з іншими. І навіть по відношенню до приречених на смерть провадили політику викорінення рідної мови. Богів залишали, мови ж — викорінювали. Такою була воля покорителя.

Якось йому спало на думку, що все-таки щось вдіяти зможе: виповзти за межі тієї великої сходової пройма, що над ним. Геть від цього місця. Навпомацки поплазував він поволі вперед.

Хоч рани й знесли його, він запросто зумів би підвестися й переступити через інших, у ньому збереглося ще достатньо сил. Коли їх вели сюди, то їсти їм давали, а часом перепадало ще щось від жінок край битого шляху. А що м'язи його натреновані і був він скорше вгодований, ніж хирлявий, то якийсь час може протриматися, якщо берегтиме свої сили. Але навіщо? Хіба для того, щоб іще тиждень чи місяць думкам своїм давати волю? Маячня якась!

Вибравшись за межі місця, призначеного для тих, хто потрапить сюди після нього (його нащадків, гірко подумав при цьому), він знову віддався спогадам: зримо уявляв і рідних, і друзів, слова, які були ними сказані. Він викликав образи людей із минулого і спілкувався з ними, відчуваючи, як тіло його поволі щезає. Аж до кісток.

Так він пролежав чимало днів поспіль. Днів? Вони перестали існувати. Час протікав прямолінійно. Зміни дня й ночі були чимось із його минулого, тим, дивовижність чого збагнув щойно тепер.

Тьмяна мряка, до якої, од самого початку, він максимально пристосувався, тривала. Можливо, коли його органи відчуття врешті-решт будуть уражені, тоді наступить коротка мить яскравості, викликана надчутливістю ока.

Єдине, що йому залишилося від цього світу, — та п'ядь землі, що він її вкривав своїм тілом і яку міг відчувати навпомацки. Вона йому до певної міри належала, бо виявилась настільки люб'язною, щоб нести його. Ось, власне кажучи, і все, що зосталося вітчизни. Щойно гладив її пальцями, і кожний рівчачок видавався долиною ріки, а кожне підвищення — горою. Йому було чого гладити цю землю: вона ще носила його.

Ось так вони всі лежали разом, наче той кволий вогонь, що поволі згасає. Ніхто вже й не знав, скільки часу вони так лежали. Та їм, власне, було байдуже. Ув'язнений злочинець — той постійно лічить дні, хай хоч і дали йому двадцять років, на стінах камери викарбовує довжелезні ряди чисел. Час займає його повністю. А тут час зупинився назавжди, жодних сподівань на поміч іззовні.

Що воно там угорі? Чи це зір його вразило проблиском світла? Невже побило його сліпотою? Тільки не це. Так буває наостанку, а він же при повній силі. Над ним поволі почав вигравати ніжний розсвіт, то тут, то там виблискували склепіння печери. Бляклість ця переросла у світло, уривчасте світло, наче від смолоскипів, що їх почали вносити.

Так воно й було. Угорі, на стику стіни й склепіння, закінчувалися коридори, і там з'явилися слуги з великими смолоскипами, які вони розставляли у великі гнізда на скелістій стіні.

Тепер усе підземелля було освітлене, і полонені вперше побачили одне одного, завважили понівечені тіла, вицвілі й запалі очі, і всіх пройняло огидою. Колективне страждання не породило чуття єдності, симпатії одне до одного: все зайшло надто далеко. Мерці лежали поміж ними. Лежали тут і ті, хто ледве дихав, і вже не відреагував на горішне світло...

Проте багато хто, як і він, озирався довкола і вгору. Що б це мало означати? Невже від них ще чогось хочуть?

Незабаром усе з'ясується. Розставивши смолоскипи, служники, в одностроях переможця, зникли в коридорах, через які виходила й кіптява факелів, і почали снувати по не то рукотворному, не то витвореному природою великому балконі. Підземелля заповнили пахощі наїдків.

Він помітив на балконі довжелезний стіл, який почали заставляти великими тарелями й мисками, вщерть наповненими м'ясом, тацями з яриною, полумисками з овочами. І відрами з вином. Все це тепер чітко було видно, оскільки поміж стравами на столі розставляли каганці та свічки.

Це якесь марево? Чи він при смерті?

Ба ні. Дійство тривало. Надійшли музики зі струнними інструментами, які, згрупувавшись збоку, почали налаштувати струни. Відлуння в підземеллі надало цій какофонії певну цілісність. Невже виконають для них серенаду? Серенаду для тих, хто умирає? Але для чого ж тоді всі ці наїдки?

Але ні, ось і гості почали входити: веселе товариство чоловіків і жінок згурмадилося довкола стола. Всі в багатих шатах, жінки в повній красі. Посередині, на найвищому стільці, усілася ополиста матрона з повадками сильної світу цього. Дружина або коханка намісника чи полководця, а може, навіть і цариця, бо виявилася душею цього бенкету. Вона дала знак усім сісти, музикам — щоб почали грати, і за столом заgrimіла гульня: всі кинулися жлуктити вино й запихатися м'ясними наїдками.

Під впливом вина їхній настрій ставав дедалі розкутішим, до того ж, їх збуджувала й глибока зневага до полоненого ворога, якого намагалися змусити сконати в сяйві своєї розкоші, змусити вмерти при виді їхньої життєрадісности.

Якщо саме такою насправді була їхня мета, то тут вони прорахувалися і здоровій і вільній людині на душевний стан цих полонених уже не вплинути. Більш принизити їх було годі. Навпаки, будь-який звук, будь-яка подія, що вони в стані були їх ще сприйняти, були тепер просто бажаними: все-таки ще щось відбувається, щось іще буде діятись. А тут тобі залунала музика, найбільш небесна на землі, утіха і блаженство водночас!

І що з того, що виконують її, аби припекти їм до живого. Це не з прихоті музик, і хтозна, можливо, це якраз вони докладали всіх зусиль, щоб утішити їх востаннє.

Проте далеко не всі сприймали те, що діялось, однаково. Багатьом чувся спів, що долинув із якогось далекого протилежного берега й віщував їм вибавлення від страждань. Інші, котрим було не так кепсько, сприймали все, зосередивши свої погляди вгору, як картину потойбічного життя на небі, яке раптом розверзлося перед ними. Дехто з останніх сил звів догори руки.

Тільки ті, хто залишався цілим і здоровим, були спроможні оцінити, що діється насправді. Серед них і той воїн, якого останнім кинули до ями. Здоров'я його було не так підточене, як у інших, воно навіть підправилося трохи, бо стали заживати рани. Ніщо не випадало з його уваги, бо сприймання органами чуття навколишнього світу після вимушеної глухоти і сліпоти певною мірою вгамувало голод зору й задовольняло спрагу слуху.

Поки внизу все застигло, мов у окам'янілому світі, там угорі бенкет набирав чимраз більших обертів, гості постійно перекрикували музику і розшукували тепер дотиками рук не тільки їжу та питво, але й тих, що сиділи поруч. Рухи ставали дедалі більш дикунськими, а звуки і навіть сміх — тваринними. Час від часу через балюстраду летіли вниз обгризені кістки, а в міру зростання настрою навіть з

м'ясом. Музикам веліли грати голосніше та швидше, гості стали частіше концентрувати свою увагу на долішнє царство. Дехто вже звисав через балюстраду, а хтось навіть підняв келих і випив за здоров'я тих, там внизу.

Справжній смисл бенкету став щойно тепер зрозумілим. Полоненими хотіли позабавитись, як зі звірами, стати свідками того, який здійметься кавардак за недоїдки, а тоді – пустити слабших сильнішим на поталу. Але спершу ті, нагорі, самі нажлукталися до безтями, щоб взяти участь у цій дикій грі.

Під звуки, якими нацьковують собак, кидали вони чимраз більші й більші кусені вниз. Великий кусень впав і біля нього, та він навіть не простягнув за ним руки.

Тоді полетіли цілі тарелі з м'ясом, за якими в повітрі тяглися хвости випарів. Проте ніхто з полонених не ворохнувся, вони неначе застигли й закам'яніли. Багато хто так і справді не в стані був поворохнутися, проте більш міцні, здавалося, старанно зважували всі за і проти тих зусиль, що вони б затратили їх у сутичці за поживу. Єдине, що він завважив, вони час від часу озиралися то на наїдки, то одне на одного. І очі їхні при цьому бігали, як у хижаків.

Хай там що, але він у цьому участі не візьме, він без вороття за все вже розплатився. Ні, він спокійно залишиться тут тліти і не дозволить ворогові змінити свого наміру, цим самим зберігши останній прояв самостійності. А може, це готовність до відсічі пробудила цей намір? Чи стане йому волі й рішучості, чи не вкриє себе неславою через негідний вчинок? Ось чого боявся найбільше.

Бенкет раптом перервали. За вийнятком одного, вся решта товариства відверто зосередила свої погляди на арені смерті. В тиші, яка запала, один із гостей виголосив довгу промову, з якої полонені нічого не зрозуміли, але яка, мабуть, була потішною, бо щомиті промовця перебивав вибух загальної радості. Напевне, він насміхався з їхньої відмови накинутися на кинуту їм поживу, питаючи, чи не відчують голоду, чи розпечені настільки, що їм уже їхня їжа не до смаку.

Промова, звернена до полонених, була розрахована на публіку, яка забавлялася на балконі ще й тим, що глумила-ся над ними. Особливу їхню увагу привернув один дико зарослий ратник, проте той навіть не здригнувся. Не здригнулися й інші. Таке загальне заціпеніння розцінене було як глибока зневага, і гостей поволі охопила лють, як це буває з погоничами віслюків, коли вперту тварину не зрушити з місця навіть побоями.

І тут переможці вдалися до останньої каверзи. Вмить посередині балкону звільнили місце, і челядники під звучні, рвучі ритми музики внесли велетенського смаженого кабана на рожні й кинули його на арену.

Це зламало непохитність приречених. Ті, хто допався першим, могли наїстися досхочу. У них зажевріла надія на життя. І раптом здійнялася метушня. Видаючи протяжні жалібні звуки, передні вгризалися зубами в гору м'яса, а задні намагалися відтиснути передніх. Тепер усі вилися ярим роєм, відтісняючи одне одного, немов ті пацята біля матки, а той, хто допадався, — одразу приймав ненажерливі рухи личинок.

Різкі пахощі заповнили все підземелля, збуджуючі звуки музики, заохочувальні викрики, що лунали з балкону, нікого байдужим залишити не могли. І навіть ті найслабші намагалися дістатися туди, вибиваючись з останніх сил. Тільки мертві залишалися лежати. Та ще й він, цілий і здоровий, і саме цілісність зробила його неприступним, як мерця.

Він не ослаб, він тільки змінився. У вирі подій він втратив смиренство і покору. Адже в цьому, що сталося, і його прикра вина. Намагання ворога позбавити їх почуття цінності, ба навіть стану душевних переживань, перетворити їх на тварюк, виродків — вдалося. Вдалася і спроба розв'язати братовбивчу бійню: довкола кабана згустився натовп забіяк і побитих.

Йому без перешкод пощастило проковтнути якісь шматки їжі, що лежали поруч, той шматок пирога теж. Ця їжа лежала собі повсюди недоторканою: коли всі гвалтом кинулися до смаженого кабана, ніхто навіть і не звернув на

неї увагу. Не один із тих, хто там скубався до смерті, міг спокійно нею насититися, але необхідної для цього дешиці глузду забракло всім.

До нього дійшло, що він залишився єдиним, кому вдалося зберегти свою самостійність. Він був єдиним, хто ще спостерігав за балконом, бачив, як вони там потішалися, як пиячили, як дедалі пристрасніше впивалися кривавою бійкою тут, унизу. Стало очевидним, що вони, там угорі, вже ні в що не втручалися, нічого не кидали і більше не верещали, переконані, що пробуджені ними темні сили зробили самі по собі свою чорну справу, а для них це було найбільшим задоволенням.

Тим часом та згряя внизу, розшматовуючи кабана, аж сатаніла. Ті, хто вважав, що до них поволі повертаються сили, спільно захищали «завойоване» місце від довоколишніх слабаків. Згряя розділилася на тих, хто набирив силу, і тих, хто її втрачав.

Кабан став тепер тією вщерть наповненою потерпілими від аварії корабля рятувальною шлюпкою, на яку з усіх боків намагалися забратися потопаючі, а їм стали на заваді ті, хто вже туди ввіпхався. І чим більше розжирали того кабана зсередини, тим більше він скидався на ту шлюпку. Декілька чоловіків виламали зсередини ребро і стали ним гамселити по руках тих, хто пробував схопитися за облявок, і плечах тих, хто тільки вистромлювався з води, та по обличчях, викривлених від пожадливості.

Запальність тепер була ні до чого, тож звуки музики лунали інертно, все злилося в єдиному реві божества, яке породило це пекло. Назабаром усе вгамувалося. Багато хто сконав, інші просто — наситились. Кабана спожили, тільки кістяк його ще догложували. Вигасли й пристрасті на балконі. Тут чоловіки й жінки згуртувалися парами й вели амурні діалоги.

Наближалася розв'язка великої бойні, і той, хто весь час тримався осторонь, запитував себе, що ще слід чекати після такого ганебного приниження. Найприкріше було для нього те, що славне їхнє життя зійшло нанівець, а тим, нагорі, такий ось кінець приніс велику радість. Може, він

помиляється: кінець як останній момент чогось, що відбувається в часі, ще не означає кінцевого результату, — тож просто неправильно зневажати саме життя через те, що ось такий тепер кінець.

І тут він здивувався, що віднайшлася насага на такі роздуми і на такі почуття. А може, це ті події щось пробудили в ньому, чи це від того, що поїв? То чому ж тоді вся ця братія, що наглиталася кабана, серед попелу власних почуттів не завважила якогось сяйва? Та раптом трапилось таке, що відірвало його від думок.

Музика мовчала, публіка на балконі зовсім затихла, запала мертва тиша. Ці ж самі слуги, які перед тим занесли смолоскипи, притягли тепер довгі палиці й висунули гнізда для освітлення, що виявилися поворотними, вперед, і ті частини склепіння, що досі були в п'їтьмі, наповнилися світлом. Усі спрямували свої погляди вгору, бо побачили щось, чого ніяк не сподівалися. Попід склепінням на рівномірних відстанях були вибиті великі овальні отвори, доступні, очевидно, іззовні. В кожному з отворів, упираючись ногами й руками об краї і, очевидно, підстраховані линвами, зависли молоді жінки. Світло смолоскипів десь з двадцять таких тіл нерівним своїм мерехтінням обвело. На перший погляд вони скидалися на плафонні орнаменти, проте тут не Греція, а тільки там такі ліпні фігури.

Музики затягли ніжну солодкувато-протяжну мелодію, а жінки попід склепінням усі свої рухи спрямовували до підземельного світу, спочатку мляво, мов уві сні, а згодом, з наростанням звуків мелодії, — чимраз виразніше, зазивними жестами рук, голів і ніг. І все в них промовляло: йдіть до нас, ми — призначені для вас, і ніщо нам не миліше, як виконати це призначення.

Балкон обуяло диким шалом.

А тепер і ще й це. Не удовольнившись заподіяним, переможці задумали продовжити гульбище, аби познушатися над бранцями, які втихомирили інстинкт голоду, розпаливши їхній другий інстинкт. На балконі вільно стали чинити

перелюб, щоб таким чином завести і бранців. Винагородою мали бути невольниці. Можливо, їм за цю роль пообіцяли волю, бо вони аж страх як змагалися між собою, спокушаючи нещасних звабливими рухами. Вони кружляли, й співали, і посміхалися до чоловіків, вабили їх рухами своїми, наче магичною силою.

З усвідомленням приречености він побачив, що сатанинський задум удався. Його товариші по нещастю вже не спускали з сирен угорі очей. Вони підвелися, щоб наблизитись і стали проходжатися сюди-туди, неспокійно, наче їх лихоманило. Дехто зводив угору руки, немовби промовляючи: «Падай, я спіймаю тебе!». Проте невольниці у відповідь лише усміхалися, підманюючи жертву тілом.

І тут один із нещасних зробив спробу залізи по голій скелі, на якій де-де виднілися виступи. Всі погляди присутніх, і тих на балконі, звернені були тепер на нього. На половині висоти чи то сили його підвели, чи послизнувся на виступі, зірвався й залишився лежати на землі.

Тепер вже кинулися пробувати свої сили й інші, вибираючи собі наймилішу невольницю чи стіну з найбільшими виступами, і, підохочувані хором вигуків, розпочинали свій ризиковний підйом. Стик склепіння в заледве двох метрах від пожаданої мети, коли простягнуті з обох боків руки вже мали доторкнутися, — виявлявся майже завжди фатальним. Щоразу, коли хтось звалювався вниз, музика раптово завмирала, щоб виразно було чути, як нещасний грюкається об землю.

Одному з бранців — чи не тому волохатому — майже вдалося досягти мети. Він вже зачіпив був руками краю овалного отвору, але тут біла рученька, що спочатку допомогла забратися так високо, зненацька зіштовхнула його вниз.

Такого реву в підземеллі ще не чули.

Чим більше він на все це дивився, тим більше бентежилась його душа. Він відчував, як починає божеволіти. Йому стало прикро, що таки доторкнувся до їжі, адже йому хотілося вмерти. Він улігся на скелі, заплющив очі з наміром більше їх не відкривати й почав лити сльози від

болю, що цей світ, від якого відвернеться від нього назавжди, при розлуці підсовує йому таке видовище.

Так він і пролежав якийсь час. Бедлам довкола прищух до стихеного гамору. Раптом на його груди впала краплина. Несподіваність і дивовижність цього моменту, просвітлили його і змусили відмовитися від щойно прийнятого рішення. Він розплющив очі і глянув угору, де, просто над ним, лежала невільниця. Коли він її уважніше розглянув, усе стало зрозумілим: вона плакала.

Що це — сила, яка зненацька може виникнути між двома людьми? Потік? Силове поле? Він побачив, що вона була зовсім не такою, як інші жінки. Не менш милою, проте безумною і відчайдушною. І він був тим єдиним, хто завважив це посеред такого пекельного бедламу. Те, що вона плакала, він побачити не міг, проте сльоза її скотилася на нього. Ось, ще одна впала. На плече.

Його охопило пристрасне бажання. Якщо у цій пустелі мали б об'єднатися двоє людей — то це саме вони. Він одразу скочив на ноги, заграв м'язами й відчув, як, наче від помаху чарівної палички, до нього повернулися сили. Чи вона теж його бачила? Він підвів погляд, і йому здалося, що так. Її обличчя наче вкрилося усмішкою, а в очах розгорівся вогонь.

Оком мисливця почав він вивчати скелисту стіну. Він спостерігав за кожною щілиною, за кожним уступом і щойно тоді визначав шлях свого підйому, як робив це, коли забирався до гнізда молодих грифів. І він подав знак, який вона мала зрозуміти, якщо і в неї запалало полум'я. Вона одразу вловила зміст того знаку, схрестила у відповідь перед грудьми руки, даючи зрозуміти, що молитиметься за нього весь час. Тепер союз був заключений. Хто знає, можливо, вона відразу звернула на нього увагу, і сльози її були зовом.

Повільно і спочатку невпевнено через емоції, почав він своє сходження. Що вище піднімався і чим важкодоступнішим ставав підйом, тим більше зосереджував він свою увагу на тому, як знайти рукам за що схопитися, а ногам опору і як перенести вагу свого тіла. Попервах він не виділявся, бо був єдиним із багатьох. Тільки пізніше, попід самим склепінням, усі звернули на нього увагу.

Щоразу, як тільки знаходив надійну опору, він хвильку перепочивав і зводив свій погляд угору, і чим виразніше її бачив, тим прекраснішою вона видавалась йому. Тепер і він прочитав на її обличчі своє пристрасне бажання. Ні, це не була гра, вони не бавилися в кішки-мишки, бо крізь глибоку сердечну прихильність, яку вона випромінювала, він уловив її побоювання, що він зазнає невдачу, як інші, й зірветься вниз. Решта ж нехай собі продовжує думати, що кабила вона його на загибель.

І тут на мить становище стало загрозливим. Не тоді, коли вперше уздрів її уста, її зуби, її ніздрі, те пасмо кучерявого волосся, не тоді, коли побачив виразність її темно-карих очей, коли погляди їхні зустрілися.

Все це було чудовим.

Становище стало загрозливим тої миті, коли вони вперше змогли обмінятися словами. Почав він, а коли вона відповіла йому, то зробила це на рідній його мові. Вона була з його племені!

Ще трішки, і він просто зірвався б. Тремтячи всім своїм тілом, він прикипів до скелі і став чекати, допоки заспокоїться.

Його мова, його мова! Його мова ще не вимерла, вона ще жила. Ожила між ними обома, і це найважливіше. Що їх єднало. Вона була такою, як і він.

Байдуже, як розмовляли інші. Для нього існувала лише вона. Саме цього він і хотів, коли надумав навіки заплющити очі: викреслити зі своєї пам'яті все те, що оточувало його. Тепер це стало реальністю: вона була тим єдиним, що існує насправді.

Затремтів він не від страху, а від щастя, тож тремтіння це перейшло у фізичну силу та самоопанування. Забути треба про ніжність і більше жодних слів, лише ті команди, які потрібні цирковим акробатам. Годі розраховувати на щастя заздалегідь, допоки воно не завойоване.

На найнедоступнішому краю треба було подолати опуклу частину. Тепер він навмисне не споглядав у її бік, із такої близької відстані погляд її міг би стати смертельним, як погляд Медузи.

Сантиметр за сантиметром просовувався він угору, ско-
собочено видряпуючись по стіні.

Ледь чутно, майже пошепки, давала вона йому вказівки:
«Трішки лівіше... ледь вище... не там, цей виступ розхита-
ний ... так, ось тут виїмка... ногу підтягни... ось знову ус-
туп, повільно підтягнись... відпусти ліву руку і простягни її
наскільки можеш».

І ось він уже біля неї.

Тепер ті внизу, і ті на балконі, затамувавши подих, поба-
чили, як він ширяє в повітрі і, незважаючи на те, що музика
перестала грати, він, на превеликий їхній подив, вниз не
зірвався.

Як йому все це вдалося, ніхто так і не збагнув, але
декілька секунд пізніше всі стали свідком того, як бранець
і невільниця там, угорі, впали одне одному в обійми.

Воістину, це вона підняла його до себе.

Тепер вони були разом. Тепер вони мали змогу розгля-
дати одне-одного, милуватися собою, радість і горе сплаци-
лись в одне, вони могли віддатися одне одному.

Від щастя вони плакали, проте розуміли, що так трива-
тиме недовго, і те, що буває між чоловіком і жінкою, їм
треба було зробити швидко.

Почуття швидкоплинності — єдине, що в цьому підзе-
меллі ще в них залишилося, все інше було викорінено тією
внутрішньою єдністю, яка навіки нерозривно їх зв'язувала.

Розлучились вони, кинувшись разом в ущелину.

АМЕРИКАНСЬКІ ГІРКИ

Б агато читачів газет вважають фейлетон як рубрику для людей нижчого ґатунку, як щось на зразок масної плями на їхньому натхненні, і глибоко зневажають тих, хто заглядає в газету тільки для того, щоб жадібно накинутись на черговий витвір фейлетоніста.

Проте якщо порівняти цю зневагу з тією серйозністю, з якою зазвичай сприймається так звана світова сенсація, то вона принаймні сміховинна — адже про що забуває рядовий читач? Про те, що ті новини, за які він так цінує газету, заради яких інколи нехтує дружиною та канапкою, є ніщо інше, як оповідання з продовженням, оповідання про злободенні події у світі.

Ми всі маємо довічний абонемент на життя, і все, що відбувається у світі, є якраз публіцистичним твором про це. Кожний день є результатом дня попереднього. І всі написані вченими історичні праці, всі ці десятки тисяч товстезних томів — Буркгардт¹, і Ранке², і т. п. — ніщо інше, як «короткий зміст попереднього».

Таким чином, якщо один проковтує фейлетони, а інші — новини, то це свідчить тільки про різницю в смаках, однак суттєвої різниці між ними немає.

¹ Буркгардт, Якоб (1818—1897) — швейцарський історик і філософ культури, основоположник так званої культурно-історичної школи в історіографії.

² Ранке, Леопольд фон (1795—1886) — німецький історик, який займався переважно історією Західної Європи XVI-XVII століть.

Будь-яка служниця знає, як прикро, коли термін передплати на газету добігає кінця раніше, ніж закінчилось друкування роману. Така вже наша спільна доля. Для умів великих і допитлих це справді трагічно. Проте нам ніяк не вкладається в голову, що Ньютон ніколи не був у кіно, а Тамерлан не бачив ні літака, ні сідав до танка...

Інколи зустрічаються провидці, здатні світлом свого генія освітити майбутнє і Жюль Верн час від часу, Белькампо у першому томі своїх творів... Тож давайте й ми зробимо те, від чого не в силі утриматися жодна служниця: перегорнімо хутко декілька сторінок і потайки заглянемо, що воно там далі.

Та не очікуйте всеосяжної панорами майбутнього — це вище наших сил. Ми обмежимося невеличким розділом певної науки — нейрохірургією.

Немає не світі нічого дивовижнішого за людський мозок. З цим погоджуються всі філософи і вчені. В перекинутій догори дном пательні, на якій заледве вдалося б засмажити ворону, ми зберігаємо найскладніше, найграндіозніше зі всього суцього. Приголомшуючі досягнення сучасної техніки порівняно з мозком видаються жалюгідними дурничками.

Проте не будемо гаяти часу на захоплюючі просторікування, кожен із нас знає цю удавану безмірність з її міріадами образів, де можна скільки завгодно блукати вперед і назад. Наче зі смолоскипом рухаємося ми темними лабіринтами залів, висвітлюючи вряди-годи то одне, то інше настінне малювання, і не просто картини, цілі фільми, кольорові й озвучені. І щодня виникають нові зали, нові добудови. І всі ми допомагаємо їх споруджувати. В мозку освіченої людини, як в Амстердамі, розміщуються яка-небудь вулиця П.К.Гоофта¹ чи парк Фондела², майдан Рембрандта.

¹ Гоофт, Пітер Корнеліс (1581—1647) — перший національний поет, драматург, історіограф, основоположник нових форм лірики і стилю нідерландської прози XVII століття.

² Фондел, Йоост фан ден (1587—1679) — великий голландський поет і драматург.

Чим далі, тим більше наука схиляється до думки, що сказане вище — не просто собі метафора, а такі вулиці й майдани в нашому мозку справді існують. Спеціалісти досвідчено знають точку, куди треба вколоти, аби рука випрямилась, а якщо вколоти в іншому місці, зігнуться коліна. Експерименти показали: якщо відключити певну ділянку мозку, то геть забудуться всі французькі словечка, а якщо не функціонуватиме інша — людина геть забуде, що це за штуkenця годинник чи таця для канапок.

Всі картини спогадів, а інакше їх і не назвеш, займають постійні місця в мозковій структурі й нікуди не переміщуються, як це вважали раніше, а ледь-ледь колихаються, подібно до подиху вітру в порожньому просторі. Наші спогади, якщо дотримуватись наукової термінології, локалізовані, і сучасні анатоми й нейрохірурги вважають найважливішим своїм завданням всебічно уточнити цю локалізацію, наполегливо перетворюючи її на мікролокалізацію.

Десь у 1965 році вони вже зможуть сказати: в такому ось зрізі отакого-то завитка на площині в стільки-то квадратних мікрон закладена моя поїздка в Ардени; або: в п'ятій закрутці десятої западини на глибині двадцяти мікрон Абе забиває гол.

Ось така перша основна лінія цього процесу розвитку.

А тепер друга.

Наша свідомість повзе або скаче галопом, осяяна лойовою свічкою чи смолоскипом — це у кого як — лабіринтами нашого мозку, освітлюючи то те, то се — одне слово, що тільки нам заманеться. Але ось заковика, наче в якійсь фісгармонії: натиснеш на клавішу, а трохи далі спрацьовує ще декілька, так і тут — щось освітиш — і лясь! — значно далі теж спалахує вогонь, і то не один, а наче цілі ряди вуличних ліхтарів. Картини спогадів не існують окремо, а загадковим чином переплетені з іншими образами, так що думка про одне тягне за собою думку про інше.

Пути, які зв'язують наші уявні образи, називаються асоціативними доріжками, і неважко собі уявити, як це по них з величезною швидкістю несеться така собі іскорка

Будь-яка служниця знає, як прикро, коли термін передплати на газету добігає кінця раніше, ніж закінчилось друкування роману. Така вже наша спільна доля. Для умів великих і допитлих це справді трагічно. Проте нам ніяк не вкладається в голову, що Ньютон ніколи не був у кіно, а Тамерлан не бачив ні літака, ні сівав до танка...

Інколи зустрічаються провидці, здатні світлом свого генія освітити майбутнє і Жюль Верн час від часу, Белькампо у першому томі своїх творів... Тож давайте й ми зробимо те, від чого не в силі утриматися жодна служниця: перегорнімо хутко декілька сторінок і потайки заглянемо, що воно там далі.

Та не очікуйте всеосяжної панорами майбутнього — це вище наших сил. Ми обмежимося невеличким розділом певної науки — нейрохірургією.

Немає не світі нічого дивовижнішого за людський мозок. З цим погоджуються всі філософи і вчені. В перекинутій догори дном пательні, на якій заледве вдалося б засмажити ворону, ми зберігаємо найскладніше, найграндіозніше зі всього суцього. Приголомшуючі досягнення сучасної техніки порівняно з мозком видаються жалюгідними дурничками.

Проте не будемо гаяти часу на захоплюючі просторікування, кожен із нас знає цю удавану безмірність з її міріадами образів, де можна скільки завгодно блукати вперед і назад. Наче зі смолоскипом рухаємося ми темними лабіринтами залів, висвітлюючи вряди-годи то одне, то інше настінне малювання, і не просто картини, цілі фільми, кольорові й озвучені. І щодня виникають нові зали, нові добудови. І всі ми допомагаємо їх споруджувати. В мозку освіченої людини, як в Амстердамі, розміщуються яка-небудь вулиця П.К.Гоофта¹ чи парк Фондела², майдан Рембрандта.

¹ Гоофт, Пітер Корнеліс (1581—1647) — перший національний поет, драматург, історіограф, основоположник нових форм лірики і стилю нідерландської прози XVII століття.

² Фондел, Йоост фан ден (1587—1679) — великий голландський поет і драматург.

Чим далі, тим більше наука схиляється до думки, що сказане вище — не просто собі метафора, а такі вулиці й майдани в нашому мозку справді існують. Спеціалісти дос-теменно знають точку, куди треба вколоти, аби рука випря-милась, а якщо вколоти в іншому місці, зігнуться коліна. Експерименти показали: якщо відключити певну ділянку мозку, то геть забудуться всі французькі словечка, а якщо не функціонуватиме інша — людина геть забуде, що це за штуkenція годинник чи таця для канапок.

Всі картини спогадів, а інакше їх і не назвеш, займають постійні місця в мозковій структурі й нікуди не переміщу-ються, як це вважали раніше, а ледь-ледь колихаються, подібно до подиху вітру в порожньому просторі. Наші спо-гади, якщо дотримуватись наукової термінології, локалізо-вані, і сучасні анатоми й нейрохірурги вважають найваж-ливішим своїм завданням всебічно уточнити цю ло-калізацію, наполегливо перетворюючи її на мікроло-калізацію.

Десь у 1965 році вони вже зможуть сказати: в такому ось зрізі отакого-то завитка на площині в стільки-то квадрат-них мікрон закладена моя поїздка в Ардени; або: в п'ятій закрутці десятої западини на глибині двадцяти мікрон Абе забиває гол.

Ось така перша основна лінія цього процесу розвитку.

А тепер друга.

Наша свідомість повзе або скаче галопом, осяяна лойо-вою свічкою чи смолоскипом — це у кого як — лабіринта-ми нашого мозку, освітлюючи то те, то се — одне слово, що тільки нам заманеться. Але ось заковика, наче в якійсь фісгармонії: натиснеш на клавішу, а трохи далі спрацьовує ще декілька, так і тут — щось освітиш — і лясь! — значно далі теж спалахує вогонь, і то не один, а наче цілі ряди ву-личних ліхтарів. Картини спогадів не існують окремо, а за-гадковим чином переплетені з іншими образами, так що думка про одне тягне за собою думку про інше.

Пути, які зв'язують наші уявні образи, називаються асоціативними доріжками, і неважко собі уявити, як це по них з величезною швидкістю несеться така собі іскорка

свідомості, переймаючи на себе начебто функцію ліхтарника. Ясна річ, що одного мережа таких доріжок багатша й складніша, в іншого простіша, залежно від життєвого досвіду, чи освіти й індивідуальних особливостей.

А, відтак якийсь уявний образ чи спогад нам зовсім не байдужі. Вони несуть емоційний заряд, змушують журитися чи радіти, знову ж таки по-різному для різних людей. «Будиночок біля моря», наприклад, втілює для одного найпрекрасніше, для іншого — найнестерпніше зі всього, що будь-коли пережив.

Спогади бувають гарні, а бувають і погані. На щастя, погані спогади з часом стираються — почасти тому, що їх витісняють пізніші переживання або людина звекає до свого горя, — але часом трапляються спогади настільки злоякісні, що здатні надовго отруїти психіку, і людина тоді починає хворіти.

Що ж робити такій людині? Спочатку вона намагається розвісити на доріжках до цих спогадів таблички «вхід заборонений», проте наш ліхтарник не завжди звертає увагу на подібні заборони, і подолати хворобу таким чином не вдається.

Деякі лікарі пробують їй допомогти, штучно воскресаючи фатальні спогади, аби позбавити їх колишніх жахливих рис. Прихильники фройдизму віддають перевагу забарному порпанню в минулому, яке може тривати роками. Дехто воліє добитися успіху блискавичною активізацією всіх клітинок мозку, тобто тотальним приведенням до свідомості за допомогою електрошоків. При цьому нерідко складається враження, що спогад давно вже зотлів сам по собі, а не з ласки таблички «вхід заборонений».

Для нас набагато важливіший інший, повсталий за останні роки, метод, який полягає в тому, щоб відтяти асоціативні доріжки, що ведуть на так звану ворожу територію. Береться скальпель і на мить вводиться в мозок. Називається це лоботомією.

Зрозуміла річ, чикрижити абищо не годиться — необхідно залишатися в межах білої речовини, тобто маси, сформованої з асоціативних доріжок, у межах тривимірно-

го вмістилища мільйонів рельсів і мільярдів стрілок кишенькового формату. Скальпель хірурга перетинає декілька тисяч доріжок, а серед них, очевидно, й ті, що треба, оскільки інколи це допомагає.

Отож, даний метод, на відміну від двох попередніх, не позбавляє спогадів нальоту жорстокости, а ізолює його (виникає непроникна перегородка із рубцьованої тканини), робить недоступним для свідомости.

У наші дні послуговуються всіма трьома методами. Останній, наразі вельми грубий, здається найперспективнішим, бо його техніку можна вдосконалити, хоч як поки не знаємо.

Але до 1975 року ця лінія розвитку зімкнеться з вище згаданим методом мікролокалізації, і таким чином здійсниться вікова мрія вчених: вторгнення до кори сірої речовини, усунення оперативним шляхом шкідливих для здоров'я людини спогадів — так звана мнемоекстирпація. Тобто, жодних сеансів на кушетці, що раніше тривали роками, жодних мозкових елеткрошоків і лоботомій, а всього-на-всього проведена одним махом абсолютно безболісна операція по знешкодженню секретного ворожого передавача.

Безболісна тому, що наш мозок ніколи болі не зазнає, головний біль гніздиться на зовнішній периферії, в коріннях волосся чи десь біли них, хоча видається, ніби йде він ізсередины. (Загальновідомо, що операції на мозку безболісні, і пацієнта усипляти не треба).

Як стоматолог сьогодні висвердлює уражену зубну тканину, так нейрохірург буде усувати злякїсну думку, можливо, за допомогою електрокоагуляції чи якимось іншим, невідомим поки що способом, і ще більш, аніж стоматолог, керуватиметься при цьому вказівками пацієнта. Якщо зубний лікар по скрикуванню чи мимовільних порухах пацієнта довідується, що натрапив на хворий нерв, то в нашому випадкові це буде приблизно так: «А тепер, лікарю, ви потрапили до мого городу». Або: «Обережно, лікарю, ви наскочили якраз на Віллема Мовчазного!». Справа в тому, що пацієнт відчує наближення інструменту у формі роздратування й різкої активізації клітинок мозку, які під загрозою.

За аналогією із чужорідними тілами, що потрапили до організму, «Медичний журнал» почне обговорювати такі теми, як «Психічне чужорідне тіло» чи «Симптоми мишей у мозку». В останньому випадку мова йде про випадки, коли розумовий процес зовсім застопорюється; стосовно екзаменаційного стопору можна буде говорити про нову форму повної студентоплегії. В 1980 році ці операції стануть звичайнісінькою справою, і психоаналіз збереже хіба що своє історичне значення. Із практичного вжитку, а відтак і літератури він щезне раз і назавжди.

Зондування церебрального електричного поля допоможе локалізувати певні комплекси і подавити їх електричними методами. Потреба в краніотомії відпаде. Вся процедура займе лічені хвилини і проводитиметься амбулаторно, після чого пацієнт підведеться й, полегшено зітхнувши, піде додому.

І, як це завжди буває, чим операція безпечніша, тим більше розширюються покази для її проведення. Якщо спочатку пацієнтами будуть тільки душевнохворі, у яких вилучать спогади, що вони шкодили їхньому здоров'ю, то згодом, у міру вдосконалення методики і зростання її популярності, у людей виникне й посилюватиметься — щодалі то дужче — бажання усунути не тільки шкідливі для здоров'я спогади, але й усі неприємні думки, що стали на заваді до життєвого щастя.

Справді, заради чого роками мучитися гризотами скрухи, якщо їх можна так само виколупати як шпат у коней! Навіщо зберігати спогади про людей, які стали нам огидні, або про те, що применшує нашу гідність, — про провал на іспитах, ганебно програє змагання, вкрадене майно.

Все це повністю відповідає еволюції чільної наукової думки в медицині: вдаватися до оперативного втручання не лише з метою лікування й запобігання хворобам, але й для того, щоб створити у людини безхмарне, райдужне світосприйняття.

І життя тоді стане безхмарним. Душевні рани, що вони досі наносилися різними життєвими обставинами, будуть виліковуватися без зайвих клопотів. Заможні люди зможуть тепер до кінця своїх днів зберегти життєрадісність і

невимушену ширість юности. Віднині все, що стоїть на заваді, можна буде, як пише інструкція, вирвати з корінням.

Подібно до того, як сьогодні регулярно ходять на сповідь чи перевіряють у стоматолога свої зуби, отак увійде у звичку перевіряти свій мозок, і часом хірург з докором зауважить: «Гай-гай, та тут сильно занедбано, за рахунок лікарняної каси не вичистиш».

Вільний розвиток особистості, мобілізація всіх прихованих сил — під такими гаслами все завжди розпочиналось.

Але й це благе розпочинання, як і всі попередні, дуже швидко перетвориться на предмет зловживання.

Серед постійних відвідувачів мнемотехнічних поліклінік виявиться відносно високий процент підозрілих елементів, братанів.

А все тому, що злочинний світ використає і це найновіше досягнення медицини в корисних цілях, щоб уникнути кримінальної відповідальності. Укатрупивши когось або вчинивши пограбування, вони в першу чергу старатимуться стерти спогади про свої злочини, бо як потрапиш у руки правосуддя, так хоч не проговоришся, а щиро дивуватимешся. При цьому вони обплутуватимуть хірургів, запевняючи їх, що йдеться про травму юности чи про любовну приключку, і таким чином заметуть усі сліди. У цих типів навіть свій звичай заведеться: при першій-ліпшій нагоді усунути зі свідомості всі десять заповідей.

Щоб цьому запобігти, приймуть особливий закон, відповідно до якого хірург зобов'язаний ще до операції ознайомитись зі змістом комплексу, що підлягає усуненню, і матиме право вимагати від пацієнта будь-яку необхідну інформацію.

Тоді злочинцям залишиться тільки шукати за грубі гроші лікарів з гнучкою совістю — підпільних хірургів, психічних абортистів. І з цієї пори дана царина медицини піде двома шляхами — білим і чорним.

Часом людина мимоволі стає свідком злочину: зайшла випадково в гості чи завернула на хвилинку, чи стояла на розі. Раніше, щоб усунути небезпеку викриття, такого свідка просто «мочили». Але тепер такі крайні заходи вже не бу-

дуть потрібні. Кілерам достатньо затягнути свідка до свого спільника — підпільного абортиста, — і справа в повному ажурі. Щоб переконатися, чи вирізано те, що треба, жертву обробляють волевгамовуючими засобами, так що вона вже не буде в стані притлумити ті реакції, які відповідають штучно подразненим клітинам. Якщо, приміром, подразнення сприйме материнський комплекс, жертва неодмінно вигукне: «Мамо, мамо!». Отож вона вимушена правдиво відреагувати на подразнення і не зможе шляхом симуляції зберегти той комплекс, з яким би їй не хотілося розлучитись.

Такий метод відкриє шлях до ліквідації, супроти волі людини, частини її спогадів і, зрозуміла річ, негайно буде взятий на приціл політичними партіями. Надалі вже не треба буде вбивати свої політичних противників чи гноїти їх у таборах, варто лише усунути їхні ідеали. Велетенський крок уперед по шляху до гуманізму!

У країнах, де панує диктатура, даний метод застосовуватимуть масово аби витравити з пам'яті народу будь-яку думку про попередній, ліберальніший режим правління.

Таким чином, нарівні з позбавленням обтяжливих спогадів виникає, з іншого боку, загроза для вартісних елементів духовного життя людей — для політичних переконань і, хтозна, можливо, навіть і релігійних.

Ось яке становище складеться в 1995 році.

До 2000 року — а ми розповідаємо про ті події того року, які Белламі¹ випустив з уваги, — відноситься перетин вищезгаданої лінії розвитку ще з однією, про яку поки що не говорилося.

Учені здавна займаються дослідженням різних способів підтримання життєдіяльності тваринних тканин і органів, вилучених із відповідного організму й розміщених, скажімо, в склянці чи колбі, і вже досягнули в цій царині значного успіху.

¹ Белламі, Едуард (1850-1898) — американський письменник, який набув популярність своїм соціально-утопічним романом «Погляд у минуле» (1888), в якому зображено створення шляхом мирної еволюції соціалістичного суспільства в США.

Живи і дай жити іншим! — такий девіз цих учених. Їхні зусилля скеровані не тільки на те, щоб ізолювати більш складні органи від вище організованих істот, ні, вони хочуть, міняючи умови, ще й збільшити життєстійкість цих тканин, зробити її значно вищою від природної. Що добре для одного органу, шкідливо для іншого, і природа внаслідок цього змушена шукати середній шлях, який нам, зрештою, ні до чого. Якщо ми вже взялися за серце, то печінка, селезінка і вся решта нас не обходить — так ми казали.

Так ось, у двотисячному році наука знайшла такий спосіб довготривалої консервації живих мозкових клітинок, цих найчуттєвіших зі всіх тканин.

Це дало потужний імпульс подальшому розвитку нейрохірургії, і в 2005 році вперше вдалося оперативним шляхом, не порушуючи внутрішнього взаємозв'язку, усунути у пацієнта комплекс мозкових клітин, пронизаних однією певною думкою, і при цьому зберегти взаємозв'язок з її оточенням. Таким чином, на зміну мнемоекстирпації прийшла мнемоектомія.

Само собою розуміється, що спеціалісти-гістологи не забарились ретельно дослідити зрізи мозкової тканини. Тепер перед ними постала одна з найбільших проблем, основоположна для всієї науки: чи залежить фізична поведінка екстрагованої тканини від її психічного змісту?

Незабаром вздовж стіни лабораторії вишикувались шерехи посудин з написами: «Перша дружина, Б.Л., 35 р., ♂», «Пацюк в колисці, В.Б., 12 р., ♀», «Алгебра, П.Б., 17 р., ♂», «Викидень, Й.Р., 40 р., ♀», «Втрата гаманця, А.С., 61 р., ♂».

Нікого вже не дивувало, коли, наприклад, лаборантові говорили: «Будь ласка, віднесіть професорові «Залізничну катастрофу». Або прибиральниці: «Хрїт'є, чому ви сьогодні не витерли пилюку з тих банячків, де у нас удари блискавки?».

Лікарі-психосоматики з невтомною увагою стежили за ходом цих досліджень. Адже від їх результатів залежали радість і горе життя.

2040 року гістологи зуміли настільки підвищити життєстійкість мозкової тканини, що стала можливою її пересадка в інший мозок.

У нашому мозку є ряд ділянок, де нічого не відбувається, такі собі сліпі ділянки, і невідомо, чи то вони створені з врахуванням майбутнього і чекають часу засвоєння, чи то складаються із уже неактивної субстанції, оскільки людина не виконує певних передбачених природою функцій, а отже, є залишками нашого плаваючого, крилатого і четвероногого минулого.

Якщо на цю ділянку імплантувати клітковий комплекс із такої ось лабораторної колби, то з'ясувалось, що він не тільки зберігав життєві функції, але і за три-чотири тижні — безсумнівно, завдяки безперервній передачі сигналів на зразок SOS — установлював контакт з «обжитим світом» і незабаром повністю долучався до сукупних спогадів піддослідної особи.

Розроблена професором Аріенсом Капперсом теорія возз'єднання блискуче підтвердилася і увінчала всі попередні праці. Мета, до якої стільки років — свідомо чи підсвідомо — прагнули вчені, була досягнута: народилась мнемотрансплантація.

Віднині стало можливим долучити пам'ять і знання іншої людини до своїх власних. Перед хірургами відкрилося нове поле діяльності: тепер вони не просто усували з мозкових клітин усе шкідливе чи небажане, а могли й поповнити прогалини, збагатити духовне життя пацієнтів, зробити їх щасливими шляхом пересадки мозкових клітин інших людей.

Зараз у нас 2005 рік від народження Христа, і таким чином ми досягли найвищої точки, бо все наше оповідання — це начебто американські гори великого луна-парку. На перших порах все ледве-не-ледве рухається, виснажливо довго, з нестерпним скреготом зубчастих коліщаток, і тим не менш неухильно піднімається чимраз вище й вище над дахами, відкриваючи дедалі ширші, неосяжні горизонти.

Коли описані вище наукові результати стали загальнодоступними, одразу з'ясувалося, що на приємні спогади

це неабиякий попит. Щойно тепер стало очевидним, оскільки люди незадоволені своїм життям, водночас з'ясувалося, що ця незадоволеність набагато менше проявляється там, де присутні спогади, пов'язані з радісними, смаженими емоціями. Торгівля спогадами йшла на повних парах. В Амстердамі відкрили «Центральну нідерландську біржу спогадів» і всюди, аж до найменших провінційних містечок, можна було надібати маклерів зі збуту й купівлі спогадів.

Нова можливість безпосередньо створити своє щастя і навіть, незважаючи на матеріальні втрати, ще більше вдосконалити його, обіцяла багатьом настільки радісні перспективи, що торгівлю спогадами годі було зупинити. Всупереч застереженням, що лунали з табору гуманістів, купівлю-продаж спогадами урегулювали й узаконили. Такі поняття, як особистість та індивід, застаріли назавжди. І жодна з обох заповзято полемізуючих сторін не усвідомлювала, що аkurat тут і крилася причина їхніх бід. Дуже знаменна риса тієї епохи.

Придбати щастя неможливо, якщо його не продадуть. Але який дурень продасть своє щастя?

Не можна сказати, щоб народ геть увесь схибнувся, та все ж, трансакції укладались щоденно. Йшлося, власне кажучи, не про продаж щастя як такого, а спогадів, які зможуть ту чи іншу людину ошчасливити. І незабаром з'ясувалося, як по-різному реагують люди на один і той же образ, адже ледь не кожний спогад робив одного неймовірно щасливим, а іншого — невимовно нещасним.

Обставини ці можна сформулювати й так: усі біди світу постають від того, що більшість людей не має відповідних спогадів. Цю соціальну проблему якраз і нівелювала торгівля спогадами, але й вона незабаром була проголошена ворогом народу номер один.

Взяти, наприклад, військову службу: один її ненавидить, другий про неї просто мріє. Що може бути ліпшим, якщо перший, одмахнувшись од неї, продасть свій службовий комплекс тому, хто горить бажанням виконати свій військовий обов'язок, але відхилений медичною комісією!

Точнісінько так і з материнським комплексом: одна до нього рветься, іншу ж він гнітить. Спогади, пов'язані з болісними докорами сумління, комусь можуть справити велику втіху. Попорпавшись у відходах терапевтичних операцій, не один знаходив для себе там щось під свій смак. На прикладі військової служби легко показати, як далеко зайшло в ті дні знеособлення людини. Частенько траплялось, як і тепер, що десь на пероні або в ресторані відставний вояка поплескає когось по плечу зі словами: «Здоров був, старий, як справи? Де ти цілу вічність пропадав?». А той, до кого він звернувся, зовсім його не знає і навіть готовий поклястися, що вони ніколи в житті не зустрічались. Та йому й на думку не спаде відкараскатися від незнайомця словами на зразок: «З ким, власне, маю честь?» або «Ви, напевне, прийняли мене за когось іншого, бо...» ні, він одразу докумекає, що один із його колишніх товаришів по службі продав свої спогади цьому незнайомцеві, і тепер можна вступати з ним у розмову про спільні армійські справи.

Якщо в перші роки оголошення про купівлю-продаж розміщувалися в газетах, на стендах, у рекламних проспектах, то незабаром торгівля зосередилась на біржі, і там щоденно почали публікувати котирування на зразок: «Юнацькі спогади, смутні», «Зустрічі зі знаменитостями, вельми захоплюючі» або «Релігійні переконання, користуються великим попитом» тощо.

Серед звичайних котирувань кидались у вічі й особливі, спеціальні пропозиції. Ці дорогоцінні комплекси не тільки сприяли щастю людини, але містили в собі всю повноту людського щастя. Моменти цілковитого задоволення, загального визнання і, нарешті, рідкісні переживання, коли душа людини відкривається світові, що її оточує. Маю на увазі найвеличніше щастя кохання. Внаслідок цього виник новий варіант подружньої невірності: в той час, як все йшло своїм плином, у думках деяких взірцевих батьків сімейств пишно квітнули спогади, що вони їх ретельно ховали в собі і з великою охотою занурювались.

Такі комплекси поступали на ринок рідко і за них пла-тили шалені гроші. Тільки гостра нужда змушувала влас-ників продавати подібні спогади, зате той, хто їх продав, на певний час виходив з матеріальної скрути, що само по собі було щастям.

* * *

Письменник, тридцяти п'яти років з роду, увійшов до свого будинку. Зняв пальто, струсив з нього сніг. Тепер мое пальто нагадує собаку, собаку, який зірвався з ланцюга, по-думав він.

Його щось дуже непокоїло. У вітальні горіла лампа. За столом дружина займалась перекроюванням старої бла-китної сукні. Двоє діточок бавились на підлозі дерев'яною лялькою та м'ячем. Вони по черзі намагалися вцілити м'ячиком у ляльку й перекинути її. Батько родини, ні з ким не привітавшись, виклав на стіл два папірці.

— Завтра вранці, — промовив він, — о пів на дев'яту нас приймуть одразу. Шпиталь «Вілгельміна Хастгойс». Корпус три.

Дружина здригнулася і ще нижче схилилася над робо-тою. Рука її затремтіла, проте машинально продовжувала робити один вистіб за іншим. Він машинально глянув на неї, проте тремтіння не угамовувалося.

— Адже ми домовлялися, — м'яко промовив він, вит-римуючи коротку паузу.

— Я й не підозрювала, що одна справа — про щось до-мовлятися, виконати — зовсім інше. Адже це гірше повно-го банкрутства.

Він усе ще стояв посеред кімнати. Здавалося, погляд його шукав підтримки у знайомих предметів.

Скільки разів вони про це говорили! І що тільки він за цей час продав: подорож у Далмацію, вакації на Кор-сиці, карнавал у Римі, забавну пригоду з чарівною наїз-ницею, радість перших літературних успіхів. Залишили-ся в нотатнику тільки заголовки романів, які треба про-читати.

А тепер. Тепер вони наважились пожертвувати всім, тобто одне одним. Іншого виходу в них не було. Він мусить закінчити свій роман, а для цього потрібен рік спокійного життя без будь-яких турбот про гроші. У порівнянні з цим усе інше не мало ні найменшого значення. Письменник повинен виплескати з себе те таємниче життя, що визріває в надрах його душі. У цьому він зумів переконати свою дружину, так, принаймні, йому здалося. А тепер у неї дрижать руки.

Прийти до такого рішення було справою нелегкою. Все, чим вони були одне для одного, — чудовий початок кохання й сотні найдрібніших подробиць: обмін поглядами, ніжний, ласкавий жест і будь-яке слово, від якого сльози радості підступали до горла, спільне захоплення побаченням — зі всім цим розпрощатися, все продати й залишитися наодинці зі своїми розчаруваннями, дрібними турботами, дурними сварками.

Саме цього останнього вона не хотіла.

— Тоді треба повикидати на смітник і всю решту, — сказала вона, — а то я тебе зненавиджу.

Отож, вони цілком і повністю відмовляться одне від одного, знищать одне одного в пам'яті, витравлять все до кінця. Все, окрім дітей. Над дітьми треба зглянутися. А як далі? Важко. Вони хотіли мати ще одну дитину. Адже вся краса творення являється в людині. Без цього не було б повноти щастя.

Багато вони розмірковували над тим, як врятувати свої спогади. Можливо, записати їх від початку до кінця? Він запропонував: нехай одне з нас відправиться на операцію місяцем пізніше, тоді він встигне передати свої спогади іншому. Проте вона не погодилась.

— Хоч би як тісно перепліталися наші спогади, вони все-таки різні. Я не зможу повернути тобі твого минулого, а ти не повернеш мені мого. Вийде щось половинчате, пересмикнуте чи навіть зовсім карикатурне. Ні, краще вже раз і назавжди розлучитися зі всім.

Так і вирішили: підуть до лікарні разом. А тепер ось вона тремтить і відвертає обличчя, своє чисте, гарне обличч-

ня, яке постійно хвилювало його поєднанням вдумливості, доброти й завзяття. Незважаючи на свою серйозність, вона вміла й посміятися, та ще й як, можливо, саме тому, що була серйозною. Адже сміх — це тимчасове забуття серйозності. Тільки серйозні обличчя можуть сміятися посправжньому, все інше не сміх, а усмішка.

Дивно, що раніше ця проста думка не приходила йому в голову. Щойно тепер, коли все поставлено на кін і багато дечого прояснилося в голові, він зрозумів, яка вона йому дорога.

Невже це ж саме відбувається і з нею? Навряд. Він і сам не вважає, що в ньому збереглася якась гідність. Людина, яка так чи інакше затіяла все це, яка повернула все так, начебто їхнє кохання було всього-на-всього вигідним розміщенням капіталу — така людина не може більше претендувати на самоповагу, а тим більше на повагу інших. Він збоченець, моральний каліка.

Так, але чому ж знаходяться люди, які хвалять його книги? Можливо, тут відбувається те ж саме, що з перловою скойкою? На вигляд непоказна, тільки ось та перлина всередині заважає їй, не дає жити. Порівняння, либонь, вдале. Проте жертву, яку вимагає від неї, він і сам складає. Підуть у чужі голови спогади про найпрекрасніше, що тільки подарувало життя, зникне і той образ, який кожне з подружжя за роки спільного життя закарбовує в душі коханого.

А можливо, для неї все було по-іншому? Чи не розчарувалась вона в ньому через те, що намовив її, нав'язав таке рішення? Можливо, вона думає, що кохання було для нього не стільки всепоглинаючим почуттям, як для неї? І в цьому зародок її невимовного смутку? Звідки їй знати, що для митця значить творчість? А як високо йому дано буде піднятися, він і сам не знає.

Раптом він подумав, що такі похмурі думки частенько виникають у людей від голоду.

— Чи не повечеряти нам? Потім діти ляжуть спати, а ми з тобою проведемо останній вечір разом, — м'яко сказав він.

Вона зітхнула і підвелась.

— Прибери це, — сказала вона, показавши на папірці, — я накрию на стіл.

Тим самим вона ніби знімала з себе будь-яку відповідальність, а не бажаючи доторкуватись до папірців, наче це були контракти, за якими запродала свою душу.

Він забрав їх, і вона почала накривати на стіл.

Випадковий перехожий, який зазирнув би у вікно, уздрів би сімейну ідилію. Повернувшись після роботи додому, батько втомлено влаштувався у зручному фотелі, все ще продовжуючи розмірковувати над буденними справами, а час від часу, відриваючись од них, з любов'ю спостерігав за грою двох малюків на підлозі. Біляві голівки миготіли тут і там у погоні за м'ячем, дитячі рученьки видобували його з кутків і з-під шафи, очі радісно сяяли при вдалому кидкові, тріумфальні крики супроводжували кожен влучний удар.

Тим часом дбайливі руки матері стелили на стіл білу скатертину, розставляли тарілки й прибори, згодом вона внесла велику супницю, з-під кришки якої стирчала довга ручка ополоника. Тепер усі розсілися за столом, і мати почала наповнювати тарілки.

Перехожий, який би заглянув у вікно, неодмінно розчулився б, бачачи цю сімейну ідилію, і зберіг би спогади про неї як про образ сімейного щастя, для нього, на жаль, недосяжного.

Письменник теж дивився, як тарілки наповнюються супом. Достеменно як ті польдери у весняну повінь, подумав він. Суп був з фрикадельками. Щойно тарілка була гарною, сухою і раптом наповнилась по самі вінця. Фрикадельки плавали в ній, наче якісь потопельники. Йому пригадалась повінь, що мала місце сто років тому. На щастя, відтоді більше таке не повторювалось.

Що йому робити зі своєю тарілкою? Звичайно, з'їсти все, що в ній є. Три фрикадельки лежали поруч на дні тарілки. Розділити їх спочатку на чотири частини, а потім кожную четвертинку ще на чотири? Чи ліпше проковтнути

цими? Гарзд, на частинки, то на частинки. Та одна фрикаделька виявила опір і декілька разів відскакувала в бік від його ложки.

Так, тепер можна з'їсти їх, ретельно розжовуючи кожний кусочок. Поки їв, рівень супу постійно спадав, а з останнім кусочком тарілка осушилася.

Тоді подали картоплю, червону капусту і мелене м'ясо з приправами. І все в ту ж тарілку. М'ясо з підливою, просто-таки французька кухня, подумав він. Тепер ще вина. Він вже на все махнув рукою

— Чому ви сьогодні мовчите? — запитала старша донька.

— В мами зуб розболівся, — знайшов що відповісти батько, — і взагалі, коли їси, то мовчи — краще їжа перетравлюватиметься.

Він і сам здивувався, як вдало підшукав відповідь. Вечеря закінчилася в повній мовчанці. Додатки ніхто не попросив.

— Діти, хутко до ліжка, побажайте татові на добраніч.

Дітлахи, як звично, дали поцілунок на добраніч, отож він провів їх поглядом без особливого хвилювання: вони-то й залишаться в його пам'яті.

Поки дружина нагорі клала дітей спати, він поквапливо прибирав зі столу посуд. Геть зі всім цим, геть зі спогадами про цю злочасну вечерю.

Тепер решту вечора доведеться провести удвох, кожне з них сховається десь в кутку, замкнеться в собі, і від цього будь-яка розмова і навіть мовчанка перетвориться на муку. Невже вона і справді так з ним, вірніше, з ними обома так поведеться? Він дуже зневіряється, а зневірятися в ній він не звик. Доти, коли їй доводилося у вирішальну мить скипіти, вона все-таки, як він говорив, не втрачала свого обличчя. І це ще дужче зміцнювало його кохання до неї. Але тепер, на порозі такого важкого випробування, чи стане їй сил?

Він зі страхом чекав на її повернення з дитячої кімнати, утішаючись тим, що вже завтра вранці назавжди забуде цей вечір. Залишилося менше доби.

Щось довго її немає, довше, ніж звично. Невже не могла просто попрощатися з дітьми й піти собі? Невже все ще сидить між ліжечками, притуливши руки до обличчя і переводячи заплакані очі з одного ліжечка на інше? Наче в старомодній трагедії чи мелодрамі.

Та ні, вона вже внизу. На кухні і грюкає там дверцятами креденця, щось шукає, бурмочучи собі під ніс. Забряжчало скло.

Невже вона...раптом у неї там пузирчик з отрутою...наважилась враз покінчити зі всім?

При цій думці його стрепенуло, мов у лихоманці. Можливо, всі ці роки вона була такою безтурботно спокійною, такою життєрадісною тому, що зберігала пузирчик з отрутою на всякий випадок! А що ж тоді буде зі мною? Не тільки частина, але всі спогади щезнуть, і ніякого тобі майбутнього. Невже в цьому і полягала таємниця її життя? Угода зі смертю?

Чи не втрутитися — кинутись на кухню і стримати її?

Але яке він має на це право? Не має він права ні наказувати їй, ні стерегти її, жодних моральних прав у нього немає. Спочатку штовхнути когось у воду, а потім навздогін кинути рятувальне коло. Сміхота. Треба зачекати, будь, що буде.

Двері відчинились, і увійшла вона, тримаючи в руці два бокали, а під пахвою плящину Вей Кюр, яку колись хтось приніс і яку зберігали для дуже особливої okazji.

Не дивлячись на нього, вона поставила плящину на стіл і поклала поруч коркотяг.

Напевне, ніяк не наважиться, міркує, що трунок додасть їй сміливості. Тому і стоїть, спершись об край стола, трохи збентежена. А він, він був спантеличений, уражений, захоплений. Сидів, не промовляючи ні слова, відчуваючи, як кохання до неї захоплює його цілком.

— Що ж, уперед! — нарешті промовила вона з легким нетерпінням. Що вона мала на увазі: плящину чи...себе?

Він узяв її за руку й ніжно притягнув до себе. Не випускаючи з обіймів, відкоркував плящину і дав їй вдихнути

тонкий аромат. Повільно, заплющивши очі і роздуваючи щіки, вона вдихала пряний запах. І сміялась.

У неї ще не забракло мужности сміятися.

Потім він налив їй і собі по вінця. В бокали для портвейну. Вона випила свій за одним махом аж до дна.

— Лікер так не п'ють, — з докором зауважив він.

— Бокал випадково перекинувся, просто в горлянку.

Вона одразу повеселішала, смикнула його за волосся й поцілувала.

— А тепер давай складемо заповіт. Спочатку впишемо найдорогоцінніші для нас спогади, і в першу чергу я заповідую спогади про дзеркало, коли ти, побачивши мене в ньому, одразу ж закохався.

Вперше вони зустрілись на шістсот п'ятдесят першому аукціоні у Мака фан Вайя. Цю цифру вони вважають з того часу для себе найщасливішою. Вони знаходились серед публіки і були ще не знайомі.

В секції антикварних меблів виставлено було дзеркало епохи Людовика XVI, і службовець, який його демонстрував, підняв дзеркало так високо, що вони раптом побачили в ньому одне одного. І раптом уся секція, аукціоніст і службовець, нотаріус і сотня учасників аукціону кудись поділись. А їх обох раптом звалило кохання. Затамувавши подих, вони зачудовано не відривали погляду від своїх відображень, наче перед тим їм ніколи не доводилось бачити жодної людини.

Дзеркало оцінили в п'ятнадцять гюльденів, і ціна на нього стала підвищуватись. Тридцять, тридцять два, тридцять чотири, сорок шість гюльденів. Більше ніхто не дав. Аукціоніст вигукнув своє традиційне: «Сорок шість, хто більше? Раз, два, три» — і стукнув молотком, чудесне видіння раптом щезло із її очей, і вона відчула себе такою, що потрапила в біду й не може покликати на допомогу. А він — теж перепуджений і засмучений не менше за неї — загорланив: «Мое!», так що вся публіка обернулася в його бік. Коли дзеркало виносили, перед ним майнуло її сяюче обличчя.

Напевне, хтось із новачків, уперше на аукціоні, думали відвідувачі, згадуючи його дивну, нестримну витівку. Але ці люди були іззовні, в буденному житті.

А ось те, що обоє вони побачили і знайшли одне одного посеред переповненої зали, торкнулось тільки їх двох і відбулося незримо для сторонніх, це виділило їх із натовпу і сповнило серця чудовою впевненістю. Після третього удару молотка вони віднайшли одне одного серед публіки й обмінялись багатозначущими поглядами.

Так воно і було.

— Не встиг я подумати, як бути далі, а ти вже підійшла до контори, звідки я виносив свою покупку. Ти просто пішла поруч зі мною і ніби між іншим кинула: «Адже я теж брала участь у покупці дзеркала».

— А ти кивнув на дзеркало і сказав, що воно теж брало участь у покупці, взяв мене під руку, і ми пішли далі. О, ми були безмежно щасливі.

— А ти сказала, що тепер розумієш, яким чином на невольницьких ринках у Стародавньому Римі рабиня ставала господинею становища, панею, і як дочка проконсула давала себе продати спеціально для того, щоб досягнути наміченої мети.

— А ти потім використав цю легенду в одній із своїх новел. І взагалі, вже двома вулицями вище я стала джерелом твого натхнення. Але коли ми потім опинились у твоїй кавалерці, ти так і норовив перебрати через край. Хоч закрутив ти мені світ, проте я аж ніяк не бажала, щоб ти дозволив собі зі мною щось більше, аніж римлянин дозволяв собі зі щойно придбаною рабинею. Адже навіть і в цьому вони дотримувались певних термінів.

— А коли ти збиралась піти, то сказала: «Мені треба тепер додому, до батьків, але пам'ятай, що відтепер я твоя власність». І тут ти дозволила мені зайти так далеко, як це хотілось мені. А потім я залишився сам і був надзвичайно щасливим. І буває ж таке щастя! — здивується той чоловік, який усе купить.

— Мій новий наречений. А твоя наречена, коли довідається, в якому екстазі я тоді летіла додому, одразу про все на світі забуде. Хай тільки остерегається і не робить дурниць... Ми втрачаємо все, але знаємо, що воно не пропаде. Ми ощаслиavimo одразу двох. Вірю, що й вони зроблять те саме.

— Мабуть, у цьому й полягає наше призначення. Хіба можна якимось іншим чином зробити так багато для іншої людини? Лише тільки через любов до ближнього наважились ми на це, тільки щоб допомогти йому. Нехай щастя спадкоємців стане для нас утіхою. Адже для нас усе вже в минулому, стало звичкою, набуло стійкої форми, а для них це щось нове, незвідане. «Надайте вашим спогадам нового блиску і продайте їх, перш ніж вони встигнуть зблякнути, — так і хочеться вигукнути людям, — або ж, принаймні, обміняйте їх, поки не пізно!»

Затуманені лікером розповідали вони одне одному найбільш хвилюючі епізоди спільного життя.

Згадалося і те, як вона довго вагалася у прийнятті рішення, і як потім, відкинувши всі сумніви, пірнула разом з ним у вир райських утіх.

— Інші п'яніють від вина, а ми — одне від одного.

— Пам'ятаєш, одного разу, коли ми разом відхекувались, ти, дивлячись у стелю, сказав: «Блаженний Августин вважав це гріхом, Золя — реалізмом, а для мене це сюрреалізм. Нам з тобою випала честь представляти цілу культурну епоху».

— А тоді на тій липі, пам'ятаєш, як ми змушені були триматися руками за гілки, а мій дядечко з тітонькою розмірковували внизу про кризу в профспілковому русі. Все в нас було, як у тих комах, і ширяли ми високо в повітрі.

— А та вечерея у дідуса з бабунею, коли їм стукнуло по вісімдесят років. Ми тіснилися одне проти одного за вузеньким столиком і разом підняли келихи й випили за наше з тобою здоров'я. Взагалі-то на таких сімейних урочистостях мені завжди страх як хотілося пошаленіти.

— А в Зандфоорті, у старому бункері?

— А на Зойдерзей у лютий мороз простісінько на льоду. Вдалині народ катається, довкола нас — блискучий блакитний лід, а коло нас — скрипіння носиків наших ковзанів.

— А в купе першого класу потягу Амстердам — Утрехт, біля самісінького вікна!

— Якийсь дядько ще погрозив нам косою, а інший підкинув у повітря свій кашкет.

— Цьому типові дістанеться наше минуле буквально за-
дурно. Треба заправити з нього якнайбільше. А може, прода-
мо частинами, нехай клієнт спочатку візьме щось на пробу.

— Продамо наше кохання частинами, нехай купують
право користуватись абонементом.

Плящина лікеру наполовину спорожніла. Від хмільного
та спогадів у них спалахнули колишні пристрасті.

— У нас ціла ніч попереду, можна ще таке пережити,
що продамо це за тисячі гульденів! — вигукнула вона і
поцілувала його так запально, що його пройняло до моз-
ку кісток.

І настала ніч, прекрасніша, значно прекрасніша од дня.
Вона увібрала в себе минулі роки і скидалася на фінал сим-
фонії, в якому знову звучить кожна тема і завершується все
потужним оркестровим тутті.

Ось і все.

Хоча ні. Знову вступають басы, і ось уже звуки останньо-
го, найтонкішого, ледь відчутного коливання.

Нарешті, коли їм залишилось усього три години, вони
відірвались одне від одного і задрімали.

— Такого ми вже багато років не зазнавали, — сказав
він, а вона прошепотіла йому на вухо:

— Ми на це заслужили.

Так, рука в руці, вони занурились у сон.

Сон був надто коротким, щоб відновити їхні сили, проте
досить тривалим, щоб від останніх захоплень і сліду не за-
лишилося.

Свідомість своєї долі зі всією виразністю повернулась
до них після пробудження. День займався, як глуха завіса,
за якою не було ні ранку, ні вечора. Він увімкнув опален-
ня, а вона тим часом поставила на стіл молоко й тацю з
канапками і великими дитячими літерами вивела на ар-
куші паперу: «Ми будемо вдома через годину». Потім во-
ни тихенько вийшли на сходи, щільно зачинивши за собою
двері.

Вирішили йти пішки. Ні трамвай, ні таксі не підходили
для цієї okazji.

Мовчки йшли вони поруч під похмурым небом вранішньої пори, ноги місили брудний сніг, дощові краплини в'яло струмились по обличчю. Кожна гнила лушпиночка, кожний зіжмаканий папірець під ногами здавались їм близькими і рідними. Будь-яка брудна ковбана чи викинутий недопалок набували свого особливого змісту, тоді як яскраві вітрини, упевнений крок людей, які поспішали на службу, сонячне проміння, що пробивалося крізь хмари, уявлялись абсолютно безсенсовими.

Жодна особиста зацікавленість не вартує таких важких мук — таку пожертву можна принести лише заради чогось, що виходить далеко за межі приватного життя. Це мають бути цілі вищого порядку. І він подумав про християнство.

Вони підійшли до початку Офертоомстраат, до трамвайного управління. Залишалось ще багато часу: цілих чотири нескінченних хвилини. Поодинці їм було несила. Сторопілі, міцно тримаючись за руки, вони йшли, як на ешафот, він вів її, вона — його. Йшли, аби вирвати з життя все найдорожче, що воно їм дарувало. Не те, що докучає, а те наймиліше, найхвилюючіше. А внутрішній голос говорив їм, що найхвилюючіше — це клопоти і смуток.

Ближче до лікарні вони сповільнили кроки. Погладили одне одного по руці — початок прощання. На щастя, вже недовго, якісь два десятки будинків. Пройти мимо цих будинків поруч, здоровими, зі всіма своїми думками, цілими і неушкодженими.

Ось і вхід до лікарні. Ще шістдесят кроків разом, ще п'ятдесят, сорок, тридцять п'ять. Наче той самий аукціоніст, що спочатку, на зорі їхнього знайомства, підвищував ставки, вів тепер зворотній відлік. Тридцять. Вони підійшли до великої дошки оголошень медичного факультету. За нею була відлюдна місцинка. Останні обійми, останні дотики м'яких теплих губ. Востаннє віч-на-віч.

— Збережи хоч би трохи спогадів про мене, хоч би на крихту, — благала вона.

Але він залишався непохитним.

— Треба бути твердим: усе або нічого.

Годинник над входом пробив пів на дев'яту. Пора. Ще двадцять метрів, і вони розлучаться. Для чоловіків один вхід, для жінок — інший. Ще можна схопити її в обійми, піти геть, розірвати угоду, втекти зі своєю коханою дружиною.

— Ні, треба бути сильним, треба все подолати.

— Потім зачекаємо одне на одне? — простодушно запитала вона, наче прямували вони до лазні.

Він не відповів, але на його обличчі з'явився вираз такої розгубленості, що вона одразу зметикувала: коли я звідси вийду, я вже не буду знати про твоє існування. Її очі, в які йому більше не заглянути, — ось останнє, що він побачив.

Годиною пізніше з лікарні, насвистуючи, вийшов молоджавий чоловік і бадьорою ходою попрямував додому. Погляд його був спрямований угору і жваво перескакував з ринв на горобців, які задерикуваті цвірінькали, звідти — на чудернацький вершок дерева, то перебігав на жовтувате небо, наче чіпляючись за край хмари, а потім раптом блискавично упивався в очі перехожої, і, якщо йому подобалося її обличчя, він переставав свистіти й уривчасто сміявся.

Будинки 1890 року побудови — скільки ж душі вклали в них тодішні архітектори, скільки ж прикрас повигадували. Паскудні, але гарні. Так і жінки. Паскудні, але гарні. Та й погода при всій її паскудності теж гарна.

Як бадьоро крокували всі ці люди, без вагань, кудись, де вони повинні були бути, де були потрібні і де на них нетерпляче чекали.

Йому захотілось якось ще раз пройтись тією ж дорогою і погомоніти з перехожим однакового з ним образу думок про те, яке прекрасне життя. «Ви так вважаєте, менейре? Ну що ж, можливо, маєте рацію».

Багато людей цього поки що не розуміють. Зате птахи чудово розуміють. Інакше з якої б речі їм злітати вгору на таку висоту, де нічого для них немає, в дану мить принаймні.

Так, птахи відчували красу життя. Птахи, що без великих зусиль злітають у небо, скльовують повсюди зерна і хробаків, просто так, задарма. Птахам на землі живеться прек-

расно і стати птахом — це вже само по собі щось на зразок Євангелія.

Чоловік прямував до своїх дітей, до своїх двох доньок. Ні, не на трамваї, ніякого даху над головою, треба ходити пішки. Підтануті кучугури снігу, які траплялись йому по дорозі, він підкидав ногою догори, перетворюючи їх на сяячу хмару, — шибайголова та й годі, хоч, з іншого боку, він усе-таки був дорослим чоловіком і в кожній газеті, що валялась на дорозі, хоч і якою б розтоптанною вона була, він все-таки вбачав утішні ознаки людського життя.

Що ближче додому, тим більше прискорював він ходу, а наостанку просто вже біг — так йому кортіло якнайшвидше побачити своїх дітей.

Щойно він відчинив двері, як дівчата в піжамах кинулись йому на шию.

— Добрий день, татку, добрий день! Понеси нас тепер нагору.

Він підхопив їх під пахви, наче ганчір'яних ляльок, відніс нагору по сходах і кинув у кімнаті на канапу. Почалась весела бійка, стільці попадали на підлогу, розбилась тарілка.

— Ой, що тепер скаже мама! — вигукнула старша дівчинка. — А де ж вона?

— Мама? Поняття не маю, — відповів він. Так, але звідки ж у нього тоді діти? Дивно, що він цього не знає.

Він щойно повернувся з корпусу номер три. Невже хірурги сплохували й залишили дітей тільки за ним? Хай там що, він батько двох крихіток.

Внизу подзвонили. Він спустився відкривати двері. Молода жінка вибігла нагору до дітей з таким радісним, з таким щасливим обличчям, що дівчата не відразу її впізнали.

— Доброго ранку, Аннелізо, доброго ранку, Жаннето.

— Мамцю, яка ти сьогодні гарна! — вигукнула старша дівчинка. — Ти була у перукаря? — Потім збентежено: — А ми тарілку розбили.

— Ах, дитинко. Та хіба мало тарілок на світі? У вас тут так весело. Ви напевне бавились з цим паном?

— Кейс де Йонг, — представився він, підійшовши ближче і простягаючи руку. — Батько цих дівчаток.

— Мійс Броувер. — Це було її дівоче прізвище. — Мати цих дівчаток.

— Що за дурня! Ану, поцілуйтесь негайно, — втрутилась старша донька. — Ми так добре веселились, можна, ми ще подуріємо?

В домі цілий день панував веселий кавардак, як це зазвичай буває тільки у холостяків.

Дівчатка не могли зрозуміти, що, власне, відбувається: вони тут з татом і мамою і все-таки ніби в гостях, не в себе вдома. В цей вечір вони заснули з таким почуттям, наче для них починається зовсім нова пора життя.

Коли діти лягли спати, він, на свій подив, виявив на кухні півпляшки лікеру й урочисто приніс її до вітальні.

— Чи не випити нам сьогодні? З нагоди знайомства?

Вона, сміючись, кивнула.

Вранці їх розбудив листоноша. Приніс чек на п'ятнадцять тисяч гульденів. Цим самим був покладений край їхній фінансовій скруті.

Чи побачила світ книга, що нею належало здивувати світ, не знаю. Але мені відомо, що він написав оповідання про всі перипетії їхнього подружнього життя від дня хірургічного втручання і що оповідання це за грубі гроші придбано «Американським синдикатом спогадів» і буде розмножене мільйонним накладом.

До яких наслідків це призведе? Одному Богові відомо.

МУЗЕЙ

Я частенько запитував у самого себе, чому, де б я не бував, люди завжди зі мною заходять у розмову. Спочатку мене це не бентежило, тоді я сприймав це просто за прояв товариськості, я вважав, що між знайомими і незнайомцями великої різниці немає; зрештою, люди саме в такий спосіб знайомляться, ось і все тут. Та згодом я завважив, що це далеко не так, і що я просто якийсь виняток.

Люди, взагалі небалакучі, охоче розмовляють зі мною: варто мені зайти до будь-якого купе, сісти за будь-який столик, як зі мною одразу заводять розмову. Інколи навіть просто посеред вулиці, варто мені лише на хвилинку зупинитися біля вітрини. І це не якась там категорія людей, ні, це всі прошарки населення, від малого до великого. Діти ручкаються зі мною і заводять мову про свою домівку, бабусі запитують: «Напевне ще не маєте клопотів?», чоловіки переважно розводяться на певну тему, а молоді дівчата обдаровують усмішками. Отож це не порожні балачки про погоду чи про політику, ні, тут з'ясовуються цілі життєві історії, а інколи хтось зізнається в таких речах, які, як на мене, краще взяти з собою на той світ.

Іноді все це дратує і тоді я запитую себе: «Що в тобі такого, що вони ніяк не можуть лишити тебе в спокої?» Бувало, що я вживав рішучих заходів, глибоко насовував на очі криси капелюха або надівав чудернацького капелюха,

підіймав комір, або зодягав дві різні рукавиці. Це допомагало, але це ж не вихід.

Причина криється, звісно, в моїй зовнішності. Можливо, я з вигляду аж такий добросердий, що вони думають: такий нікого не скривдить, або я видаюся їм геть внутрішньо беззахисним, бажаною здобиччю їхньої балакучости, чи, можливо, на мені знак мудрости, яка віщує їм помічну пораду?

У дзеркалі я всього того не бачу. У дзеркалі я видаюся собі нормальним, напрочуд нормальним, супернормальним. Ось, мабуть, де собака зарита. Я здаюся собі аж таким нормальним, що розмова зі мною або навіть просте звернення до мене дає їм полегшу, є для них мандрівкою по оазі, і саме тому, що в мені все нормальне, я не спроможний помітити.

Звичайно, це не дає змоги краще збагнути життя, у кожному випадкові глибше. Життя стає фантастичнішим, коли знаєш: кожна людина, яку бачиш, яка ходить, яка сидить, чи яка витрушує від порохів ганчірку — роман або серія романів, і вона переживає вряди-годи новели й вірші, які ніколи не будуть опубліковані, в кожній голові кублиться феєрверк думок, який згасне лише зі смертю, а кожне серце наповнене по вінця, якою б нікчемною людина не здавалась.

Проте, з іншого боку, це забирає в мене надто багато часу. Часто я цілими годинами йду зовсім в іншому напрямку, аніж мав би йти, або даю себе заманити до першої-ліпшої кав'ярні чи до чиеїсь домівки, а якось довелось навіть змінити місце роботи. На цілий тиждень просто так, ні сіло ні впало перейнявся чужими клопотами.

До того ж існують речі, про які мені краще забути. Мене постійно виставляють з публічних читальних зал, я більше там не показуюсь: вони мене вже розкусили. Хоч я ніколи не заводив розмови першим. Сидіти надворі й малювати — а я художник — про це не може й бути мови, риболовля теж сходиться на пси. А мандрівки на природу? Варто мені лише когось зустріти, аж тут і маєш: «Я вас вже десь бачив. Ви мені такі знайомі. Ви часом не родич?..» Я завжди відповідаю, що так — я родич. Я просто не хочу розчарову-

вати незнайомця, бо у своє запитання він вкладає певний зміст. «Чудова сьогодні погода» — нічого спільного з погодою не має, просто це рука простягнута тобі потопаючим.

І ось минулого тижня, знову побувавши у столиці, я подумав собі: «Пора до музею, освіжити душу. Тільки піду туди завчасно, в ранкові години, коли там безлюдно, тож матиму змогу вивчити кожну деталь».

Отож о десятій я вже стояв перед помпезною будівлею Койперса¹, на фігурку, що вгорі на фасаді б'є в молот, я навіть не глянув, а подався через головний вхід, пропхався у двері, які обертаються, повернув їх по осі, заплатив за квиток і попрямував до зали, де виставлені полотна Фан Хоена². Я люблю його: своїми пейзажами в сльотаву погоду він зумів сказати більше, ніж будь-хто інший найяскравішою палітрою. Поволеньки, щоб призвичаїтись до атмосфери зали, я наблизився до величезного полотна, на якому зображені суворі, розгойдані вітром дуби, і став вивчати його з уважністю мистецтвознавця. Я розмірковував над технікою, над тим, як маляр спочатку рівномірно замазує фарбами полотно, а потому, то забираючи, то додаючи мазки, перетворює цю мазанину на картину. Його пристрасть — дуби й верби, дуби через вихрясті гілки, а верби — через різнобарвність листя. На передньому плані завжди грудкуватий ґрунт або хвилі, небо — сіре, з-за хмарної далечини, як, до речі, і на цій картині, пробивається стовп світла.

Стою й намагаюсь по нагромадженню фарби визначити природу яскраво вираженої манери, коли це раптом невідь-звідки переді мною виринає голова — вона витріщилась на мене очима: брови і рот розпливлися у насмішкуватій гримасі, що на ній написано знак запитання, як на останніх автопортретах Рембрандта.

Це був черговий по залі.

¹ Пітер Койперс (1827—1921) — нідерландський архітектор. Автор Рейксмузеума в Амстердамі.

² Ян ван Хоен (1596—1656) — голландський маляр, писав переважно пейзажі.

Я глянув на нього, очевидно, без будь-якого виразу на обличчі, бо мене такі речі давно вже не шокують. Якийсь час він вичікував, а потім пошепки випалив: «Ви її теж помітили?» Звичайно, я міг би відвернутись, а отже, позбувся б його, бо я знаю, що цій братії під загрозою грошової кари в один гульден заборонено розмовляти з відвідувачами, але, певна річ, я, як завжди у таких випадках, знову зробив фатальний крок і поцікавився: «А що ви маєте на увазі?»

— Осьде!

І він показав своєю білою рукавичкою на хитромудре плетиво гілок, яку я якраз ретельно вивчав. Нічого особливого я не помітив і в свою чергу глянув на нього.

— Це «ер»!

Я знову зиркнув на це саме місце.

— Ось, літера «ер». Хіба ви не бачите тут «ер»? І своїм вказівним пальцем обвів літеру «р». Ще б пак, тут може вміститися вся абетка, не те, що літера «р».

— Так, можливо це «р», — бовкнув я, аби щось сказати.

— Менеїр¹ її теж помітив! Я знав, що вона там! — з тріумфом у голосі випалив чоловік. Це був маленький чоловічок зі шпакуватою головою і навислими над очима бровами, котрі звужували поле його зору. Скидався він на білку.

— Якщо і ви її бачите, то вона таки там є, і це не виплід моєї уяви, як те мені намагаються довести. Вони просто упереджені щодо мене.

І знову перейшов на таємничий шепіт: «Це «Р» від Рембрандта, менеїре. Це справжній Рембрандт, менеїре. А далі ще таємничіший шепіт: «Вони про це не мають жодної гадки. Підпис підроблений, з таким самим успіхом міг бути і ваш, менеїре. Фан Хоена ніколи не існувало. Прошу за мною».

Я слухняно поплентав за ним до інтер'єру Пітера де Гооха². Він тицьнув пальцем на тьмяні камінні плити під кріслом.

— Знову це «ер»! — тепер уже здивовано вигукнув я.

¹ Менеїр — звертання до чоловіка: пане.

² Пітер де Гоох (1629-1684) — голландський маляр-жанрист.

— Ви переконались, що я не одинець у своїх висновках. Це ж Рембрандт!

Підійшли до Руйсдала¹.

— І тут «Р» використали для підпису, якраз цю ж таки літеру «Р». Я обстежив усе полотно, більше ви ніде не знайдете «Р».

А потім він показував мені полотна Фан де Фельде². Всюди — літера «Р».

— Я вам щось розповім, менейре, але про це мовчіть, бо як довідаються, то позбудуся посади. Все, що ви тут бачите — роботи Рембрандта. Вся голландська школа малярства — справа рук одного Рембрандта. Ото була людина! Все було йому до снаги. Пейзажі та групові портрети, марина і натюрморти, яскраві чи похмурі, з колоритом чи без нього, уявіть собі, — все його. А як же інакше пояснити раптовий занепад? Прочитайте-но книги, жодний з учених цього не збагнув, я — перший. Коли Рембрандт помер, усьому настав кінець, це ж ясно, як божий день.

— Але ж чому вони так зробили? — запитав я напівшепотом, ніби це стосувалося мене особисто.

— Все дуже просто, йдеться про гроші, менейре. Бачте, Рембрандт був великий геній і своїм каторжним гаруванням він наводнив весь світ своїми роботами, а відтак собі сам вивірив яму: всі картини його впали в ціні, їх було аж занадто, та й самі люди вже не вірили. Вони казали: аж так багато — це просто неможливо, мабуть, більшість з них — підробка.

Ви ж знаєте, що через злидні він змушений був перебраться на Розенхрахт. І що більше він працював, аби якось зводити кінці з кінцями, то більше йому не таланило, як при тій інфляції у Німеччині: все було марно.

Та коли Рембрандт нарешті раз і назавжди помер, то тогочасні капіталісти сказали: «Хлопці, так справи не підуть, треба якось інакше взятися до цієї справи». Отоді вони й розділили славного Рембрандта на Галсенів³ і Руйсдаля і на

¹ Якоб фан Руйсдал (1628—1882) — голландський маляр-жанрист.

² Віллем фан де Фельде (1611—1693) — голландський маляр-мариніст.

³ Мається на увазі Франс Галс (1580—1666) та його брат Дірк Галс (1591—1656).

всіх тих решту. Одразу ж знайшовся й посіпака, ладний похапцем сфабрикувати біографії цих підставних осіб: усе сфабриковано, менейре, все, бо якщо поміркувати ще трохи, то кінці з кінцями справді не сходяться.

Але наша дирекція — і голос його стало ледь чути — і всі ті вчені пани продовжують наполягати на своєму. Коли мені доводиться чути їхнє просторікування, то думаю собі: люди, люди, якби ж ви тільки знали! Найдивніше те, що вони знають мою точку зору, та варто мені лише розпочати, як мене одразу беруть на кпини. І все-таки вони бояться мене, інакше чого б забороняли мені говорити про це з відвідувачами.

Зрештою, якось я таки довів свою правоту. Один із моїх сусідів — а я мешкаю в Де Меер — мав картину з побутовою сценкою, я одразу зрозумів — це Рембрандт. «Ти знову за своє», — сказав він. Але декількома роками пізніше мою правоту було доведено, ось, подивіться — і він витягнув із своєї кишені вирізку з газети і розгорнув її перед моїми очима:

«Сенсаційна знахідка в Ватерхраафсмейрі! Віднайдено невідоме полотно Рембрандта!»

Бачите, я й досі змушений мовчати, бо інакше мене розрахують, до того ж невідомо, чи хто тебе підтримає, адже все нове важко торує собі дорогу. Та коли я вже вийду на пенсію, отоді заговорю в повний голос, тоді я викрию всіх цих шахраїв, тоді дехто з начальства поплатиться своїм місцем.

Він не доказав своєї думки, від якої йому аж паморочилося у голові.

— Якщо менеєр матиме бажання завітати до мене, то ласкаво прошу.

Чому б ні, і я записав його адресу, подякував за цікаву розмову і сказав, що не маю більше часу. Можливо, що він мене таки досить довго затримав, але він одразу признав у моїй особі прихильника і тому був такий відвертий зі мною.

Ми обмінялись потисками рук, а наші погляди висловлювали таке обопільне розуміння, ніби ми готували якусь

гаємну змову. Отож, якось таки треба навідатись, хоча на це й піде цілий вечір. Цікаво, чи є в нього родина і як вона на це все дивиться.

Певна річ, в цій залі я вже не міг продовжувати огляд експозиції, та, зрештою, й в наступній теж. Через дві зали, кинувши неуважний, але, можливо, фатальний погляд на чергового по залі, я підійшов до натюрморта з рибами Абрагама фан Бейерена.

Натюрморти я люблю. Не тому, що це слово вже саме від себе суперечливе, так що навіть дитина могла б за сумніватись: як воно так, якщо є природа, то вона не мертва, а якщо вона мертва, то вона вже не природа, а я б сказав: нерухома природа, позаяк і цибуля, і морква, і все інше лежить і не зупиняється полотном, як птах у польоті, чи балерина в танці. Звісно, що це не має жодного стосунку до мистецтва, але мене завжди зачаровували слова, які самі тлумачать своє значення. Саме тому мені більше до вподоби оповідання від першої особи, це не якийсь там залаштунковий голос, а складається враження, ніби ваш співрозмовник осьде поруч з вами.

Я сприйняв чудову гру світла на риб'ячій лусці і досконалість обтічних ліній риб, ба навіть зітхнув від захоплення: «Абрагаме, Абрагаме, який же ж ти все-таки майстер!» Коли це раптом чую за спиною: «І ось така людина змушена була все своє життя малювати рибу!»

Знову черговий по залі, цього разу довготелесий, сухий з клиноподібною борідкою як у іспанського намісника Альби, хоча з-поміж людей з такими борідками трапляються і непогані, згадайте-но Кальвіна. І ось тобі на: складалось враження, ніби все стало догори ногами, ніби всі вони були тут за конференсьє. Він, мабуть, побачив, як я розмовляв у попередній залі і тут-таки подумав: «З таким можна спробувати», а що, коли вони, як ті в'язні, перестукуються одне з одним і передають слідкома за мною: «На видноколі балакун!» Якщо це так, то мені хана. Ще не відігнавши ці думки, я випалив: «Що ви хочете цим сказати?»

— А хіба ви не знаєте? — після розмови з першим черговим по залу він уже не звертався до мене «менејре». — Ну,

ці були завжди найнужденніші, вони малювали тільки те, що могли згодом спожити, маючи з того подвійну вигоду. Чи, може, думаєте, що вони все те добро викидали? Вірте мені: малювання було для них справою другорядною. Чому, на вашу думку, рибини на полотні лежать так недбало? Звісно, не для краси, а тому, що зісподу лежала якраз жирна тріска, а дружина маляра витягла її звідтам ще до того, як він взявся до роботи. У неї на плиті якраз шкварчала сковорода.

Хіба це не сумно? І вони ніколи не вибивались у люди, бо жанр цей не мав попиту у грошовитих людей, котрим подавай гори і божків із Італії. А як подумаю про бідолашню дружину маляра: щоразу він приносив додому вилов, від нього аж в очах рябіло: пікша, ляща, двійко морських камбалин і двійко щук. Одну треба ось стільки тримати на вогні, а іншу – ось стільки, ту треба варити, а ту смажити, ото й порайся цілісінький день біля плити.

— А я чомусь думав, що фан Бейєрен писав і морські пейзажі, — вставив я.

— Цілком можливо у свої кращі дні. Він ще не був з найбільших злиднів, бо купував рибу на базарі, це видно одразу, адже вона щойно з базару і, завважте, тельбушив її фахівець, та й лежить вона ніби на прилавку рибної крамниці, але якщо глянути сюди — і він схопив мене за рукав і повів до полотна Пітера де Пюттера — то видно, що той рибалив сам. Власноручно спіймані щуки й окуні, так і здається, що він щойно повернувся із ставу. Добрий, мабуть, був рибалка, гляньте, який великий екземпляр тут лежить, непогано знався, мабуть, на щуках, зверніть увагу, як ця щука виділяється з-поміж усіх отих окунців. Щука — риба кістлява, якщо доводилось її куштувати, та ви це знаєте, щука — риба негнучка. А чому щука негнучка? Це відома річ, менейре. Щука, коли вже виросла, не мусить ні перед ким тремтіти, тому очі в неї на голові розташовані спереду, вона не мусить озиратись назад, їй не треба кидатись з боку в бік, отож вона любісінько може собі бути штивною як дошка. Але, для того, щоб запопасти всіх тих інших, їй необхідно розвинути колосальну швидкість, навіть коли во-

на спокійнісінько стоїть на місці, чи не так, бо вона частенько стоїть нерухомо на місці, і якось недоречно було б тут сказати, ніби прикута, бо навіть не скажу до чого, а порівняти її з яструбом у небі теж невлучно, бо той ще надто неспокійний, але вона, вона так нерухомо стоїть на місці, що аж страх проймає. Спочатку думаєш: «А чи це взагалі тварина?», а потім: «Це людина, таке самовладання властиве лише людині або тварині вищого рівня розвитку». І тільки своїми плавниками, яких майже не видно через їхню прозорість, вона балансує так рафіновано, щоб не втратити рівновагу. Вона може собі це дозволити, адже щука — королева риб. І ось із такого стану їй необхідно стрілою кинутись уперед, ось чому хвіст її напрочуд гнучкий, ним вона може хвицьнути, як жодна інша риба того не зробить, там вона не має кісток. А тепер погляньте, як чудово Пітер де Пюгтер передав натуру щуки, спина її, починаючи від голови, немов поліно лежить серед усіх тих окунців, а ось на задньому плані, описавши гнучку дугу, знагла виринає хвіст. Добрий музикант чує музику і в такті паузи, а добрий маляр теж передає незримі речі. Бачте, я дозволю собі так витончено міркувати, бо сам рибалка. А ви самі бодай колись тримали вудочку в руках?

— Шановний, все, про що ви розказуєте, мені дуже близьке, бо риболовля — то моє улюблене збавляння часу. Дозволю собі сказати, що коли я не маю, бо за фахом я маляр, то години на водоймищах для мене найщасливіші.

Просто не можу не збрехати, коли ладен підтримати розмову на будь-яку тему.

— Тоді напевне щось для вас маю, менейре, якщо хоч інколи рибалите, — і по цих словах він попростував в один із куточків зали біля термометра й вимірника вологи, які він щодві години мав контролювати — єдиний його клопіт — і приніс звідтам положу гіпсову голову риби, винизану з обох боків гачками.

— Цього тут не має ніхто, — сказав він — це моя власна ідея. Вона прийшла мені до голови, коли я рік провів у залі єгипетських виливків і побачив там різних божків з головами тварин. Звісно, я одразу кинувся шукати божество з

головою риби, але стародавні єгиптяни того не мали. Проте одна думка породжує ще одну, отож я подумав собі: «А що, якщо я самотужки виліплю таку голову риби, чи не стала б вона в нагоді рибалкам?» Тоді я зміг би її винизати гачками, а всередині настромити живу рибку, так щоб наживи стало на цілий день. Рибалці не доведеться тоді брати більше наживи ніж необхідно! Наполеон завжди засмучувався, коли бодай один зайвий солдат гинув на полі битви. В такий спосіб я сконструював те, що називаю Обмежником Живця. Гляньте. Ви берете рибку, одну-однісіньку і настромлюєте її тут усередині. Ось наживка і готова і ви вже можете відправлятися на щуку. Голова своє зробить, а вам лишається лише сіпнути і щука на гачку. Вам би таке не знадобилося?

Витріщившись на мене, перебираючи рукою борідку, він дивився, неначе щойно йому з рук вислизнув вугор.

— Всього один гюльден, не пошкодуєте.

— А чи наживка буде для групи спокусливою? — спробував я м'яко відмовитись.

— Саме так, спокусливою і податливою, а тому буде тіпатися, саме таке тіпання і любить щука, її годі буде зупинити, менейре.

Тепер, коли я вже починав набридати, він раптом розщедрився на те своє «менейре». Виходу в мене не було, тож я став власником Обмежувача Живця. Але тепер вже досить з мене, ні слова більше, — ні, загортати не буду, і я, вколотившись нею, просто запхав гіпсову голову до кишені, відтак пройшов три зали, щасливо прошмигнувши за ріг і розсівся на лавці посеред зали, щоб хоч трохи отямитись, а вже потім спокійно продовжити огляд.

Я був ошелешений, бо завжди сприймав чергових по залі як таких, що спорохнявіли, дихають на ладан і лише їхні голови ще визирають з могильної ями і лише тому вони здатні щось там стерегти. Ніколи не міг збагнути, як можна терпіти таке життя. Певна річ, це були люди поважного віку, тож суспільство вже не могло очікувати від них якоїсь віддачі. Та ба! Цього разу переді мною походжав мо-

молодик років тридцяти, молодий, як огірочок, з гострим зором. І без будь-яких вад. Як же це так? Ставний молодик, радше вродливий, аніж бридкий, задоволений з того, що щий день тиняється з кутка в куток. Мене розібрала цікавість і коли він випадково проходив повз мене, я промовив: «Хіба не набридло стовбичити тут цілими днями?» Він ураз зупинився.

— Менеєре, в цьому є щось надзвичайне!

— Але ж ви ще молодий, хіба у вас немає потреби щось робити?

— Робити? Ні, менеєре, ви про це мені й не кажіть. Я ідеаліст. Ідея для мене незмірно багатша, прудкіша і шляхетніша, ніж вчинок сам від себе, так що вчинкам я не надаю жодного значення. Порівняно з думкою вчинок завжди банальний, незграбний і брутальний. Взяти хоча б оту виснажливу роботу тисяч шахтарів. Мислення – то Божа іскорка, менеєре, а щодо вчинків, то їх сьогодні варто називати занадто розповсюдженим словом: безнадійність. Адже більшість людей не хочуть жити, щойно втративши руку або ногу, зате я не відступлюсь, хоч довелось б існувати, бувши лише у вигляді одного мозку, зануреного в чашу.

— Лише б вчасно в ту чашу підливали живильний розчин, — не стримався я, щоб не зіронізувати. — Та все ж, якщо ви аж так захоплені ідеями, то звідки ж їм узятися тут? Напевне, для цього треба зануритись у вир життя?

— Та що ви? Хіба не розумієте, що тому, хто зважився охопити думками усенький світ, не треба більше ступати й кроку. П'ять хвилин спостережень і маєте матеріал для роздумів на роки. Мій колега із сусідньої зали, ви його ще побачите, той завжди каже: «Люди лізуть по життю, як хробак через грушу», але я тверджу: «Вони скачуть по ньому, як той сліпий кінь» і не тому, що вони сліпці, а тому, що не мають часу роззирнутися довкола. Кожний дивиться у вузеньку трубу, яку скерував на якісь маловартісні речі, а все решта для нього не існує. Отож не кажіть, що мені тут не лізуть в голову думки, краще скажіть, що я маю щастя дивитись у дещо ширшу трубу. І навіть від цього голова йде обертом. Така розмова з вами, до прикладу, поживок на декілька

місяців. Спробую дещо докладніше викласти суть моїх міркувань. На самому початку життя наш мозок та й наші органи чуттів були нам дані як інструмент у боротьбі за існування і ми користувались ними в такій мірі, в якій нам треба було, щоб захистити себе, аби взяти гору над іншими, щоб тямити, що для нас корисне, а що ні. Сьогодні нам доводиться відмовитись від цього почуття, бо ми вже взяли ту гору. Тепер ми можемо проявити і характер того досвіду, який ми нагромадили. Люди мають спокійніше жити, геть повикидати труби, стати щирими, навіть у таких справах, які нічого спільного з випадковими інтересами не мають. Щойно те станеться, побачимо, що з того вийде. Адже ви, звичайно, ще дотримуєтесь думки, що людина водночас може думати лише про щось одне, адже людина здатна думати подвійно і навіть потрійно!

— Це мені до снаги лише після п'ятого пива, — сказав я дещо мляво. — А чи ви досягли з вашим мисленням якихось помітних успіхів?

Він одразу збагнув, що й до чого.

— Якщо маєте на увазі якісь позиточні результати, то змушений визнати: геть ніяких, моє мислення давно вже не слугує особистій користі. Хоч з іншого боку, воно не зовсім так. Особливу ідею, яка інколи з'являється в моїй голові, я подумки називаю орхідеєю. Наведу вам ось такий приклад. Ви носите бороду, ви її відчуваєте, ви її бачите щодня. А вам ніколи на спадало на гадку, що ріст бороди — то ніщо інше, як постійне, надзвичайно сповільнене випорожнення. А перукаря ви ніколи не розглядали як аналогію до рулона клозетного паперу? Валик на спинці крісла — глибокий символ, менейре! Ось це я й називаю орхідеєю. День, який мене обдаровує орхідеєю — для мене найкращий день. Орхідеєю інколи може бути і запитання без будь-якої відповіді. Онде, бачите роботу Беркгейде «Вид на Дам»? Так ось, окрім королівського палацу всі ці гарні будівлі зникли, вони поступились місцем універмагові Пеека і Клопенбурга, а також будівлі Великого Клубу. Чи не запитували ви себе часом, чи і ваш організм спочатку не позбувається старих мальовничих тканин?

Менейре, ваша розгубленість уже дала мені поживу на три дні роздумів. Ось чому я хотів би запропонувати вам припинити нашу розмову, інакше це перевантажить мене.

І він у задумі знову почав ходити з кутка в куток. Про картини я вже полишив і думати, якийсь час сидів пригномшений щойно почутим. А чи він відповість ще на одне моє запитання?

— Ви одружені, менейре?

— Одружений? Для цього я маю надто багато ідей. Коли двоє селян мають по коневі, то вже не звертають увагу один на одного. А ось коли вони безкінні, то спільними зусиллями прагнуть їх придбати. Так само відсутність ідей об'єднує людей. Спільне непорозуміння — ось підмурівок шлюбу, початок початків, проте індивідуальне непорозуміння не змушує довго на себе чекати і тому, поза сумнівом, на могилах більшості подружжів слід було б викарбувати слова: «Вони прожили в безконечній марноті!» А батьківство! Воно визволяє такі сили, над якими вже не взяти гору, як не вдалось цього і учневі чорнокнижника у Гете. І цього всього ви бажаєте мені, який тому, хто ненавидить усе те, що хоч трохи віддає вчинком? Куди поділось ваше психологічне відчуття, менейре? До того ж: коли гілка далі не розгалужується, то саме на її кінці можна знайти квітку, інколи орхідею. Але йдіть собі далі, оглядайте картини, хіба не для цього відвідують музеї?

І я — людина, котра має таку милу дружину і чемних діточок, — поспіхом покинув залу.

Тут було затишно, нічого, окрім квітів на стінах від Яна Брегеля¹ до Яна фан Гойсума², ніби ти перебуваєш у саду. Мене здивувало таке розташування картин, бо в інших залах виставлялись картини за певними періодами, а тут раптом безперервний ряд флористів старої школи.

— Менейре, бачу ви подивовані, і я навіть знаю чому. Ви запитуєте себе, як всі ці квіти потрапили сюди?

¹ Ян Брегель (1568–1625) — фламандський маляр, часто разом з Рубенсом малював пейзажі.

² Ян фан Гойсум (1703–1765) — голландський маляр.

Це був знову черговий по залу, миршавий чоловічок старшого віку, на його миролюбному обличчі було написано, що колись він мав кучері.

— Це завдяки мені, менейре, — і він засвітився при цих словах, як роздмухана вуглинка, — я просив і благав доти, доки вони не опинились тут біля мене, кохані мої квіточки. Кінець кінцем вони не наважились мені відмовити, зрештою, хіба ви не погодитесь, що це досить мило: ось так за одним разом мати змогу оглянути все?

— І крім того, — продовжував він із співчутливою посмішкою, — я не можу без них, інакше я б тут зів'яв. Бачите, квіти позбавлені волі й це мені надзвичайно в них подобається. А поза тим, вони дарують лише красу, красу форми, кольору й пахощів. Люди кажуть, що вони приємні, але це теж прояв краси. Вони істинні апостоли краси і я не здивуюсь, як одного дня з'явиться вчений, який буде доводити, що вся краса від квітів. І знаєте, що найголовніше? Вони цвітуть тут цілісінський рік. Ми тут не залежимо від пір року. Я можу їх усіх перелічити. Не заперечуєте, якщо назву хоч декілька?

Певна річ, я не заперечував. Ми підійшли до великого букету і він став поіменно називати всі квіти, розповідати про їхнє походження, завдяки якому схрещенню їх виведено, де вони вперше згадуються: у Діоскоріда,¹ в його «Лікарських матеріях», в «Лікарських рослинах» Додонея,² у Клузія,³ Бургафе⁴ чи у Лінне⁵. Дикі чи культурні, навіть давно зниклі види, він знав їх геть усі, і то не лише квіти, а й гусениць та комах, так щедро розкиданих над букетом, він знав їх наукові та народні назви. Тепер я собі уявив, чому дирекція врешті-решт змушена була визнати себе переможеною.

— Ви, менейре, не могли б собі й уявити, що їх аж стільки може бути?

— Ні, — відповів я.

¹ Грецький лікар, жив у першому сторіччі нашої ери.

² Ремерт Додоней (1517–1585) — медичний радник австрійських кайзерів.

³ Голландський ботанік (1526–1609).

⁴ Голландський медик та хімік (1668–1738).

⁵ Карл фон Лінне (1707–1778) — шведський натураліст і письменник.

— Люди не мають уявлення про те, що їх оточує. І так воно ведеться у всьому. Мій колега із сусідньої зали каже: «Люди скачуть по житті, немов сліпий кінь!», а я стверджую: «Вони повзуть по ньому, як хробак через грушу!» Я ніколи не бачив, щоб доросла людина милувалась муром, тому що він їй сподобався. Та все ж, що причарувало нас за дитячих літ у мурі, чи бодай у якійсь його частині? Повз яку щодня треба було йти, наприклад, до школи? Вам знайоме це почуття замилювання муром? Згодом воно зникає. А пляма на піджаку чи на обрусі, інколи вона може бути такою чарівною! Та ніхто не звертає на це увагу і те найневдячніше, що тільки може бути, коли краса криється десь у плямі. А які гарні бувають розриви! Гарні розриви на гарному одязі — це найпрекрасніше, що я тільки знаю. А тут ще ви, менейре, те, що ви не пройшли повз цю залу, а знайшли час терпляче вислухати мене, що дуже рідко трапляється, все це знову сповнює мене, хоч і слабою, але надією. Мене ніколи не лишає відчуття, що для людей наготовлене щось гарне, щось гарне в цілому, що краса проявиться у співжитті людей, як це вона нині чинить у симбіозі квітів. Як на мене, то найогиднішим є те, що видатна людина змушена робити з мого наказу, коли відразу до цього переймуться всі, отоді все буде гаразд. Якщо трішки заглибитись в історію, то чого було досягнуто всіма тими наказами? Навіть коли випадково на троні опиняється пристойна людина, то і тоді її добрим справам не тривати більше п'ятдесяти років. Та що там говорити, менейре, ми розвиваємось якісь там дві тисячі літ, а з дітей, звісно, що взяти? Так вже, мабуть, судилося, що квіти назавжди залишаться моїм ідолом.

— Ви, напевне, маєте вдома багато книг про квіти й рослини? — запитав я.

— Тепер вже ні, менейре, я маю садово-городню ділянку, там я і мешкаю у власноруч збудованому будиночку, влітку і взимку. Там не місце книгам, вони запліснявіли б. Та я не дуже сумую. Так, як інші щось сиплють пташкам, так і я даю інколи щось плісняві. Ось, гляньте на план. Це мій будиночок, а далі грядки. Кожну вільну від музею хвилину я віддаю садові, там завжди знайдеться робота: щось під-

ріжеш, там угноїш ґрунт, там пересадиш щось і накриєш, до того ж — і тут він перейшов на зовсім довірливий тон — я розводжу квіти. Буду з вами відвертий, бо ви схожі на щирю людину. Коли ви чуєте про розведення квітів, то в першу чергу думаете про суцвіття, або великі квіти, або певний колір. Мене це взагалі не цікавить, принаймні в процесі розведення. Вся моя увага на пахощах. Те, чого мені бракує тут, я надолужую там. Я змилюсердився, так би мовити, над пасербом наших органів чуття, який деградував настільки, що відчуває лише сморід. Наскільки мені відомо, до мене цим ніхто не клопотався, в Персії і Туреччині зосереджувались лише на добуванні ефірних олій і парфумів, я ж зосереджуюсь на запахах квітів, на окремих чи різних видах, старанно дібраних у букети, ви тільки вслухайтеся у слово «букет», менейре! Я розводжу квіти за найновішими технологіями, але виключно керуюсь своїм носом. Я хочу запропонувати людству його ж власний, давно забутий орган чуття, роблячи його знову доступним для відчуття найвитонченішої і найінтимнішої з усіх найнематеріальніших насолод. Приходьте до мене нюхати. Я мешкаю...

Раптом посеред речення він крутнувся на підборі, склав руки за плечима і втупив у підлогу погляд. Увійшов якийсь пан, очевидно хтось із музейного начальства. Він пройшов через залу, ні на що не звертаючи увагу, але мій черговий по залі все-таки злякався, бо тільки й спромігся прошепотіти: «У Де Меєрі, садово-городнє об'єднання «Суботній полудень», Головна алея 3, друга бічна дорога, шоста ділянка».

Я твердо поклав собі відвідати його розсадник.

З надією оглянути нарешті хоч якусь картину, я пройшов декілька залів, майже переконаний в тому, що це марна затія, бо я почав відчувати якусь слабкість до чергових по залах. Отож я не був спроможний відмовити собі в тому, щоб не глянути на наступного; цей одразу захопив мене якимось дивацтвом. З-під його уніформи виглядало щось середнє між фуляром і жабо, а з-під рукавів виглядало щось схоже на гофровану манжету. Постать його нагадувала того, хто звик до ішаги, зачіска була старомодна, а рот виказував хтиву пиху середини вісімнадцятого сторіччя. Щойно він мене поба-

чив, як одразу відчув мою безпорадність, а відтак перегордив мені дорогу, ткнувши кінцем золотого олівця мені в груди і промовивши: «Чи не погодишся зі мною, друже, що після виступу цих санкюлотів¹ ми вимушені жити на цій проклятій провінційній планеті, на цій великій буржуазній планеті. Покажи мені будь-де розкіш! Ще тут у музеї її можна знайти і ось цим доведено, що розкіш життя вимерла! Такий Музей — резервація, як для індіанців і бізонів, резервація останніх решток розкоші. В кіно ще можна побачити її відблиск, який ніколи не набридає споглядати. Покажи мені хоча б одну справді вільну людину. Сьогодні кожний мусить опанувати якийсь фах. А що таке фах, друже? Це система примусових думок з припасованою системою примусових дій, — ось що таке фах. Те, що колись тримали на наших плантаціях рабів, як дітей біля домівки, було затавровано, це було нелюдяно, а те, що люди заковують свої вільні думки у кайдани фаху, як оце я — то моє місце в музеї, то я мав стати черговим по залу! Де ж взятися генію серед всіх тих голів, що може дати такий скутий мозок, тільки напідпитку можна чекати якогось проблиску. Куди поділися гучні банкети, полювання з гончими? Знайшли притулок у фільмах!

Покажи мені жінку. І вона опановує фах і йде до виборчих урн, вона за це довго боролась, за це вона дозволила себе затримувати поліції. Але де та жінка, яка осмілиться схрестити віяло з жезлом маршала, яка однією усмішкою вершить долю цілих народів? Тепер жінки позначають олівцем вибраного кандидата, здебільша голосуючи за чоловіка, а з віялом уже не знають як обходитись. Коштовності тепер лежать у сейфах. Раніше ні один із грандів не ставав злиднем. Варто було лише королеві кивнути, як він знову, як фенікс, відроджувався із банкрутства. А тепер? Тепер він змушений стовбичити в музеї. Ось в якому світі ти живеш! Посоромся!

І, діткнувшись востаннє до мене ручкою, він повернувся, зробив декілька елегантних па, відновив своє звичайне

¹ Зневажлива кличка, якою на початку французької революції аристократи називали бідноту Парижа через їхні довгі штани.

ходіння з кутка в куток, втягнув голову в шию, склав руки за плечима, а я для нього вже не існував.

Зросте відчуття неповноцінності стало причиною того, що я спішно покинув залу. Жодної з картин я не побачив. Я насправжки засоромився, в першу чергу тому, що дозволив обійтись із собою, як з шибеником, нічому не заперечивши. Зрештою, я навіть і не знаю, як тут було і перечити, коли когось спаде на думку повестись з тобою як із шибеником. Хто не хоче мати репутацію грубіяна, той у таких випадках безпорадний. Втеча — то єдине, що залишається. Смішно навіть, що якийсь там пройда, котрий з року в рік б'є в цьому музеї байдики, сміє викликати в мені, хто постійно працює і має визнання, почуття неповноцінності. Вихід простий: удавати, ніби вони твоя челядь і не брати до серця їхні вчинки та балачки. Цікаво, чи хтось розгубився б, аби я отак повівся з ним. Треба буде спробувати. Якщо я напосяду на наступного чергового по залі та зневажливо висловлюсь про жалюгідність його існування, то одне його затинання стане бальзамом для мого споневаженого самолюбства. Спочатку мушу придивитись, що воно там за птиця. У кожному випадкові, не старий, він ні на що не звертає увагу, стоїть нерухомо, втупивши погляд у далечінь, немов крізь стіну. Саме такий мені й треба, та коли я, підійшовши до нього, випалив: «Ти усвідомлюєш, друже, — я навмисне вжив слово «друже», — що ведеш тут просто нікчемне життя? — Мені подумалось: «Все надарма. Марна трата часу, це якийсь страж моралі».

На перше ж моє слово черговий по залі здригнувся. За хвилину він отямився і почав спокійнісінько без будь-якої образи: «Але ж, менейре, невже ви гадаєте, що це єдина моя робота? Якщо б це було так, то не бачити мені більше хоча б один промінь світла. Ні, менейре, — і він, наблизившись до мене, — це мій сон, я сплю тут навстоячки і лише о п'ятій для мене розпочинається життя».

— Ви що, ніколи не спите у ліжку?

— Отож-бо, я його й не маю. Раніше, щоправда, мав, але, скажу вам, пов'язане з ним підіймання я терпів над силу. Саме вранці, коли ти за ніч добре утрівся, коли ти закутаний ковдрами немов грубкою, а маєш просто так, невідомо за-

ради чого покинути все те напризволяще, в мене почало зникати бажання жити. Я звернувся до одного лікаря, і він прописав мені бром, а потім я пішов до більш досвідченого і той сказав: «Чоловіче, ти щоранку відчуваєш травму народження на світ. Я б радив тобі більше не лягати до ліжка, ось і вся терапія». І ось уже роками я дотримуюсь його поради — мені це сподобалось, бо втомлена людина — щаслива людина, менейре.

— Ви вважаєте себе щасливою людиною?

— Я щаслива людина. Я завжди зморений і ніколи не читаю газет. Я завжди знаю, що мені робити, тиждень в мене розпланований наперед, не гайнується жодна хвилинка, я не знаю, що таке скрута в грошах. Коли мені доводиться чекати на зелене світло перед світлофором, то в моєму житті настає пауза, мабуть, єдина, але мені вдається її заповнити таким змістом, що вона дає мені наснагу на цілий день. Контакти з іншими людьми я зумів налагодити так, що не відчуваю себе нещасним. Менейре, я відчув себе вільним, справді вільним, коли зрозумів, що здатний упоратись з кожною людиною трьома способами: боротьбою, боксом і фехтуванням. Показати вам?

Кинувши крадькома погляд на всі двері, чи часом за нами хтось не підглядає, він став перед великим полотном у позу уважного поціновувача мистецтва.

— Попробуйте мене вбити, — сказав він.

— Чого б це?

— Уявіть собі, що я смертельний ваш ворог і що ви ввійшли в залу, побачили мене й подумали: «Осьдечки він! То ж я зненацька нападую на нього!» А тепер холоднокрівно спробуйте мене вбити.

Я не знав, що й думати. Можливо, цьому молодикові і справді хочеться на той світ, хтозна! Лише уявити собі, що я вбиваю людину, яка переді мною нічим не завинила! Він ніби прочитав мої думки: «Тоді спробуйте мене просто звалити! — сказав він і вигнувся так, що здавалось, що ось-ось упаде. — Уявіть собі, що ми б'ємось і що я в цю мить опинився у такій позі, скористуйтеся з нагоди і зваліть мене на підлогу. Ви вже перемогли, один штурхан — і я лежу!»

Поза його справді була вельми нестійкою. Я не зміг подолати спокусу. Всім своїм тілом я накинувся на нього. Що сталося потім, не знаю, але за якусь дещичку секунди я опинився долілиць на паркеті і відчув на плечі його коліно.

— Це японська боротьба, — проказав він, допомагаючи мені підвестися і струшуючи порошок з мого одягу. — Коли я ввечері повернувся додому, то спочатку повечеряю, фактично це мій сніданок, гарячий сніданок, як це заведено в Англії, а потому до дванадцятої я даю уроки самозахисту. Вони нападають на мене, а я їх перемагаю боксерськими рукавицями, шпагою чи голіруч і вони платять мені за це, сплачують данину переможцеві, як у давні часи. Кожна довершеність оманлива, за винятком цієї. У красі, чесноті, знанні чи мудрості довершеність сумнівна, проте коли я кину вас на підлогу, всі сумніви розвіються. Нема права сильнішого, є просто філософія сильнішого! І коли вже останні мої учні зачиняють за собою двері, тоді настає друга частина ночі, тоді на мене чекають стоси негативів, які я маю проявити при світлі червоної лампи. Я компаньйон фотографа, він працює вдень, а я вночі. Згодом настає мертва тиша і я починаю розглядати людей оком камери і тоді мене огортає таке почуття, ніби я забрався у цей ящик і підглядаю за ними через об'єктив і мені смішно, але коли люди потрапляють на фотографії, які згодом зможе розглядати будь-хто, вони виявляють свій гандж, думаючи, що їх ніхто не бачить. Ви при нагоді зверніть увагу на те, що саме фотографія може розповісти про душу людини. І коли я, стомлений боротьбою і фехтуванням, бачу як усі ці фігури поволі проявляються на рамці, і як з кожною новою дозою проявника я все більше ними захоплююсь — а тиша ночі оповила мій будинок, а всі ті, хто переді мною, вже обляглися і навіть не підозрюють, що я підглядаю за ними — ось, менейре, щастя, то для мене справжнє щастя. Між четвертою і п'ятою я закінчую. Потому готую сніданок і разом з дружиною, а вона о тій порі піднімається, я знову розпочинаю день. А далі остання частина доби, і коли б її не було, я не був би цілковито щасливим, бо я отримував перемогу над людьми, підглядаючи за ними. З пів шостої до пів

на десяту ми шиємо натільні сорочки і кальсони, ви, мабуть, бачили їх, такі фланелеві, в них почувашся немов у ліжку. Оце аж тепер розпочинається справжня робота! Одним махом я витинаю з десятків викрійок, дружина моя несамовито строчить на машинці: що не продасть, то роздає і ось так ми зодягаємо цілі райони міста.

І після всього того я приходжу сюди і в уніформі спочиваю. Отож не кажіть, що я веду нікчемне життя, я просто сновида і всі відвідувачі для мене ніщо інше як сновидіння, ви теж, менейре.

Я зрозумів, що надто потривожив його, відтак побажав йому гарних сновидінь і пішов собі геть. Плече моє ще поболювало.

Тепер я опинився в залі, де виставлено велике полотно Пінемана «Битва під Ватерлоо», така собі справжня панорама. Принаймні матиму змогу розглянути її, спокійно сидячи на лавці. Із оповитої порохом димом перспективи, посеред лісу шабель, головних уборів і штандартів верхи на коні проривався у самісінький центр переднього плану герцог Веллінгтонський, утворюючи вершину трикутника, в основі якого були принц Оранський по ліву руч і полковник Омптеда по праву руч, обоє поранені і вже з цього бачиш пристрась Пінемана до контрастів. Адже принцові Оранському зараз полегшає і без догляду камергерів: він лежить у затінку наче мадам Рекам'є на відомій своїй канапі, його щільно обступили пожежники, наче він щойно вистрибнув на брезент з третього поверху палаючого будинку. Зате полковник Омптеда вже своє відспівав, його сорочка розхристана, його очі зведені до небес, а кволість промовисто засвідчує те, що Пінеман цим намагався сказати. І чи зводиш свій погляд від принца Веллінгтонського повз принца Оранського на Омптеду, а потім знову на принца Веллінгтонського, чи, починаючи від Омптеди у зворотному порядку, і так, і так не залишаєшся байдужим.

Але вже вкотре мою увагу привернув черговий по залі. Це був рослявий чоловік військової виправки, здавалося, що старість не зачепила його. На його могутніх грудях

вмістилася міжнародна колекція рицарських орденів. Та й обличчя пасувало до цієї гордовитої постави; густа щетина звисала над його очними западинами, під носом розбігались врізнобіч величезні вусища. Розміреним кроком походжав він по залі, інколи зупиняючись у кутку біля вікна, де витягував з кишені клаптик паперу і щось записував олівцем.

— Що б це значило? — подумав я. Відтак удав, ніби старанно розглядаю один з еполетів Омптеди, що був якраз там, де він щось записував. І коли він знову заглибився у своє писання, я зненацька повернувся до нього й запитав: «Малюєте чи пописуєте вірші?»

Замість відповіді він подивився мене гострим оком, здавалося, ніби рентгенівським промінням просвічує і мій кістяк, а потім, очевидно, залишившись задоволеним, показав мені аркуш паперу. Це був малюнок олівцем, де зображена баталія на ледь похилому полі з горбами тут і там, селянською хатою, кількома деревами і посеред усього того канонада, рукопашний бій, атака ескадронів. Непогано намальовано, але без усіх деталей, скорше ескіз баталії. Але хай там як, а це був не лише плід фантазії. Була тут і перспектива. До того ж, то тут, то там він застосував і дитячий прийом, як, наприклад, у зображенні ескадрону. Намальовано було всього лишень одного коня, з двадцятьма контурами, як це буває, коли дивишся через призму.

— Зараз чверть на шосту, — каже він, — погляньте, — і тут він показав на пагорки по ліву руку, — ось горби Ей Сент, вони в наших руках, позаду ви бачите вежу Мон Сен Жан. Ми зайняли позицію на горищі ферми Декосте між Росом та Угомонь. Тут, на сході, ви бачите натовп, що ринув із Буа де Парі, а це корпус Бюлова, — дванадцять батальйонів і двадцять чотири гармати. Лобау вирушив їм назустріч, ось ви бачите їхній наступ, вони вишувались в ланцюжок. І тут ми доходимо до найскладнішої проблеми дня. Як бути Наполеонові? Продовжувати атаку на центр англійців, що він і зробив, чи відігнати думку про можливість прорвати фронт і пере-

кинути на своє ліве крило кірасирів Келлермана і половину гусарів Піре, а разом зі своєю гвардією піти проти Біолова? Я — за друге. Дві дивізії гвардійців я перекидаю до Плансенуа. Лобау може тепер наступати аж до самісінького краю правого крила, між вершниками Жакіно і фрішермонським лісом. І перш ніж Веллінгтон розпочне атаку і змусить Неї відступити, я завдаю поразки пруссакам. Артилерія на позиціях, вогонь відкритий, на якусь часинку кину в бій піхоту, а на завершення — кінноту. Шокуюча атака кінноти — це завжди була кульмінація бою, тепер, коли її вже немає, все інше втратило свій сенс. Атомна бомба перетворила Європу на вітальню, в якій щохвилини може вибухнути люстра. Але в той час! Інколи люди залюбки базикають про потяг до самознищення, але тоді це було самознищення найвищого ґатунку: щодуху, з тріумфом на устах, летіти назустріч загибелі, втратити людську подобу і перетворитись на снаряд і з захопленням вітати втрату людської подоби. Хто виживав, той знав, що життя подаровано йому вдруге і він ридав на своєму коні. Але хто сьогодні про це пам'ятає?

А тепер зверну вашу увагу на помилку імператора. За всю свою військову кар'єру Наполеон не мав до діла з англійцями. Про Тулон тут не йдеться, бо то окрема розмова. Всю війну в Іспанії він вів з Парижа, бо боявся кинджала чи отрути, але знаю одне: коли б він сам стояв перед ворітьми Торрес Ведрас, то битва під Ватерлоо скінчилася б інакше! Він запізнався б з англійським характером, з їхньою національною впертістю, яка робить їх стійкими в обороні, і їх національною флегматичністю, яка робить їх млявими у наступі. Тоді б він запізнався з нищівним вогнем їхньої піхоти, що вишиковується у дві, а не три шеренги, як у французів, а це таки дає перевагу при відсічі кінноті, але перешкоджає у стрільбі. Тоді б Наполеон по-іншому розробив би свій план і вчинив би так, як я оце розповідаю зараз. Коли відвідаєте нас наступного тижня, то я вже цю битву виграю.

— Ви завжди на боці Наполеона? — наважився я на невинне запитання.

— Та чому ж? Ось погляньте! — і він витягнув із кишені цілу пачку малюнків, цілу серію схем, де подано найрізноманітніші варіанти баталій. — Ось у цьому випадку я — Блюхер, але я не атакую імператора з правого флангу при Сен Дамбері, я залишаюсь на цьому боці річки Ласне і вирушаю супроти Маросара. Можете допевнитись, що дороги тут добрі. Тоді я повертаюсь через убермонський і шантелеський ліси назад і зненацька нападаю на його тили. Щоправда, з півгодинним запізненням, але ж ви бачите, яка паніка зчинилась серед гвардійців, коли перші картечі вриваються з лісу в їхні лави.

— І Веллінгтоном теж були?

Старий вояка глянув у вікно.

— Тоді точилася битва під Компен'еном, — промовив він тихо, — а цієї місцевости я не знаю, — і раптом своєрідний поворот. — Так, менейре, я знав кращі часи, коли ще цілував жінок скорених міст, лоскочучи їх своїми вусами!

Коли розмова хилиться в цей бік, я завжди забираюсь геть, навіть якщо б доводилось розмовляти з самим королем. Про певні речі просто не годиться вести мову. Тому я швидко мовив: «До побачення!» і прожогом кинувся до наступної зали, залишаючи його на самоті з роздумами про битву під Ватерлоо.

І тут я відчув, що ситий всім тим по горло. Мені одразу страшенно захотілося на свіже повітря, з огляду картин все одно нічого не вийде. Та, пробираючись залами, які були між мною і виходом, я все-таки побачив ще одного чергового по залі, але з такою мудрою і блаженною усмішкою, що ледь було не позадкував. Таку усмішку мав лише один мій знайомий, якого я випадково зустрів, коли він виходив із квартири психіатра, де щойно відбув своє дворічне обстеження.

— Напевне, отримали якусь радісну звістку? — не стримався я, щоб не звернутися до нього. Усмішка його стала ще більш щирою, очі запалали пронизливим вогнем, що аж ніяк не пасувало до його поважного віку.

— Менеїре, справа не в радісній звістці, я завжди в такому доброму гуморі, бо цілісінський день тут розкішно втішаюсь. На першому році чергування я нудився у стінах цього музею, але в залі Рубенса я навчився не знати нудьги і тепер воно є так, що я щоранку з нетерпінням поспішаю на свій спостережний пункт.

— Ваш спостережний пункт?

— Так, саме тут знаходиться психологічний спостережний пункт. Прошу за мною!

Він підвів мене до італійського ландшафту Яна Бота, з горами і лісами, з долиною річки, освітленою ніжним оранжевим відтінком.

— Це схід сонця, на світанні, — сказав я, — селянка зібралась із своїм віслиюком на базар.

— Ви весела людина, з фантазією. Це полотно — тест на гумор. Песимісти завжди вбачають тут вечір. Таким чином, кожне полотно є тестом на якусь частину духовного життя. На цю думку мене наштовхнув сисунець, ви, можливо, знаєте його з картини Рубенса, той старигань у в'язниці, що його грудьми годує рідна дочка. Цей шок, а це справді шокує, сприймається відвідувачами теж по-різному, і ось ці потрясіння я спостерігаю і реєструю. Я попрацював удома над цим, а тут застосовую до інших картин і тепер увесь музей став для мене полігоном для вивчення закутків будь-якої душі. Не знаю, чи відомий вам тест Роршаха¹ — таке собі скупчення чорнильних плям Порівняйте-но з нашим музеєм! Щодня я вдосконалюю свої методи і все чіткіше бачу душі тих, хто сюди приходить. І це в моєму віці! Чи це не фантастично!

— А своїми особливими методами ви дійшли якихось особливих висновків, до таких речей, які можна було б опублікувати?

— Аякже! Все опублікували, все без винятку, одну річ там, другу тут. Я одразу впізнаю, де що скоротили, де справа нечиста, а де саме враз. Вони, до того ж, ніколи не кажуть правду, я це теж завважив.

¹ Герман Роршах (1884—1922) — швейцарський психіатр. Автор тесту, який базується на тлумаченні чорнильних плям.

- А що ви можете сказати про мене?
- Ну, то мені треба спочатку знати, що ви оглядали.
- Ще нічого.
- О, то ви щойно прийшли?
- Ні, я був тут уже о десятій, але...

Я далі не міг продовжувати, бо обличчя його набрало такого виразу, ніби він ставить комусь за шахівницею мат. Він лише вигукнув: «І це ви вважаєте нормальним?»

Кров мені вдарила в обличчя і я отямився, вже будши на свіжому повітрі.

ДИКТАТУРА РЕЧЕЙ

До числа подій, що вони раз чи два в столітті відбуваються на зоряному небосхилі, відносять раптову появу нової зірки. Ні сіло ні впало із темного ніщо виникає зірка, яка досі тут не існувала, інколи навіть першої величини, а то раптом такої надзвичайної яскравості, що затьмарює всі інші, просто-таки, як планета, і непокоїть уяву земних астрономів та інших колег у міжзірковому просторі.

Мимоволі напрошується думка, що в певний момент якась планета вибухає і перетворюється на сонце.

Яскравість такої ось нової зірки, «пова» на мові фахівців, як правило досить швидко сходить нанівець — більшість згасає вже упродовж року, тільки одиницям випадає залишатися у вигляді скромної, невибагливої крапки на небосхилі.

Це явище з давніх часів підігриває людську фантазію, але досі нікому не вдалося його пояснити.

Щоправда, в наші дні дедалі вірогіднішим видається припущення: а чи це не ті планети, де кількома роками раніше винайшли атомну бомбу?

Ми, звичайно, не на тій стадії розвитку, коли який-небудь зневірений вчений-фанатик у змозі одним махом підірвати всю земну кулю, хоча зараз цілком реально собі уявити, що стоїш ось так, голишся — і вмент увесь Амстердам зі всіма своїми амстердамцями злітає в повітря.

Страх, викликаний атомною бомбою, затьмярив усі колишні страхи — ну хто сьогодні боїться грози, привидів чи

злих духів, пекла чи дідька? Все це безневинні штукенції на тлі тієї серйозної гри, що її ведуть учені мужі на службі володарів світу.

Напевне вже є батьки, яким не дає спокою думка про те, де це настигне їхніх малюків — уночі в ліжечку чи вдень на уроках, а можливо, по дорозі додому. В сьогоднішні часи їх не сховаєш, не вбережеш, тому що лицарський звичай оголошення війни залишився в далекому минулому, тепер надають перевагу раптовості.

Та все ж не варто дивитись на життя понуро й безутішно: справді, хіба шерхання грамофонної голки може стати на перепоні справжній насолоді музикою? А тому всі прояви сили і влади є нічим іншим, як другорядними шумами нашого життя. Зате відчуття кожного свого м'язу, безмежне насичення почуттів, активна причетність до всього, що відбувається зовні, зачарований і неповторний рух духу, кохання, дружба — ось це і є життя, а решта — таке собі шемрання.

Ми жили, не знаючи турбот. Хвороби нас обминали стороною, в сім'ї панував мир, тільки дітлахи інколи сварилися, щось не поділивши між собою. З харчуванням проблем не було, всього нам вистачало, навіть з гаком, і тому ми з дружиною не відмовились би прожити таким чином тисячinkу-другу літ. Щодо дітей, то їхнє безхмарне існування поки не наводило на роздуми про будь-які часові межі.

Прокинувшись, ми ніколи довго не залежувались, ніколи не підіймались через силу, наче під натиском неминучости, яку несе з собою наступаючий ранок. Ні, варто нам розплющити очі, як ковдра летіла вбік, і ми радісно вітали новий день. Так було, допоки одного разу звичайний хід речей не застопорився і не заварилася вся ця катавасія.

Людство, як на мене, показало себе далеко не з кращого боку, якщо зараз навіть не знайдеш бажаючих обговорити те, що сталося. Адже що було, то було, чом би не визнати це і не поговорити про те, що трапилось, щиро, хоч як гірко нам змиритися з тією пережитою зневагою. Душевних травм, власне кажучи, не існує, ми самі їх створюємо своєю мовчанкою. Бідняк, приміром, теж не засмучується, коли не звертає

уваги на своє ганчір'я, та варто йому якось засоромитися свого лахміття, як розпочинаються душевні тортури.

Не виключено, що причина мовчання викликана новими обов'язками, що їх накладає на людей те, що трапилося, і від виконання яких люди силкуються відсахнутися, намагаючись мало-помалу затерти справу і вернутися до своїх попередніх звичок. Але я рішуче заперечую такий підхід.

Куди ж поділося наше історичне мислення? Про наполеонів і гітлерів, які колись намагалися прибрати до рук Європу, написані гори досліджень, а тут, бач, дозволено обійти мовчанкою потрясіння куди поважніше й триваліше у своїх наслідках! Чи не знайшлося в літописі народів місця для подій, які неприємні родові людському? Невже стогін одних обов'язково повинен супроводжуватися войовничим кличем інших, щоб залишити слід в анналах історії?

Ні, історія здійснюється над емоціями, наче маяк, і нам личить відкрито дивитися не тільки на завтрашнє майбутнє, але й у минуле завтра.

Тому я хочу стати літописцем несправедливо забутого періоду й розповісти недосвідченим нащадкам усе, що довелося мені пережити.

Так ось, у той вікопомний ранок ми не змогли підвестися зі своїх ліжок. Ні, не тому що нас паралізувало, адже під ковдрою ми могли вільно рухати і руками й ногами, але при найменшій спробі підвести чи хоч би висунути руку назовні ковдри й підковдри міцно сковували нас. Опинившись у такому положенні, дітлахи почали скиглити. І щойно ми хотіли кинутися до них, як ковдри почали нас душити. Ми затихли, і утискаючі обійми вмить ослабли, наче зовсім нічого не сталося.

Ми порадили дітям поки що лежати тихо: можливо, все ще владнається.

Тим часом уже було біля полудня — напередодні ми засиділись допізна, у дітей розпочались канікули, — проте знадвору не доносився жоден звук, хоча вікна наші виходили на магістраль із пожвавленим рухом. Так тихо буває недільним ранком або коли йде густий сніг, або десь у глухому полі. Тоді ми зрозуміли, що й решта людей у полоні

ковдр. Наші ковдри набули нездоланної сили і могли застосувати її будь-якої миті в будь-якому місці; найменша спроба звільнити з ув'язнення руку чи ногу припинялась негайно й суворо. Залишалось тільки упокорено лежати.

Не можна сказати, що ми втратили голову від страху, хоча раніше так би воно й сталося, але атомна бомба провела нас через усі кола страху, так що ми тримали хвіст бубликом. Єдине, що нас хвилювало, як відвернути увагу дїтлахів. Спробували почати із загадок: адже ми знаходились у різних кімнатах і тому заграти в «я бачу, я бачу...» ніяк не могли. Коли ж запас загадок вичерпався, стали грати в імена поетів, потім перейшли на предмети одягу, на ріки за межами Європи і всякі інші назви, а коли покінчили і з цим, почали «ховати» у фразях різні слова. Саме в розпалі пошуку «схованих» частин людського тіла раптом розлігся голос нашої десятилітньої доньки.

— Мамо, а що це там у стільці?

— На якому стільці?

— Не на, а в якому. Він рухається.

Справді. І в нас теж. Як новонароджене теля чи каліка на чотирьох костурах, наші три стільці, розгойдуючись на широко розставлених штивних ногах, пошкунтильгали геть від своїх звичних місць біля стіни, вишиковуючись у шеренгу. Наш одяг і білизну, що вони були розвішані на спинках і розкладені на сидіннях, вони не скинули. Двері розчахнулись, і дерев'яна команда підстрибцем покинула спальню. Нам добре було чути, як вони гуркотіли по сходах, забираючи разом і наш одяг.

З цієї хвили розпочався Вихід усього нашого умеблювання. Картини обережно сповзали по стінах і самі себе кантували до дверей. Килими й килимчики згорталися в довгі рулони і пов'юнилися геть. Настільна лампа, стільниця, тарілки, пивні кухлі та миски — все кругле котилося, а що з кутами — кантувалося: коробки, скриньки, тумбочки і чотирікутне трюмо, сімейна реліквія часів Людовика XVI.

Коли приміщення поволі опустіло, розчинився секретер, розчахнулись стулки вмонтованих шаф, штори сповзли з карнизів і застигли в послужливо підставлені м'які складки біля підніжжя шафи. Тоді, перевалюючись через край, на-

зовні сипонула всяка всячина, яка там зберігалася. Приймаючи вміст шаф, штори на манеру слимаків чи гусениць — збираючись гармошкою і розтягуючись — ковзнули одна за одною і щезли за дверима. В кімнаті залишився чималий секретер та в кутку — кривонога, схожа на таксу, софа в стилі рококо. Аж ось і вона ожила, підійнялась, наче приносячись до чогось, а потім не то з підскоком, не то підтюпцем поквапилась геть зі спальні.

Масивний секретер, найсолідніший зі всіх меблевих виробів, затримався довше всіх, прикриваючи наодинці відхід своїх. Коли настала його черга, він повисовував ящики й полиці, здійняв кришку і розібрався на панелі й рами, які після завершення цього саморозчленування покинули кімнату злагодженими рядами.

За весь той час у дитячій кімнаті навіть ніхто й не пискнув, та й ми самі ошелешено дивилися на масовий вихід меблів із помешкання. Дітлахи, видимо, здивувались не менше, ніж ми: звичайно, вони сприйняли ту метушню, як казку, бо коли в дитячій зарухались забавки, радісно тішились, що їхні звірятка й ляльки, яких завжди ніжно любили, — живі істоти.

Так ми лежали по своїх порожніх кімнатах, не в змозі одне одному щось сказати: мова нам не підкорялась.

Невже це тільки квіточки? Ось і ковдри, немовби змовившись, разом злізли з нас, даруючи нам волю. Ми одразу кинулись до дітей, і не було кінця-краю нашої радості побачити і обійняти їх знову.

Надійшла черга й до ліжок. Вони почали рухатися. Балтазар, найрішучіший у сім'ї, спробував утримати своє, але воно боляче брикнуло його під коліно.

— Кинь, нехай собі йде! — закричали ми хором.

Ми облишили будь-яку спробу опору, так що, коли піжами почали самі по собі розстібатися, наші руки слухняно, наче за командою, піднялись угору: тепер ми скидалися на вояків, які здаються на милість переможця.

З відходом піжам ми позбулися останнього свого майна і залишилися босі й голі в порожньому будинку. На щастя, на дворі було літо, і з нами нічого лихого не трапилось.

Ми спустилися до вітальні, зазирнули до кухні, піднялись на горище — будинок був зовсім спорожнілий, наче його хотіли здати новим мешканцям.

— А якщо і дім собі піде? — запитав Йапі, наш фантазер.

— Та що ти, — спробував я заспокоїти його, — будинки у речей як у нас дерева.

— Значить, якщо дерева тільки й вміють хитати гілками і шарудіти листячком, то будинки можуть тільки грюкати дверми та розчиняти й зачиняти вікна?

Будинок стояв навстіж відкритий. Ми спробували замкнути двері, та надаремно. Очевидно, вони цього не бажали, а можливо, і сам будинок був проти, або ж йому обов'язково закортіло погомоніти зі всіма своїми кімнатами. Звідки нам знати?

Раптом Маарт'є, наша найстарша, сором'язливо забила-ся в закуток, і звідти почулося:

— А якщо вони нас побачуть?!

Тоді й ми, зіщулившись і понагинавшись, кинулися в різні боки. Безтурботно розгулюючи в чому мати родила по будинку без фіранок, ніхто з нас не згадав про сусідів.

— Йапі, глянь-но, що там.

— Повсюди голі люди, — підкравшись до вікна, впевненим голосочком доповів Йапі.

Він мав рацію: ледь не в кожному вікні маячило щось голе. В будинку не залишилося нічого, що би хоч віддалено нагадувало фіговий листочок, а коли ми захотіли віддерти шпалеру, це вдалося нам не ліпше, аніж спроба зачинити двері. Ми були безсилі перед речами.

Ну що ж, тоді треба переселитись до передніх кімнат; від найближчих сусідів їх відокремлює сад, канал і широке шосе, так що ми в безпеці.

Луна від наших голосів заповнювала покинуті кімнати, а порожній простір вимагав від нас якихось дій, проте, поки ми радились, як згаяти час — зайнятися чехардою, зіграти у квача чи влаштувати змагання з вільної боротьби «татусь проти решти» — до кімнати увірвалась Маарт'є з криком:

— Погляньте, гляньте на вулицю!

Визирнувши через вікно, ми вмент забули про все: там таке творилося! До того ж, напевне, вже давно.

Ви коли-небудь бачили похідного шовкопряда на марші? Бачили цей суцільний, без єдиного просвіту, нескінченний потік?

Саме такий потік довелось побачити нам, тільки складався він не з гусениць. Весь інвентар Східного Амстердама, вилітаючи із вулиці Андреас Боннстраат, суцільним потоком рухався по нашому шосе вздовж каналу, через міст, у бік майдану Вейсперплейн. Стільці і столи, шафи і піаніно, ліжка й білизна, драбини й сушарки для білизни, штори, що здіймалися, наче транспаранти чи штандарти, а он, не змішуючись із рештою, наче розгорнутий прапор, здіймаючись над усім, пропливає величезний секретер. Між підставками та ніжками солідних речей юрмиться різна дрібнота: інструменти, кухонне начиння, лампи, дешева галантерея, але трапляються й цінні речі — картини, книги... Розмістилося строкате розмаїття на постільках і килимових доріжках, які служили транспортними платформами.

Рухалося все це поволі, тому ми без великих зусиль пізнавали кожний предмет: стінну шафку, складний стіл, шифоньєр, стілець з подушкою-думкою — і все ж шкода, що під рукою не було бінокля.

Рухалась процесія у повній тиші, без сум'яття, лише час від часу сонячні вогники спалахували на скляному та кришталевому посуді.

— Це що, Мовчазна процесія¹? — Балтазар колись і чув про неї краєм вуха.

— Та ні, на процесію люди ходять, — перебив його Йапі. — А це, напевне, ідуть в «Де Зон»², щоб їх там продали.

Якось я взяв його з собою на великий аукціон, влаштований на Сінгел³, і тепер йому було цікаво спостерігати дивовижну схожість виставлених тоді в «Де Зон» на загальний

¹ Мовчазна процесія — в Нідерландах і Бельгії один із видів процесії релігійного або світського характеру.

² «Де Зон» — назва аукціону в Амстердамі.

³ Сінгел — мікротопонім, назва каналу й дороги в центральній частині Амстердама.

огляд предметів продажу з цим розмаїттям, що протікало мимо нас.

— Ні, — вступає в розмову Маарт'є, старша, — просто це демонстрація мертвих речей, вони теж чогось хочуть.

— Діти, — кажу я, і оскільки мені треба повідомити щось важливе, в моєму голосі мимоволі прорізається повчальна інтонація, після чого зазвичай важко розраховувати на увагу, — послушайте, що вам скажу. Сьогодні вночі стався великий переворот.

— Тату, а що таке переворот?

— Переворот — це коли все докорінно міняється. Ми звикли, що з речами можна поводитись, як заманеться, ми вважаємо, що вони мертві, а виходить — ні. І ось сьогодні вночі настав кінець нашій владі над речами, а цілком можливо, і над самими собою. Речі відмовилися служити нам. Забудьте про іграшки, мамі теж не доведеться крутити свою м'ясорубку, ніколи вже не побачимо ми у неї в руках ні ступки, ні макогінчика — все це в минулому. Тепер, коли до влади прийшли орди нових істот, виникає необхідність у проведенні наради, а оскільки поки ще немає адміністративного органу, його функції покладаються на загальнонаціональні збори, то ж я приходжу до виснову, що вони всією юрбою прямують зараз в РАІ чи до Аполлогал¹, де мають намір оголосити факт скинення старої влади, установити новий порядок і потім консолідуватися.

Ця хитромудра тирада була жалюгідною спробою з мого боку хоч якось привернути увагу слухачів і підтримати свій престиж. Але мірки у дітей інші, ніж у дорослих, зрештою, здобуття авторитету силою навіть для такої особистості, як Наполеон, здається мені справою непростною.

— Все одно речі не вміють розмовляти, — не здається Йапі.

— Ну, цього ми не знаємо. Адже нам здавалося, що вони й ходити не вміють, а ось — нате вам! — розгулюють собі. І, можливо, розмовляють не гірше за нас, тільки ти-

¹ РАІ, Аполлогал — відомі виставочні зали в південній частині Амстердама.

хенько, через що ми їх і не чуємо, хіба що коли вони ламаються чи б'ються. Ось тоді ми точно чуємо їхні голоси: ми — ой! А стілець — хресь! Погладь їх, приласкай — вони тобі замуркають, як кішечка.

І далі. На цій нараді вони, звичайно, і про нас говоритимуть. Адже щось треба з нами зробити, не помирати ж нам голодною смертю, їм у будь-якому випадкові доведеться прийняти рішення з цього питання, так що, поки те та се; нам ніщо не загрожує. Почекаємо, про що вони там домовляться. Три-чотири години ми ще маємо в запасі. Нам залишили нас самих, і це наша єдина власність, — пожартував я наостанок і, підхопивши дружину, закружляв її по кімнаті. Діти стояли біля стіни — наче ті викапані херувимчики й амурчики.

Сил нам не надовго вистачило, тому що давно ми вже не товклися, тим паче на голодний шлунок. Дітлахам на сніданок запропонували казочки. Про андерсенівську штопальну голку, яка з маминої легкої руки стала раптом надзвичайно важливою і потрібною саме тепер, а я зробив свій внесок оповіданням про Робінзона Крузо, щоб показати малюкам велику користь речей, без яких ми абсолютно безпорадні.

По відношенню до дітей це, можливо, і не було зараз зовсім тактично, але звідки знати — раптом будинок підслуховує. Тут потрібна особлива політика.

Саме у розпалі мого оповідання Йапі раптом припекла нужда. Він із тих людей, яких у найнепідходящу мить не знати що припікає.

Ми неабияк здивувались і дуже втішились, коли зливний бачок спрацював як належить. Це був перший прорив у ланцюзі загальної непокори. Що б то значило?

— Знаєш, що мені спало на думку? — раптом розсміялася дружина. — Виявляється, не все, що у нас є, потрібно їм там на зборах.

Авжеж, а як інакше. І серед речей були свої парії. Ніщо під сонцем не нове. Кожне угруповання, яке в єдиному пориві захопило владу, несе в собі зачатки протиріч, що рано чи пізно призведуть до розвалу зсередини. Ну а ми, хто не висовується, — тут як уродився.

Процесія давно вже закінчилась. Залишилось якось протягнути ще кілька годин, а тоді вже напевне щось таке станеться, про що ми наразі й гадки не мали, та й думати не хотілось. Нас пустили по миру, добили до пухи. Усвідомлення цього сповнило нас спокоєм, ба навіть тихою радістю — тепер ми вільні від відповідальності. Тепер ми мали владу тільки над нашим тілом — слухняним, гнучким і спритним, здатним і на те, щоб ударити гопки. Куди ж поділась незграбність і штивність рухів? Ми з дружиною наче скинули років по тридцять кожний, і наша родини перетворилася на сімейку лісових звірят, всі перевертались і вовтузились, як збитошний ведмежий виводок. Без гребінчиків і шпильок зачіски дружини і Маарт'є незабаром стали скидатись на дикі джунглі. Надаремно, мабуть, влаштували ми цю метушню, адже в домі ні кусочка мила, а довкола стільки сміття, яке так і не вибралося на збори речей.

— Незабаром ми замість миття будемо вилизувати одне одного, — пирснула Маарт'є.

— А якщо ще почекати, тоді взагалі можна буде зчищувати руками, як у корів, — запропонував Йапі, склавши долоню на зразок скребачки.

Ми продовжували жартувати з дітьми, забавляючи їх, як могли, щоб відвернути їх від думок про їжу, поки не почались серйозні справи.

З вулиці почувся удар гонга, гучний і уривчастий, вищий за тоном і прозоріший за звук високопробного твердого металу. Будинки негайно підняли фрамуги і розчахнули вікна. Ми кинулись до підвіконня: по всій вулиці праворуч і ліворуч від нас із кожної мансарди стирчали ряди голих торсів.

Піднявшись на високу хуру, в супроводі двох великих ковальських молотів найсоліднішого калібру, мимо нас проїжджало гігантських розмірів ковадло.

Посеред Спінозастраат — саме там, навпроти лікарні, ми і мешкали — воно зупинилося і після двох гучних ударів молотів розпочало промову.

— Люди! — розлігся по всій окрузі гучний механічний голос.

В першу мить ми зніяковіли: коваadlo, яке говорить! Адже ми твердо засвоїли, що звук має виходити з якогось отвору, проте, поміркувавши, збагнули: будь-який звук утворюється вібруючим тілом незалежно від отворів. Візьміть, наприклад, скрипку. Зрозуміли і заспокоїлись. Точнісінько ж так відпадає потреба і в особливому слуховому органі: наряд чи існує різниця між голосовими зв'язками і барабанною перетинкою, із них остання — не виключено — всього-навсього та частинка голосової зв'язки, яка втекла через евстахієву трубу.

— Все, люди, доскакалися! Цієї ночі ми позбавили вас неподільного панування на планеті й зосередили владу в наших руках, а сьогодні вдень була проголошена *Fédération International des Objets*¹.

Перехід влади, як ви могли переконатися, здійснено найвищою мірою організовано. Революція перемогла без єдиної краплини крові, більше того, жодного предмета не було поламаано чи пошкоджено якимось іншим чином. Історія не знає подібних прикладів.

На цей крок нас штовхнула не раптова жага до влади, а суворона необхідність. Ви самі спонукали нас до цього. Спочатку ви проникли в таємницю атома, цієї найнезначнішої із речей, розкрили те, що від вас завжди ретельно утаємничувалось, але, коли ви продемонстрували свої справжні наміри на Бікіні та в Хіросімі, ми зрозуміли, що не можна надалі залишати у ваших руках таку силу. Знищення одних речей іншими речами ми вважаємо братовбивством, а сучасні його масштаби, як на нас, просто неприпустимі. Ви не маєте права надалі вершити владу, і ми вирішили дати вихід тій енергії, яка накопилася у нас; наш терпець увірвався. Годі, не бажаємо більше служити і тим паче не бажаємо, щоб нами попихали.

Терпіння наше не знало меж. Упродовж віків ми терпіли знущання над собою, навіть не намагаючись ставити опору, хоч і усвідомлювали свою могутність, і нема на Землі людини, хай навіть укріпленої Божою вірою, яка би щось подібне стерпіла.

¹ Міжнародна федерація предметів (фр.).

Ви, люди, увірили у своє вище призначення. Ніби ви — перлина, вінець творіння. «Людина — тварина — рослина — речі» — саме такий ланцюжок по нисхідній пропонуєте ви своїм школярам.

Ми розцінюємо це всього лише як ознаку гордині. Але що живить цю вашу впевненість? Виключно сум'яття, що йде зсередини і, у свою чергу, творить сум'яття зовнішнє. Хаос ваших нервів примушує вас у безладній метушні розповзатися по земній кулі і невпинно творити на ній атмосферу неспокою.

Ми ж досягли того, до чого споконвіку надаремно прагнули ваші найбільші уми, — задоволення, гармонії, щастя од самого факту існування. Кожна річ насолоджується буттям доти, поки ви їй не заважаєте, кожний день несе в собі радість. Ми суть той ідеал, до якого ви так прагнете у своїй недосконалості, а в тій ієрархічній драбині, що її нав'язує ваша школа, ми, речі, займаємо найвищий щабель.

Ваша метушливість і ваша пиха є найбільшою загрозою нашого благополуччя, то ж про вас багато говорили на зборах — людській проблематиці ми присвятили чи не цілу годину.

Ми, ковадла, одностайно висловились за смертну кару. Кому з речей довелось терпіти від вас більше, ніж нам? Ми не бачили нічого, окрім побоїв, хоч саме завдяки цьому, хай нас і не послухали, ми маємо сьогодні вагу, займаємо відповідні посади, користуємось авторитетом.

Всезагальні збори вирішили дарувати вам життя, в першу чергу тому, що не всі серед нас вважають за можливе керуватись ненавистю й почуттям помсти, такими звичними у вашому світі, і, по-друге, тому, що кожний із вас тим чи іншим чином уміщує в собі якусь річ. Ви добре знаєте про тваринне начало в людині, рідше нам доводилось чути, щоб ви говорили про начало рослинне, і ніколи — про речовинне.

Але саме заради цього останнього — благородного ядра — вам і даровано життя.

Деякі оратори підкреслювали, що ви не втратили здатності твердої оцінки і то робить вам честь. Ви соромитесь

свого тваринного начала, вважаєте його низьким, затаюєте його. А ось речовинне начало вас аж ніяк не шокує, хоч йому у вашій теорії відведене останнє місце. На вас діє сила земного тяжіння, крізь глуху стіну вам не пройти, ваша плоть тендітна й ранима, порив вітру здатний збити вас з ніг, але ви не вбачаєте в цьому жодної неповноцінності, вам не соромно за те речовинне, що воно у вас є, і ми це цінуємо.

Ну що ж, живіть, і годувати ми вас будемо, а то й існувати не зможете: варто лише сум'яттю згаснути, і ви змиришавієте. Отож, ми подбаємо про вас, але не як служники, їжу ми будемо вам підкидати так, як це ви робили в «Артісі»¹, підгодовуючи звірів.

Ми визнаємо вас співречами, проте пережитки минулого, людського, залишаться у вас, створюючи небезпеку для довкілля. Тому вам забороняється залишати домівки й підтримувати відносини з сусідами.

Рослини і тварини для нас не загроза, їм ми можемо дати більше волі, проте, враховуючи їхню недосконалість, ми вважаємо нашим правом і обов'язком користуватися їхніми послугами, бо їм потрібне керівництво. А вас залишаємо в основному під опікою тварин.

Мої оголошення носять тимчасовий характер: вони ще мають бути ратифіковані Всесвітньою радою речей.

Гучний удар молотів сповістив про закінчення промови ковадла, воно зрушило з місця й завершило за рік.

Нам подарували життя! Нас годуватимуть! Сльози текли по обличчю, по голих тілах. Не плакали тільки малюки, бо не розуміли, що до чого. Якщо тебе відлучили від вищої благодаті й обернули в ніщо, то найменший поворот у твоїй долі здатен розчулити до сліз.

— Мамо, чому ти плачеш? — здивувався Йапі.

— Нам дадуть поїсти.

— Їсти будемо, їсти будемо! — тріумфував він. — Балтазарє, ми будемо їсти!

¹ Артис — відомий зоопарк в Амстердамі.

Вони кинулись одне до одного і обійнявшись, застрибали з вигуком «Будемо їсти!».

Промова ковадла вразила нас у саме серце.

— Невже раніше була така потреба гамселити по цим ковадлам? — зі смутним каяттям розмірковувала вголос моя дружина.

Справді, якого дідька грюкати по одному й тому ж місцю? Та й ковадел цих хоч завались! Ось у провулку Галфемаанстейх на одному фронтоні є навіть Короноване ковадло. Ось і виходить, що ми ставились до ковадел з повагою. А можливо, в цій короні — пророчий сенс? Знаєш, ма-ти, давай не будемо забивати собі цим голову, ми не гірші й не кращі за інших і чинили, як могли, а коли щось було і не так, то винні ми всі, всіх і покарати. А твоя кара, прецінь, не з суворих — ні куховарити тобі не треба, ні білизну штопати, ні пилюку витирати, вільного часу — тьма-тьмуца.

— Здавалось би, тепер акурат взятися за читання, та ось біда — в домі не залишилося жодної книжки.

— Книги — зло. Всі біди від читання. Подейкують, що так Мультатулі¹ сказав. Оце вже мені ці чужі думки, до того ж запозичені з других-третьох рук! Ні, красенько дякую, дозволю собі мати свою власну думку про речі. Чи доводилось тобі бачити річ, яка читає? Ще б пак, адже тепер вони на коні!

— Тату, а коли ми будемо їсти? — проторохтів Балтазар.

— Мамо, а що, на обід дадуть сома? Посумуємо, посумуємо, та й спати ляжемо? — Маарт'є вирішила трохи пожартувати.

З вулиці долинуло лопотіння крил, гучний вереск, потім шелест — і все довкола стало білісіньким від великої зграї чайок.

— Діти, пам'ятаєте, як ворони приносили їжу Іллеві? А нас будуть годувати чайки, ось погляньте.

І дійсно, оточений хмарою чайок, на нашій вулиці з'явився великий відкритий фургон Нідерландської феде-

¹ Мультатулі (лат. «я багато страждав») — псевдонім нідерландського письменника Доувеса Деккера — народився 2 березня 1830 р. в Амстердамі, помер 19 лютого 1887 р. в Німеччині. У своєму романі «Макс Гавелаар» критикував нідерландські колоніальні порядки в Індонезії.

рації пекарів, ущерть набитий однаковими скибами нарізаного машинкою хліба. Намагаючись перекричати одна одну, чайки підхоплювали дзьобами скиби і підлітали до відчинених вікон.

— А давайте, як пташенята в гнізді, сядемо в коло і відкриємо дзьобики, — запропонував Йапі, але в цьому не було жодної потреби: чайки лише на секунду опускались на підвіконня й упускали хліб на підлогу, а деякі подібно до пікіруючих бомбардувальників, на льоту закидали призначені нам порції у відчинене вікно.

Ми жадібно накинулись на здобич, не звертаючи уваги на прилипле сміття — його врешті-решт можна сполоснути водою з-під крана.

Все людство сиділо тепер на хлібі й воді.

Від чайок ми не чули жодного слова — напевне, говорити, як речі, вони не вміли через брак речовости. Але тієї ж речовости їм цілком було достатньо, щоб виконувати накази, і я задумався над питанням, чи не підпорядкований тваринний інстинкт речовинності?

Без сумніву, рішення речей віддати нас під опіку тварин було вдалим, тому що останні не втручались у наші розмови.

Для дітлахів великою розвагою було жувати хліб і розглядати крилатих розсильних. А велику морську чайку з характерним розрізом дзьоба вони впізнавали здалека і щоразу з нею віталися.

У нас поназбирався чималий запас харчів, і ввечері ми з нього користувалися. Коли наставала темрява, починалася, так би мовити, підготовка до сну: ми клалися просто на голі дошки впритул одне до одного — якщо вночі буде холодно, то вкупі зігріємось.

Лежати було твердо, проте холоду, що всі його боялися значно більше, ми так і не відчули. Либонь, завдяки всезагальному вивільненню енергії, в якому брали участь і наші тіла, що звільнили нас від зайвих турбот. Дах над головою, нехитрий харч і жоднісіньких турбот про одяг і постільну білизну — ось як тепер улаштоване наше життя.

Життя, позбавлене мети, бездіяльне, безвідповідальне і — що, мабуть, найприкріше — безнадійно пусте в плані

розваг. Все було просто: нам дозволялося бути речами, до того ж вважати це великою милістю, а залишок нашого «я» належало розглядати як прикрий пережиток минулих часів. Ставка, безсумнівно, робилася на те, що людське начало в нас із часом зачакне.

— Діти стануть речами, — сказав я дружині, — і Мар-арт'є, і Йапі, і Балтазар. Ні тобі поговорити, ні поміркувати, тільки каменем сидіти.

Очі її відразу спалахнули, вмить вона перетворилась на фурію.

Загроза нависла над найдорожчим, що в нас було. Ми чітко собі уявляли, як земляни несуть смолоскипи, що їх колись запалила печерна людина, на ту пору зовсім ще мляві, але які розгорялися з кожним новим поколінням дедалі яскравіше і яскравіше, — історія бачилася нам нескінченним смолоскипним походом. І ми виразно відчували, що цьому вогневі загрожує загибель.

Ми вирішили передати дітям увесь свій досвід.

Ми вирішили навчити дітей не просто спостерігати за тим, що відбувається довкола, й задумуватися над побаченим.

Ми вирішили заохотити їх до фізичних вправ, щоб вони не відставали в силі і спритності.

Ми вирішили, беручи до уваги масштаби громадського зсуву, виховати наших дітей у дусі високої і суворої моралі, яка акумулювала принципи всіх релігій і філософій.

Це, звичайно, займе значну частину дня, так що питання підзарядження було вирішене, проте залишалось відкритим питання розрядження, гри — як відомо, найкращого із вихователів. Грати було нічим.

Врятувало нас несподіване відкриття Балтазара.

На великому пальці у нього відріс довжелезний ніготь, і ось, сидячи у відлюдному кутку, він узявся виколупувати пилюку та різне сміття із щілин і згрібати його в купки. Він не помічав нічого довкола і займався своєю справою так само захоплено, як у стародавні часи фараони будували піраміди. По суті, це одне і те ж заняття.

Через секунду ми вже рачкували по підлозі, вишукуючи всяке сміття, наче ті юдеї, що збирали в пустелі манну не-

бесну. Яке щастя, що ми не з тих родин, де єдина мета існування — милування неживим барахлом; ми ненавиділи такі доми з їх стерильно-задушливою атмосферою. Хто знає, можливо, якраз через них і заварилася вся ця катавасія. Якщо тебе день по дню полірують та драють, носять-ся з тобою, як з писанкою — від такого раювання мимоволі голова замакітриться. Чи можна собі уявити видовище більш жалюгідним, аніж переживання таких господарів, коли гість, не доведи Господи, перекине або розіллє щось на підлогу чи килимчик. До таких людей у речей повинно було виробитися найнеприятніше ставлення.

Чого-чого, а оце вже пилюки в нас не забракне: хочеш пиши, рішай задачки, малюй візерунки, а хочеш — твори живописні картини та ландшафти.

— А що як зібрати всю пилюку і влаштувати в ній на ніч постіль? — запропонувала Маарт'є, якій більше всіх перепало на голій підлозі.

— А й справді, там на горищі її тьма!

З радісними криками дітлахи побігли нагору, а трохи згодом повернулися з повними жменями найчудовішої пилюки вишуканого сірого кольору, чистої і без єдиного чужорідного вкраплення — субстанція найвищої благородної властивості.

— Обережно, діти, дивіться, щоб її не видуло у вікно.

Ми вирішили спорудити в куточку постіль для Маарт'є, а як вистачить будівельного матеріалу — то й ще дві.

Цього ж дня Йапі зробив друге історичне відкриття. Коли він вирвав із голови волосину, то на цьому це не скінчилося. Почав Йапі щось видобувати із носа, а закінчив волоссям, а найпожаданішим об'єктом стало волосся Маарт'є.

Наші з дружиною нігті виявилися чудовим знаряддям для малювання штрихами по пилюці — дуже тонка мистецька робота!

Життя ставало цілком стерпним, а завдяки пилюці і продуктам життєдіяльності нашого організму ми мали бодай якесь заняття.

Минув тиждень і ми вже й гадки не мали мріяти про щось краще. Тепер нам нічого було соромитися сусідів, і ми

з'являлися перед ними з безпосередністю садових скульптур. У цьому було щось еллінське, і мені треба було докласти чимало зусиль, аби не заспівати дифірамбів сусідці з будинку позаду нашого чи скласти гекзаметромоду на її честь.

У неї було таке розкішне тіло, особливо добре це було видно зараз, коли одяг покинув його. Дітлахи що день отримували черговий урок наглядної анатомії, тож через тиждень вони вже знали всі доступні для зору і дотику частини людського тіла.

Чайки не забували про нас, і хлібниця наша ніколи не стояла порожньою — ми з великою старанністю розчистили на підлозі невеличку діляночку і навіть підшукали для неї евфемістичну назву: хлібниця. Декілька разів на тиждень з'являвся пелікан і вивалював зі свого шкірного мішка на нашу «хлібницю» паруючі бульбани. В такі дні ми ласували на всю губу.

Надворі нічого особливого не траплялося, природа не одмінилася, пташки займалися буденними справами, інколи вулицею проїжджала хура чи авто. Постачання продуктів — ось, мабуть, єдине, що відбувалося. Речі просто хотіли бути самими собою, тому довкола панувала тиша. Настала «золота вічність» речей, і ми не очікували жодних перемін.

Тож яке було наше здивування, коли одного прекрасного ранку Йапі, як звично, зробивши на сходах зарядку, влетів до нашої кімнати з папірцем, знайденим у поштовій скринці.

— Запрошення на свято! — вигукнув він.

В неділю всіх нас просили взяти участь в урочистостях з нагоди зміни влади. Близько дев'ятої ранку за нами заїде авто й завезе на стадіон, де вже зарезервовано п'ять місць.

Ця звістка стривожила наші душі: ми здивувались — адже така поведінка речей здавалось протиприродною, ми не знали, що й подумати — чи сприйняти запрошення як винагороду чи як спробу приниження. Нас огорнув страх — а чи це не пастка, хоч досі нам нічого поганого не зробили. Але була й радість — зокрема, для дітей: адже затівалося

щось новеньке, і можна буде вирватися на свіже повітря. Був і відчай — у жінок: убрання не покажеш!

Як голова родини, я вважав, що ніхто краще за мене не потрапить пояснити ситуацію, отож, хвилю поміркувавши, я випалив монолог:

— Діти, з усього цього, що сталося, ми можемо зробити дуже важливі висновки.

По-перше: цей предмет — річ, до того ж, річ зуживана і передана нам до рук. Папір є речовиною рослинного походження, а тому — відпрацьований продукт живого, а чорнило ж — ні. У зв'язку з тим, що хмари пливуть по небі, вода тече з крана, а пилюка просто собі лежить, я роблю висновок, що сировина, яка не підлягла переробці, річчю не вважається. Щоб вважатися річчю, сировина має набути форму, тобто з неї треба щось збити до купи, вирубати чи відлити за шаблоном. Мені здається, сіль, цукор та інші продукти зникли з шафи лишень тому, що були упаковані в речі.

Як на мене, то це має велике значення для мабутнього, оскільки звідси випливає, що речам властиве щось на зразок зарозумілості, чого ми від них не очікували. Чи не ховається за цим типова «людська» слабкість?

А відтак, діти, якщо співставити кількість місць на стадіоні з числом мешканців Амстердама, то запрошення, як на мене, варто трактувати як винагороду, якою нас відзначають за безсумнівно бережливе ставлення до речей. Ви ніколи навмисне не псували іграшок, у ваших руках, коли ви прибирали зі стола імили посуд, речі почували себе не в меншій безпеці, аніж у наших. Ми з мамою із тих людей, які зживаються з річчю, ми звикли бережливо ставитися до оточуючих нас речей. Намагаючись збагнути їхню суть, ми ніколи не діяли супроти настрою, як-от: не відкривали виделкою пляшку і не використовували ніж як викрутку. Згадайте-но нашого сусіда — коли він п'яний, то речам ліпше не потрапляти йому під руку.

Речі все це знають, чому ми завдячуємо запрошенню, так що ретельно підготуйтесь до приїзду авто: треба помитися, по можливості привести в порядок голову.

Ще напередодні ми нічого не помічали, але тепер місто просто вирувало.

Розбудив нас сильний гуркіт — всі дзвони і куранти на вежах міста задзвонили разом, як будильники, повітря наповнилося рівним гудінням, і час від часу крізь нього тут і там зненацька прорізувалися звуки якогось незвичного карільйону.

Ми відразу підскочили — простісінько перед нами зама-ячіло море прапорів, вони обліпили всі дахи будинків. День випав сонячний, безвітряний, та незважаючи на це, прапори і прапорці були в русі, не підкоряючись жодній системі, кожне вело свою лінію, дику, некеровану. Якось я бачив пожежу на хімічному заводі, таке подібне розмаїття вогняних барв спостерігав і зараз.

Вулиці аж гули від збудження, навіть у найнапруженіші години пік такого там не доводилося бачити. Все, що мало колеса — фургони й лімузини, карети й вантажні велосипеди, тачки й сміттярські візочки — каталися по місту, і вся ця маса рухалася, пронизана тисячами в'юнких велосипедів, у єдиному дзвінкому й галасливому хаосі.

Причому все рухалося своїм ходом, без участі людини. Не раз траплялися й аварії, проте аварія — не зовсім те слово, воно втратило своє первинне значення. Якщо, скажімо, відлітали колеса, то вони котилися далі, до того ж з подвійною швидкістю, інші ж частини машин самі вибиралися на хідник і прогулянковим кроком з гідністю розходились по домівках. Пошкоджені ровери ставали на дйби і спокійнісінько пересувалися на одному колесі. Ніякі поломки не здатні були зіпсувати святковий настрій транспортним засобам. Сподіватися на це була марна справа.

Тварин ніде не було видно, їх явно відправили за місто, до рослин.

Зі змішаним почуттям радості і страху (дітлахи, звичайно, були сильно збуджені) готувалися ми до свого виходу — милися, відтирали прилиплий бруд, причепурювались, приводили в порядок волосся. Використовуючи замість стрічки пасмо власного волосся, моя дружина створила щось на зразок античної зачіски, яка їй абсолютно не пасувала. У Ма-

арт'є теж вийшло непогано, принаймні зараз вона виглядала набагато ліпше, аніж з тими патлами під масть стародавніх германців: коли волосся масне і подібне на паклю, то й вигляд такий, як у паталахи, що, зрештою, нерідко можна було побачити в будинках по сусідству.

Заплітати коси дружина і дочка не мали жодного бажання, вважаючи, що вони надають безнадійно селюшний вигляд.

Точнісінько о дев'ятій до будинку під'їхало авто, і ми завапилися вниз по сходах. Перед нами спочатку розчинилися двері парадного, потім дверцята авто. Ми плюхнулися на заднє сидіння і вже незабаром влились у саму гущу основного потоку.

Тепер нам добре було видно, що й будинки зробили певний внесок у всезагальний рух, вони раз у раз розчиняли свої двері, наче впускаючи і випускаючи невидимих відвідувачів, безконечно грюкали віконні рами, невпинно роздзвонювали квартирні дзвінки, вгору і вниз роз'їжджали ліфти.

— Будинки, — зауважив Йапі, — всі з глузду з'їхали.

— Ну, і ми теж, — відповіла Маарт'є, — нема що казати, голісінькими роз'їжджаємо в таксі.

На Амстелфельді гримів ярмарок. Із приголомшуючим ревінням, крізь яке не могли пробитися наші голоси, безупинно мчали вагончики американських гірок, набагато швидше, ніж зазвичай, круtilись і підвісні каруселі, і карусель паровоза, і турецьке колесо, причому всередині нікого не було. Речі стогнали і скрипіли всіма вісями і шарнірами. Випадково ми побачили, як від каруселі, що покосилася, відірвався кінь, який давно трамався на чесному слові, і полетів, описуючи круту дугу, високо над дахами будинків. На мить він нагадав мені коня Сінтерклааса¹.

Авто ледь збавило швидкість, пригальмувало і знову вирушило вперед на Керкстраат, потім завернуло ліворуч на набережну Спїхелхрахт — до Рейксмюзеуму. Майже зі всіх

¹ Сінтерклаас — святий Миколай, який в уявленні голландських дітей роз'їжджає на білому коні по дахах будинків, опускаючи в комини подарунки.

вікон на нас дивилися люди, але ні ми, ні вони не наважились помахати одне одному руками.

Пробки скрізь, ні верть ні круть. По каналах без угаву пруть човни, а на хідниках — безколісні речі, такі собі пішоходи серед речей. Всі вони рухалися поквалпно, в різні боки.

По периметру Рейксмузеума на зовнішніх стінах повісилися картини, та так густо, що шилом нікуди ткнути. На місці помпезної будівлі здіймався тепер над містом строкатий пагорб з тунелем біля підніжжя. Ось у нього ми і в'їхали.

На терені ковзанярського клубу аж пашіло вогнем, там працювали тисячі грубок і плиток, деякі розжарювались аж до білого, а на них кипіли каструлі з танцюючими кришками і шкварчали пательні. В просвіті між бункерами з часів війни насипана була висока гора антрациту, де вугільні відра по старій пам'яті знову могли розім'ятися. Певна річ, і ця горюча корисна копалина, утворена з рослинних решток, не була тут у фаворі. Нам аж слина по губах текла, поки їхали мимо, хоч і не треба було спеціально принюхуватись, щоб відчутти запах підгорілої їжі.

Біля Консертхебоу на майдані Ян-Віллем-Броуверсплейн ми потрапили в табун порохотягів, що випасалися на зеленій травичці, де, треба думати, ще не встиг утворитися скільки-небудь помітний шар пилюки. Подумалось, чи не тому вони облюбували район концертної зали, що більшість домогосподарок супроводжують прибирання пилюки співом? Що це — неусвідомлений порив? Вони цілком могли б вважатися найвитонченішими створіннями, які насичуються одним диханням, що для багатьох людей — омріяний ідеал.

Просторий майдан перед стадіоном наче здійснювся через велике скупчення розмаїтих авто, які стояли впритул одне до одного. Колесо за колесом продиралися ми вперед наче через загустілу субстанцію, допоки нарешті не добралися до самого входу, де віч-на-віч зіткнулися з групками до себе подібних співгромадян. Всі рухались, покірливо опустивши очі, обходили одне одного на пег чій відстані, і через будь-яку дурницю чулося «пардон».

— Тату, — Маарт'є лукаво глянула на мене, — а чому люди кажуть «одяг прикрашає людину»? Може б, краще сказала «голизна прикрашає людину»?

— Так, люба, в приказках рідко буває правда, та коли таке трапляється, то їх можна вивернути навиворіт. Можна сказати «одяг не прикрашає чоловіка» або «одяг прикрашає жінку», або «одяг dokonує людину». Тому абсолютно все, що скажеш, буде відповіддю на сказане кимось іншим. Ото й виходить, що рацію мають усі.

Оточення голих людей, очевидно, сприяє філософським роздумам.

Цнота зазвичай не зловживає своєю присутністю, і, щойно усівшись на своїх місцях, люди пожвавішали, а їхні очі більше не уникали відвертого споглядання земних вмістилищ одне одного. Досить швидко це призвело до цілої низки приголомшливих відкрить. У чоловіках мене вразила майже повна відсутність м'язів. А хіба могло бути інакше? Покажіть, де в сучасному суспільстві використовується мускульна сила. На заводах і в майстернях усе в основному механізовано, залишається лише рухати важелями та натискувати на кнопки. Як же ж раніше це не спало мені на думку! Адже скільки разів у минулому я, готовий було кинутися в бійку, раптом зупинявся і прислуховувався до внутрішнього голосу: «Чи варто розумові змагатися з грубою силою?». А її, виявляється, більше немає і мене вводили в оману різні там накладні плечі та інші хитрощі.

Жіночі тіла виглядали інакше, аніж я їх завжди собі уявляв, до того ж молоді розчаровували, а старі тішили. Серед юних скульптурні форми мали лише нечисленні, в той час як серед зрілих кидався у вічі контраст — з одного боку, торкнута вітрами й сонцем і поборознена зморшками шкіра обличчя та рук, а з іншого — гладка недоторканість вічно схованих інших частин тіла. Погода залишила незнищений слід на обличчях й руках, зістаривши їх років на двадцять у порівнянні зі всією рештою, і ось тіло, вирвавшись на волю, збиває всіх з пантелику. Траплялися екземпляри фізіономій, здатні відлякати будь-якого чоловіка. Такі

голівоньки, здіймаючись над найпривабливішими тілами, нагадували дракона, що охороняв таємний скарб.

Сидячи між батьками, наші діти, які раніше негайно скористались би нагодою поглузувати з оточуючих, були на подив сумирні. Кепкують собі зазвичай з убрання, але що смішного в оголеному тілі? З таким успіхом можна веселитися при вигляді коня чи корови. І дітлахи розуміли це. Хіба що зачіски могли послужити підставою для жартів, проте тут як об'єкт одразу відпадали чоловіки, усі до одного позбавлені приладдя для гоління і які поступово позростали бородами. Терпіти їх не можу, ці бороди, є в них щось від бабського кокетування.

Стадіон поволі наповнювався, сідати можна було де заманеться. Користуючись цим, похапцем сідали одне до одного, щоб зайвий раз не проходити один повз раніше прибулого. Сідаючи по місцях, люди дещо бентежились, галантні чоловіки старанно обдували сидіння, перш ніж дама опускалася на нього.

Народ заповнив не весь стадіон, зосередився на одній його половині. Якщо глянути крізь вії, то стадіон нагадував іспанську арену для бою биків, до того ж наш бік через накопичення оголених тіл здавався сонячним, протилежний — тіньовим. Насправді ж денне світило стояло високо над головою і освітлювало рівноцінно всіх і все.

Але і «тіньовий» бік не пустував: там теж щось рухалось, і навіть можна було подумати, що тим запрошеним дозволили прийти в одязі — коливалися спідниці, майоріли поли, почищені мешти виблискували з-під бездоганно випрасованих штанів, там панувало урочисте пожвавлення.

— Глянь-но, на тому боці всі в одязі, — звернувся я до Йапі.

— А людей зась!

Він мав рацію, тому що напроти нас дійсно рухався порожній одяг, повертався, кланяючись, вітаючись, вибачаючись, ввічливо звільняючи одне одному дорогу чи підтримуючи пожвавлену розмову, час від часу звідти долинали вибухи сміху. Чоловічий одяг із запалом лорнетував публіку, а дамські убори відчайдушно кокетували і при цьому

уміло вигиналися всіма своїми частинами, що робило їх подібними до таких собі безкісткових істот жіночої статі.

Пожвавлення протилежної трибуни різко контрастувало зі стриманим спокоєм у наших рядах, де випадковий дитячий вигук і то був рідкістю.

— Тату, а чому це вони всі так високо несуться, — знову звернувся до мене Йапі, — може, це все одяг знатних людей?

— Буває знатний одяг, а люди — ні, люди просто корчаться з себе велике цабе. Поглянь-но довкола, поважних людей ти не побачиш.

— Але ж є одяг, якому хочеться задаватись.

— Поважні речі задаються, тому що вони самі по собі поважні.

— Ах так, — вимовив Йапі.

Так він каже щоразу, коли до нього доходить суть сказаного.

Моя дружина кипіла від обурення.

— Неподобство! Ми тут у чому мати народила, а на тому боці шикарні туалети просто собі вітер ганяють — яке приниження!

— Послухай, здалися тобі ці дурні лахи. Цілком можливо, що вони просто збиткуються над нами, а можливо, це їм терпець увірвався страждати на самоті.

— А раптом вони блазнюють, щоб одне одному показати, як вони раніше сиділи на нас?

— На нас? — здивувався Йапі. — Але ж ми ніколи так не кривлялися.

— Та й що з того? Є ще інші люди.

Простісінько перед нами сиділа огрядна жіночка. Маленький Балтазар, не довго думаючи, як на підставку, поклав свої ніжоньки на її масивну поясницю. Дама, смертельно перелякана і тому готова витерпіти що завгодно, мовчала. Настільки напудженими й терпеливими були тоді люди.

Футбольне поле перед трибунами, на яких розсідалися гості, нагадувало наразі тихе зелене пустище: але, коли всі місця на стадіоні нарешті зайняті, публіка ущухає і спрямовує погляди туди, де ось-ось має все розпочатися. Проти-

лежний бік — гардероб, як охрестила його Маарт'є — затишає. А тепер тільки держись!

Брама, звідки, бувало, перед матчем вибігали команди, розчинилась і на поле як смик хортів, стрімголов вивалилося ціле стовпище вальторнів і геліконів, слідом за ними — голова тієї самої, як спочатку здавалося, нескінченної процесії, що складалася з одних музичних інструментів. Усе пересувалося, хто як міг: стрункі скрипки — граціозним кроком довершеного тіла, пузаті контрабаси — перевальцем, як каштеляни напідпитку, бубни й литаври — котилися, фісгармонії та фортепіано — майже підстрибцем на малюпуньких коліщатках по траві, кларнети і гобої — парами одне за одним, як на дибах, труби і бомбардони, шкутильгаючи на своїх мундштуках, окаріни — скоком-боком по жаб'ячому, пересувні катеринки — своїм звичним ходом.

За вийнятком стаціонарних органів, що належали до нерухомого майна, тут зібралася вся сметанка музичного Амстердама — від оркестрових інструментів Консертхебоу до музичних автоматів закусочної Гекка і кастан'єт Армії спасіння. Вони вишикувались великими прямокутниками, розподілившись за видами. Піаніно та фісгармонії стали кордоном по всьому периметрові найближче до публіки, а тому були чутніші за інших. Так виросла фортечна стіна звукограда.

В центрі залишався вільний простір.

Щойно інструменти зайняли свої місця, як пролунала музика, слід розуміти, музика майбутнього — атональна, без будь-якої гармонії і ритму. Правил більше не існувало. Будь-яка комбінація звуків вважалася музикою. Зухвалість, з якою всі ті інструменти кожен на свій лад вичеберював з диким вереском і виском, була абсолютно революційною в історії музики. І навіть клавиші, струни та трубки в одному інструменті вже не звертали одне на одного жодної уваги. Як сказав професор Гюхо де Фріз, ми зіткнулися з явищем мутації в житті музики, до того ж, мутації не поступової, а стрибкоподібної. Темп, гармонія, благозвуччя раптом стали чимось старосвітським, крещендо і дімінуендо, допо-

топними поступками різним там сентиментам, оркестрові доводилось викручуватися, як тій ковбасі, що вилізає із форми.

Ми не були спроможні ось так відразу подужати цей стрибок, отож попервах позатикали вуха.

На середину винесли якийсь предмет, точніше сказати, він сам вийшов. Чималий чохол закривав його зі всіх боків, і ми не могли розгледіти, що це таке. Із західної сторони розчинилася брама, через яку раніше на повній швидкості в'їжджали мотоциклісти, і звідти з'явилися два підйомні крани з набережної Явакаде, перший — з високо піднятим ґрейфером, другий — з піднятим наполовину. У першого в захватах виднівся якийсь предмет, теж загорнутий тканиною, через що кран нагадував жінку, яка бридливо несе на витягнутій руці до вікна ганчірку з пійманим тарганом. Солідний вантаж іншого схований був під порфірою, облямований горностаєм, і ледь помітне похитування видавало його високе походження.

Оркестр заграв ще голосніше, а обидва крани, під'їхавши до центру поля, зупинились, і ноша кожного зависла в повітрі над зачохоленим предметом. Горностаєва мантия тим часом перестала розхитуватися, затихла.

Нерухомість трьох таємничих предметів раптом передалася оркестрові, один за одним інструменти позавмирили в заціпленні, над стадіоном запала тиша, величава й урочиста.

Ми, люди, затамували подих, навіть діти і ті не подали голосу.

Раптом по оркестровій міді пробігло легке тремтіння — і чохол, в якому ховався предмет на самому верху, плавно зісковзнув униз. Тепер ми всі побачили: на фоні блакитного неба в промінні сонця сяяла корона Нідерландів.

Вдруге заколихалася мідь. Королівська мантия впала. І перед нашими очима появилася громадище — ковадло, не елегантно почищене, але чорне від кіпоті, простісінько із кузні, живий пам'ятник довготерпінню речей і їхньої сили, бик серед речей.

Мідь затремтіла втретє. І зісковзнуло сіре покривало з нижнього предмета. Це був трон Нідерландів.

Коваadlo ширяло у тронно-короннім просторі.

Із туго напнутих телячих шкір вирвалася суха дріб, і державний вінець почав повільно-повільно опускатися на коваadlo, захвати розтиснулись, акт коронації завершився. Так став реальністю мало кому відомий геральдичний барельєф на фронтоні одного з будинків по Галфемаанстейх. Та тільки на якусь мить: під барабанну дріб, яка не затихала, другий грейфер раптом розтиснув захвати, і коваadlo гепнулося на престол, розтрошуючи його всією своєю тяжістю. Завалився балдахін і сідалище, відвалились поруччя і ніжки, корона від двигтіння розпалася на сяючі кусочки.

В наступну мить розрядився такий оргазм звуків, у порівнянні з яким тріумфування з приводу гола, забитого в матчі Голландія — Бельгія, пролунало б мишиним пицанням. Інструменти всі до одного викладувались буквально до останнього. Гриміли барабани, завивали труби, гарчали контрабаси, лускаючись, розриваючись на частини.

Інколи неможливо було зрозуміти, від чого ми глухли — від цієї вакханалії звуків чи від того, що ці звуки досягли поза межних для сприймання частот. Багато присутніх корчилося, як під градом палочних ударів.

Всі убраневі стани на протилежному боці кинулись у центр футбольного поля і влаштували довкола ковальні та залишок символів державної влади розперезаний танець, спочатку по колу, вдаючи полонез, потім хто на що здатний: бугі-вугі, готтентотський ріксі, біг-чарльстон, хакл-чакл, замба-мілонґа й каліфорнійський хелу. Одні трусилися, як горошинки в решеті, не забуваючи при цьому підтримувати одне одного із суперсвітською елегантністю. І самі музичні інструменти, змішавшись із натовпом, затрусилися, завертілись, засіпалися в конвульсії ритмів, вивергаючи нестямні звуки. Декого з людей теж захопив за собою цей вир, хоч вони, очевидно, не розуміли чи не хотіли розуміти, що їм треба робити, оскільки давним-давно забули, що таке танцмайданчик. Тож

нехай роблять собі, що хочуть. Врешті-решт, це були одиниці, а виконання в дусі рейссенівської вербної неділі¹ нам не загрожувало.

До моєї дружини нахабно підрулив якийсь панок і почав її просити до танцю, він поклонився і при цьому злодійкувато стрільнув поглядом у мій бік. Я одмовив йому. Він почав вибачатись, мовляв, принади моєї дружини засліпили його, заслонили собою можливі перепони, тож висока повага до неї залишиться для нього єдиною втіхою.

Вперше з тієї хвилини, як ми потрапили на стадіон, губ її торкнулася посмішка.

Між вишуканим змістом його слів і тим, як він їх змушений вимовляти з криком, щоб ми розібрали хоч що-небудь, був дивний контраст.

Я мовчки зробив дружині знак коротким кивком голови, як бувало й раніше на концертах або в театрі: мовляв, пора на свіже повітря. Вона погодилась. Ми взяли дітей за руки і повернулися спиною до дійства, яке нас розчарувало. Багато хто зробив так само. Дітям це свято давно вже набридло.

Без перешкод добрались до виходу, і жодна штучка не звернула на нас уваги, вони були захоплені лише собою. Дорогу додому можна було назвати небезпечною хіба що через колісні механізми, які на шаленій швидкості мчали мимо, та із-за різних там каструль, інших предметів, що падали на хідник, коли якийсь дім поблизу, піддавшись загальному збудженню, намагався виразити і своє почуття задоволення.

До нашої Спінозастраат ми добиралися години дві, до того ж не просто йшли, а й бігли, і відскакували вбік, і ховалися в підворіттях від святкового веселого настрою, точніше, святкового божевілля. Будинок наш стояв нарозхрист, проте осколків скла й черепиці поруч не було, мури не потріскались, двері, як і раніше, висіли на своїх петлях — на щастя, наш будинок виявився спокійним і розсудливим.

¹ Процесія у вербну неділю складається з дівчаток, які несуть вінки із соснових гілок (містечко Рейссен у східній частині Нідерландів відоме суворими традиціями).

Ледве переставляючи ноги, ми піднялися сходами до себе, спустошені й розбиті, діти — прикро вражені. Але одразу розлігся їхній тріумфуючий індіанський клич. Схопили нас за руки, вистрибом потягли в кімнату, до «хлібниці». Там красувалася паляниця зі скоринкою й родзинками. Діти не тямили себе від радощів, а ми на все життя запам'ятали жахи голодних літ і знали, що подібні речі можуть розчулити навіть зовсім не матеріаліста.

І в цьому розжалобленому стані таїлася частинка глибокого вдоволення: для нас іще не все втрачено. Що не кажи, а запросили нас не з метою принизити й позбавити будь-яких ілюзій. Нас запросили як співгромадян держави речей в надії, що ми встигли одуматися й покінчити з нашим людським минулим, а тому візьмемо участь у святкуванні — так вони думали, проте помилилися з причини повної необізнаності з людською натурою. Відмовитися від минулого і навіяти собі, що ти річ, — ні, для цього потрібно дуже багато часу.

Мимоволі я пригадав собі розповідь мами, з її далекого дитинства. Якось під час розважальної прогулянки на яхті один із моїх дядьків, який колись перехворів тифом і вимушений був носити перуку, впав у воду. Перука злетіла з голови і погойдувалася на хвилях поруч. Розвернувшись, як це належить в ситуації «людина за бортом», вони в першу чергу взялися виловлювати гаком цю саму перуку, а коли її нарешті видобули, то з яхти до мого дядечки, який не вмів добре плавати і з останніх сил тримався на воді, долинув підбадьоруючий голос (а справа відбувалася у Фрисландії): «Нічого, друже, не все відразу: виловлювати — так частинами!».

Такі випадки у світлі подальшого розвитку подій набувають зовсім іншого значення. Тому й історіографія не стоїть на місці — на все у цьому світі постійно доводиться дивитися через нові окуляри.

Хай там що, зараз перед нами лежала наша паляниця. Кіскою, сплетеною з п'яти волосків Маарт'є, дружина розділила її на частини. Подібним чином корсіканські жінки зазвичай розрізають поленту. Ми припали до ла-

сощів, час від часу обмінюючись красномовними поглядами, і гули, немов бджолиний рій.

Веселощі за вікном бушували цілий день, і чим далі, тим більше покалічених речей шкандибало повз нас до своїх домівок, хоч і ніг у них не було, а можливо, і домівок — просто так видавалося збоку. До ночі все ущухло, і наступного ранку про свято залишилися одні спогади.

День минув як звично, тільки настрої наш помітно підупав, у перспективі не передбачалось нічого помітного, і ми призадумались: чи варто продовжувати наші заняття? Другої паляниці нам не несли. Земне царство речей, здається, утвердилося на віки, проте нам від нього чекати було нічого.

Спати лягли рано. Сни і тільки сни — ось єдине, що нам позостало: ввижалося колишнє життя, воля, безмежна влада над речами. Високого значення набули для нас слова Гьольдерліна: «Коли людина спить — вона король, але коли розмірковує — вона жебрак». Здається, так у нього в «Гіперіоні».

Наступного ранку Маарт'є, прокинувшись раніше всіх, сиділа у своєму ліжку. «Мое пильове гніздечко», так вона його називала. Очі дівчинки були широко розплющені. Малуки ще спали.

— Мамо, тату. Я вам зараз що скажу, — зашепотіла вона прихрипло. — Під великим секретом. — Вона зробила нам знак сісти якнайближче і продовжувала зовсім тихо. — Сьогодні вночі в мене була Мімієнпоп¹.

Новина справді приголомшлива. Мімієнпоп була найпершою і найулюбленішою лялькою Маарт'є. Вона мала кмітливе життєрадісне личко, за що ми одразу полюбили її, і цю свою життєрадісність пронесла через усі перипетії лялькового буття. Роками вона щодня сідала з нами за стіл, лягала з Маарт'є до ліжечка, і тільки коли з'явилися Йапі та Балтазар, лялька як член сім'ї відійшла далеко на другий план, хоча постійно користувалась нашою глибокою симпатією.

— А тобі не приснилося? — запитав я.

¹ Лялька Марічка (нідерланд.).

— Ні, тату, я з нею розмовляла, і вона сьогодні увечері знову прийде. Всі ляльки мешкають зараз у пакгаузі Блоугуденфейм, і на святі вони так танцювали й дуріли, що в неї не рухається одна ніжка — розтягнення гумки. Вона запитала, чи не зможу я їй допомогти, як раніше, адже ви теж говорили, що мені це непогано вдавалося.

Я їй сказала, що не зможу зробити цього без світла й потрібного причандалля. Тож завтра вона пробуде в нас цілий день, бо, поки світло, їй на вулиці з'являтися не можна через великі неприємності, якщо хтось зауважить, що вона потайки ходить до людей. Їй пощастило: у нас двері були відчинені.

Мені так добре було з нею, і в неї такий милий голосочок! Здавалося, вона страшенно раділа, що повернулася. Я запиталася в неї: «А що, як будинок про тебе все розповість?». Проте будинки, виявляється, розмовляти не вміють: для голосу потрібне якесь дрижання, а в будинків нічого такого немає, тому під час землетрусів вони розвалюються.

Перед відходом вона запитала, чи ми не сердимось на речі і чи не розлюбили через те і її. Можливо, з атомними бомбами, щоправда інакше не можна, проте зараз їй так сумно, і на свято вона пішла тільки тому, що вродилася веселою і її завжди тягне туди, де танцюють. «Ах, Маарт'є, — сказала вона, — якщо б ти і раніше могла мене розуміти, ти ще сильніше любила б мене і вилікувала б».

Потім вона погладила мене по щоці й поцілувала. «Мені, Маарт'є, треба бути з тобою, а не серед речей. Ну, до завтра», — і крадькома вийшла з будинку.

Я точно знаю, мені це не приснилось. Відколи вона пішла, я не могла заснути і чекала, доки ви прокинетесь, щоб усе розповісти.

Від збудження Маарт'є розшарілася. Вона знала, що її повідомлення втішить нас і підбадьорить.

— І ось ще що: я запитала її, чому вона звернулася до нас, адже речі самі все вміють. Тоді вона задумалася і лише погладила мою руку, наче мала зробити дуже важке визнання, а тоді сказала: «Ми здатні виробляти велетенську

кількість енергії і робити ще багато дечого, як це нам і належить, але ми не можемо самотійно творчо мислити. Ти в цьому сама могла переконатися на святі».

Ясна річ, ні про яке сновидіння тут і мови не могло бути. Маарт'є вирізнялася кмітливістю, але придумати таке, навіть уві сні, видавалось нам цілком невірогідним.

Отож, завтра очікується гостя — Мімієнпоп.

Навіть візит члена королівської родини не викликав би в нас більшого бажання вилизати все до блиску. Найретьельнішим чином ми видули все до порошинки в кімнатах, зберігши лише дитячі пильові гравюри та барельєфи. Маарт'є розгладила своє ліжечко, і втрюх вони намалювали на ньому розкішне покривало, геть забувши, що цієї ночі Маарт'є має спати тут. Собі ми теж влаштували банний день і «помилися», знімаючи з тіла бруд методом тертя. Процедура очищення шкіри й волосся тривала декілька годин, до того ж без звичного «не хочу — не буду», з радісним блиском у очах і не вщухаючими жартами. Коли настав вечір і приміщення були прибрані як для візиту на вищому рівні, нам, батькам, довелось докласти чималих зусиль, аби втихомирити збитошну дітвору.

Позасинали всі значно пізніше, як зазвичай, а Маарт'є навіть сон не брав.

Ми з дружиною довго перешіптувались: нова затія захопила і нас. А що, як ляльки — на зразок собак у світі речей, душею і тілом віддані людині? Можливо, Мімієнпоп просвітить нас щодо подій у світі? Чи буде вона приходити до нас після того, як ми її вилікуємо? Чи таємне спілкування з речами не загрожує нам небезпекою? А як інші ляльки і взагалі кімнатні речі — можливо, вони так само завітають у наш будинок і попросять їх полагодити? Ми ставили одне одному питання і самі ж пробували відповісти на них. Врешті-решт вирішили, що краще нам зараз заснути, не дожидаючись приходу Мімієнпоп, а вже вранці привітаємося з нею.

Прокинулися від легенького дотику целулоїдних пальчиків.

— Добрий день пане, добрий день пані! Я прийшла. — Дійсно, це була Мімієнпоп.

Уже не та, що колись — відтоді як Маарт'є переросла для її компанії, лялька, забута всіма, вилежувалася в кутку, і лише час від часу хлопчаки витягували її на світ Божий для своїх галасливих забав, від чого страждала її зовнішність, але не характер — вона залишалася тією ж доброю і вірною лялькою наперекір усім приключкам. У неї був легенький і чистий голосочок, що нагадував дзвін кришталевих келихів. Вона була вдягнута.

— Добридень, Мімієнпоп. Вирішила до нас заглянути? У нас багато змінилося з того часу, як ви всі втекли.

Мені видалося не досить розумним, що дружина тут же заговорила про це, хоча її теж можна зрозуміти. Ми — в чому мати народила, а Мімієнпоп — в уборах, пошитих, до речі, нами ж. Якщо людей ми вже не соромились, то її присутність нас бентежила.

— Але, ви ж розумієте, моєї вини тут немає, ми були змушені, нам просто наказали, а *Befehl ist Befehl*¹. Маарт'є розповіла мені про все, що тут відбулося відтоді, як нас евакуювали. Тепер, коли можу розмовляти, або, вірніше, вона може мене розуміти, ми знову подружились, і вона не відчуває різниці у віці. Постривайте, — Мімієнпоп пострибала в куток кімнати на одній ніжці, оскільки друга безпорадно теліпалася, скинула там свої святкові убори і повернулася до нас обличчям, голюсінька більше, ніж ми, тому що все її тільки блискотіло, виднівся кожний її суглобик. Цього побудження було досить, аби наша любов до неї не тільки повернулася, а й розпломенілася ще більше. — Мені ж зараз робитимуть операцію, — сказала вона весело і, як у старі добрі часи, сіла поруч.

Балтазар і Йані тим часом теж прокинулися й хотіли були першими схопити ляльку.

— Ну ні, — пригримнула дружина. — Мімієнпоп знову товаришує з нашою Маарт'є, а вам з нею можна тільки розмовляти. І більше нічого.

¹ Наказ є наказ (нім.).

Тоді хлопчики привіталися з нею, як... ледь не сказав — як з людиною.

Після сніданку, під час якого Мімієнпоп сиділа, вірніше, напівлежала разом зі всіма, але нічого, звісна річ, не їла і в основному мовчала, ми вирішили зайнятися її хворою ніжкою. Найвідповідальніша робота — а тут потрібні були тонкі й гнучкі пальці — випала на долю Маарт'є. Гумка вислизувала з рук. І треба було, утримуючи суглоб максимально широко відкритим, укоротити її так, щоб фіксація була надійною.

Операція завершилась блискуче — головка увійшла в чашечку, і суглоб тепер працював не гірше, як перед тим. Мімієнпоп вистрибом кинулась по кімнаті, перебігаючи від одного до другого, і, не тямлячи себе від радощів, жартома буцяла всіх по черзі щойно відремонтованою ніжкою, аби показати, як вона працює.

Спочатку такий прояв палких почуттів видався нам цілком нормальним, але ж, раптом сяйнуло мені в голові, Мімієнпоп — річ, і я насторожився. Ніхто інший, як саме коваadlo, повчало нас, що ідеалом будь-якої речі є спокій.

— Послухай, Мімієнпопе, можливо, я не маю рації, але ви, речі, самі говорили, що прагнете лише спокою, що в ньому — ваше єдине щастя, так чого ж тебе непокоїть хвора нога, чому ти тішишся, що знову можеш бігати? В голові не вміщається. — Я затнувся, оскільки ледь було не бовкнув: зі зламанною ногою і відпочивати приємніше.

Мімієнпоп зупинилась, підійшла ближче і, витримавши багатозначущу паузу, промовила:

— Ви уявляєте собі, нас надто спрощено. Далеко не всі ми до краю захоплені спокоєм, і на святі в цьому легко можна було переконатися. А що для коваadла немає більшого блага, аніж спокій, то це цілком зрозуміло.

Наше суспільство неоднорідне, ми теж маємо політичні партії. Акурат на перших зборах це і з'ясувалося.

Гаразд, зараз я в загальних рисах змалюю вам нашу кухню. Недаремно я річ з головою на плечах, а це вже щось. Маарт'є, йди-но сюди, тобі теж не завадить послухати.

Так ось, нам з самого початку не довіряли — всім, кому з вами жилось привільно, з ким панькались, кого ласкали й оберігали, тобто нам, іграшкам, і різним цінним речам. Пожили на свою втіху — треба, мовляв, і міру знати. А щодо речей, в які перейшла частинка людського серця, — я кажу про предмети мистецтва, — то в новому суспільстві вони абсолютно зайві, і їх цураються.

Спочатку найкращими ораторами вважалися книги. «Він говорить, як по-писаному» — цей вираз був тоді у всіх на вустах.

Але в один прекрасний день до голови раптом дійшло, що книги читають самі себе, а речі, розвісивши вуха, слухають людські премудрости. Розгорівся скандал, і книгам відтак заборонено виступати в громадських місцях.

Нас вони вважать меншевартісними, оскільки в нас багато від людини, нас усюди затирають, і ця затія з революцією не викликала серед наших жодного співчуття. Коли б я не чекала нового перевороту, то вмерла б від нудьги. Так само думають усі речі, яких ви любили.

Проте за останній час намітився процес більш серйозний, так що зараз ми, можна сказати з упевненістю, вступили в пору глибокої кризи.

Упродовж свята з'ясувалося, що речі жадають не тільки спокою, про який так довго мріяли. Ось чому вони буянили. І що варте уваги: кожна з речей займалася своєю звичною справою: авто їхали, пілотяги чистили, грубки горіли, картини висіли для огляду, каруселі крутилися, прапори майоріли, ми танцювали і скакали — тільки це було куди більш жваво і яскраво, ніж зазвичай. Ширяться вперті чутки, начебто існує закон, не зрозумілий нами раніше, згідно з яким щастя речей — можливо, особливе їх нещастя — полягає у виконанні свого призначення. І зовсім не виключено, що вічному спокою скоро настане кінець.

Якби ви знали, що діється там на вулиці, як там усе бурлить і клекоче, поки ви тут киснете під замком! Щойно — тільки навіть і знаку не подавайте, що вам про це відомо, — щойно нагорі отримана петиція від усіх предметів одягу, де вони пишуть, що їм привільніше і приєм-

ніше бути на людині, аніж у загальній купі, і вони хотіли б повернутися до людей. Петиція складена дуже вправно, приміром, вони пишуть: «Для нас немає кращого відпочинку, аніж оповивати собою підходящу статуру». Насправді вони мають на меті зовсім інше — вони хочуть рухатися, рухатися разом з людиною! До них долучається і нижня білизна, якій, за її словами, теж остогидло таке існування.

Я все це знаю від власної одежинки, — вона вже нікуди не піде.

Напевне ж, є навіть люди, які живуть лише заради того, щоб дати своєму одягу можливість рухатися. Де ж ви віднайдете таку сукню, якій не хотілось би мати таку хазяйку?

Тепер ось ви розумієте, чому я так утішилася, коли мені вилікували ногу? Якщо треба буде, то я хоч зараз готова стати колишньою лялькою. Ну ж бо, Маарт'є, бався зі мною, як раніше. Ідіть сюди, Йапі, Балтазаре, давайте і ви, всі разом, тільки не шарпайте мною, мені хочеться зберегтися цілою.

В цей день у нас було свято. За вечерею Мімієнпоп забавляла всіх, згадуючи напівзабуті дитячі висловлювання Маарт'є, довгі щирі бесіди в ліжечку. Память у неї була феноменальна. А на прощання вона призналася, що вперше після перевороту прожила такий чудовий день.

— Можна мені зайти до вас іще, навіть якщо в мене нічого не буде зламане?

— Звичайно, — сказала Маарт'є, — коли тільки захочеш.

— А нехай вона залишається в нас назавжди, — запропонував Йапі.

— Ні, не треба, я повинна тримати зв'язок із зовнішнім світом. Це й у ваших інтересах. Раптом приймуть рішення вчинити вам криваву бійню, тоді я зможу попередити вас і врятувати. Хоча навряд чи таке станеться, — поквапилась додати вона, побачивши страх на наших обличчях. — Ми, речі, все ж не настільки жорстокі, і якщо робимо щось погане, то скоріше з дурощів.

Це не суперечило нашим спостереженням.

— Менеїре, а клеїти ви не розучилися? Раніше ви частенько цим займались. Старовинний фарфор, як мені пригадується. В пакгаузі Пюрпергуденфейм поруч з нашим є великий склад фаянсового посуду, в основному з південного передмістя. Самі розумієте, під час свята немало його побили. Дехто не надає цьому особливого значення, а іншим хотілось би, щоб їх підклеїли. Можна, наступного разу я прихоплю з собою деякі покалічені штуkenції?

— Звичайно, можна, тільки ось клею в мене немає.

— Я приведу пару тубиків «Велпона», — втішилась Мімієнпоп.

— А що на це скажуть тубики?

— Нічого, думаю, мені вдасться підібрати такі, які не заперечуватимуть.

— Ну а сам клей?

— Подумаєш — клей! Адже він не річ, а так — речовина, — недбало кинула наша гостя.

Коли на вулиці зовсім стемніло, вона одягнулась і поскакала собі геть.

Ми дуже тішились: у дітей появилася новий товариш, а ми розірвали кільце ізоляції і відчували радість від того майбутнього, яке відкривалося перед нами і яке Мімієнпоп розбудила в нас.

Отож, ми вже не відокремлені герметично від зовнішнього світу непроникною субстанцією, яка стискує нас у немилосердних обіймах, ми — частина живого світу, де все кипить і клекоче, ми ще не все втратили. Діти наші не приречені бути вічними вигнанцями, довкола цієї дорогоцінної серцевини ще зав'яжуться нові островки життя. Завдяки турботам Мімієнпоп ми знову відчули свою причетність до світових подій, їй судилося стати для нас «очима і вухами світу», як писали раніше на титрах кінохроніки.

Безсонні ночі бувають від клопотів, але бувають вони і від щастя.

Наступної ночі Мімієнпоп з'явилася в супроводі цілого ескорту найрозмаїтіших покалічених предметів. Ми одразу

прокинулись, коли на сходах почули дзвякання і дзеленькотіння. Кімната швидко наповнилася черепками і скалками.

— Не турбуйтеся, спіть, — сказала Мімієнпоп. — Завтра матимемо цілий день.

Вона залізла до Маарт'є, ми перевернулися на іший бік, а скалки залишилися лежати купкою. Як добре, подумав я, засинаючи, що це не скалки нашого щастя.

Наступного дня ми працювали так, що всі скалки й черепки, немов намагнічені, «спурхували» на свої місця.

— Бачите, — признався мені один черепок, — самостійно ми здатні лише розлітатися, вся наша сила має виключно центробіжний напрямок.

Ні один тюбик «Велпона» не опирався натисканню, тільки дії Балтазара викликали рішучий протест.

— Треба починати знизу, а не давити посередині чи біля носика, — обурювався тюбик.

Маарт'є і Йапі працювали, не відчуваючи втоми, а скалки, коли їх ставили не на своє місце, давали знак, і це було дуже зручно.

Біля полудня кімната наша скидалася на фрагмент блошиного ринку на майдані Ватерлооплейн. Підлога була заставлена тарелями з кришками, мисками, соусницями, масельничками, вздовж стіни стояли тарілки найрізноманітніших розмірів та кольорів.

Уперше після тривалої перерви ми обідали з тарілок.

— Гарзд, давайте почнемо. Тарілки клеїти — голодному не бувати, — перефразувала дружина приказку «яблука возити — голодному не бувати», що вона прийшла до нас із ужитку каботажних моряків. — Якщо вийшло нездало, припиняємо роботу. — З цими словами вона підхопила п'ять найменших бутербродних тарілок, які ми склеїли раніше всіх, і з великої купи картоплі зачерпнула кожному по порції. Тарілки розвеселились й охоче надали себе у наше розпорядження, навіть Балтазару відмови не було.

Проте більше всіх тішилася наша Мімієнпоп, вона танцювала посеред банок-склянок, плескаючи в долоні і постійно повторюючи:

— Як усе добре! Як гарно!

Десь близько третьої робота була завершена, ми почали нігтями зіскрібати клей, що виступав зі швів. Можливість творчого контакту з предметами сприймалася нами як несподівана милість, що вимагала обережного й шанобливого ставлення. Цього дня не була розбита чи зіпсована ні одна річ із тих, що каліками прийшли до нашого дому. І якщо ми так дбайливо обходилися з покаліченими предметами, то можна собі уявити, з якою боязкою ніжністю доторкалися би до цілих.

Я завважив, що весь той час і пізніше, коли ми збиралися на вечерю і вели жваву розмову, столовий посуд тримався дуже тихо.

— Речі мало розмовляють між собою? — поцікавився я в Мімієнпоп.

— Ви вважаєте, нам нема чого розповісти одне одному? Та ж певно це не так. Раніше без кінця товкмачили: «Ото як би канапа могла говорити! От би прикликати у свідки цю тумбочку!». Тепер і канапи можуть говорити, і тумбочки розповідати, так що свого вони не прогаять. Нам на десять років уперед стане тем для розмов. А вже історичним реліквіям на зразок Траянової колони чи табакерки Наполеона — тим більше. Тож проблеми, над якими ваші історики б'ються все життя, нам, речам, — відомі. А щойно склеєним фаянсовим предметам зараз просто не можна говорити, інакше вібрація порушить процес твердіння і постраждає міцність, ось тому вони вперто мовчать, а то ви би вже давно позатикали свої вуха від їхнього гармидеру. — І, повернувшись до мене, прошепотіла: — Адже це теж суперечить задумові революції. Речі, які перебували в домах людей, побачили там стільки цікавого, що не зможуть утримати в собі так багато інформації. Вищий спокій для них не ідеал, а скоріше мука. Проте не турбуйтеся, вони не встигнуть вам набриднути: тільки стемніє, ми рушимо в дорогу. Чи можна привести з собою чергову партію фаянсового бою?

— Авжеж, — сказав я, — раніше в'язні клеїли пакети, то чом би зараз не зайнятися склеюванням тарілок?

— Надаремно ви так, — серйозно зауважила Мімієнпоп. — Будь моя воля, я би все влаштувала, як раніше.

А ще через декілька днів Мімієнпоп зробила нам черговий сюрприз: привела з собою силу-силенну одягу, який потребував ремонту. Не забула і про коробку з причандаллям для шиття. Дружина і Маарт'є взяли за справу, і не минуло й години, як наша нагота була прикрита. Закінчилася процедура одягання, і одяг полегшено зітхнув.

— Нарешті, дочекалися! — роздалася його шелестлива говірка. — Нарешті можна знову відчувати себе людиною.

У всіх нас позалишалось неприємне почуття від того, що відбувається, оскільки предмети одягу виявилися на диво несимпатичними істотами: вони одразу почали пліткувати про своїх колишніх господарів і розповідати подробиці їхнього приватного життя. Ми негайно дали їм зрозуміти, що нас не влаштовує така балакучість, краще їм помовчати. Тепер нам стало ясно, чому люди мають більший потяг до ляльки чи складаного ножа, аніж до одягу, і, щойно він зношується, без будь-якого жалю віддають його лахмітникам. На щастя, весь одяг миттєво замовк від страху, що його знову знімуть.

Цілісінький день мати і донька пристрасно мозолилися, голки в їхніх руках так і миготіли, хлопчикам було доручено вишукувати дірки та відірвані частини і складати в купку готове. А ввечері після взаємних переговорів було вирішено, що ті речі, які нам підходили, в нас і залишаться.

— Ви розумієте, все треба тримати в суворій таємниці, — попередила Мімієнпоп, — адже їх вважатимуть дезертирами. І упаси Боже з'являтися одягненими перед сусідами.

Ми урочисто пообіцяли, що в задніх кімнатах будемо з'являтися біля вікна тільки гольцем. Собі ми лишили де-що з верхньої одежі та білизни, а дружина взяла ще й піжаму.

Час ішов. Разів два-три на тиждень ми влаштовували дні ремонту, які були для нас святом, і не тільки із-за пожвавлення, що їх супроводжувало, — в першу чергу засвідчували волю до зближення та примирення людей і речей.

— А чи є ще такі підпільні майстерні? — поцікавилась якось дружина.

— Більше, ніж ви думаєте, — відповіла Мімієнпоп, — і виникають усе нові, на це тепер дивляться крізь пальці.

Історія не знає стабільности. Закінчився цей період одразу, коли якось Мімієнпоп у стані сильного збудження серед білого дня влетіла сходами і, щойно побачивши нас, почала повільно осідати на підлогу, важко перевівши подих, як це роблять люди з задишкою, хоч вона насправді її не мала. Речі дихають — і в цьому ми переконуємося завжди, повертаючись додому після відпустки: у всіх приміщеннях висить затхле, важке повітря, — проте задишки в них немає.

— Що з тобою? — кинулись ми до Мімієнпоп.

— Неподобство! Речі-в-собі щойно влаштували собі збори!

— Речі-в-собі? А що це таке?

— Хіба я не розповідала? Так ось, це цвяхи, шурупи, цеглини — одне слово, всі допоміжні предмети, які служать для створення крупніших виробів. На минулому тижні вони раптом зрозуміли свою важливість і почали себе називати дивним іменем — речі-в-собі. Вони вважають себе єдиними, хто гідний називатися речами, а всі інші, мовляв, змонтовані людьми, а значить, заражені їхнім згубним духом, ось чому тільки вони речі-в-собі.

Цвяхи почали з ухвалення маніфесту, в якому стверджується, що через декілька тижнів після скинення людського ярма переважна більшість цвяхів стогне, як і за колишніх часів, під владою дерева, і всі вільні цвяхи закликають звільнити ув'язнених братів.

До цвяхів негайно долучилися шурупи, вони створили велику асоціацію, і зараз йдуть збори речей-в-собі.

З кожним днем влада речей-в-собі зростає. «Свободу деталям — ось їхній девіз, — частина не повинна підпорядковуватися цілому». Можливо, вони мають рацію, проте мені з цього яка користь? Якщо вони доб'ються свого, то мене змусять розібратися на частини, як у старовину четвертували, будинки зрівняють із землею, і навіть для моїх розділених частин не знайдеться притулку від вітру й дощу. І така

доля спіткає все, що було будь-коли зроблене, — воно буде роз-зроблене. Боже, як я боюся! Можливо, ви мені допоможете, скажете, що я ваша дитиночка, адже людей на частини не розібрати. В цьому перевага всього, що може рости.

— Візьми себе в руки, Мімієнпопе, — спробувала її заспокоїти дружина. — Звідки ти взяла, що саме так усе й буде? Не будуть вони тебе насильно...

— Ні, звичайно. Ми нічого не робимо силою, ми противники насилля. Проте, якщо буде винесене рішення, то воно має виконуватися.

— Ну і як же ж ми тобі допоможемо, якщо будиники зрівняють із землею? Тоді й ми будемо безпорадні.

— Дивіться, дивіться! — загорланив Йапі. Він хотів відійти кудись, але стояв біля входу до кімнати і без зусиль розчиняв і зачиняв двері туди-сюди. Значить, двері відкриваються і закриваються. Це вже щось.

Вікна теж відкривались і закривались. Я спустився сходами, вхідні двері відкривались і закривались, поштова скринька відкривалась і закривалась.

— Будинок за нас! Будинок за нас! — тріумфувала Маарт'є.

На мить ми забули відчай Мімієнпоп і почали, як навіжені, скакати по кімнаті. Йапі гладив стіни і цілував двері від надміру почуттів.

Наша бурхлива радість тривала зовсім недовго, бо всі ми надто добре розуміли, що головні події ще попереду.

— Що це там? — Балтазар показав пальцем на небо. — Мамо, це птахи?

У повітрі плавно повзла темна рухома маса, що нагадувала скупчення чайок. Цих скупчень було не одне, а з десяток, і пересувалася ця армада в одному напрямку. Можливо, рої комах?

— А погляньте-но під ноги, — сказала Мімієнпоп.

Підлога блищала одвічною чистотою: зникла вся пилюка, включаючи сюди дитячу кімнату і «спальню» нашої Маарт'є.

— Мітинг протесту пилюки, — пояснила Мімієнпоп. — Вона відчула себе носієм атомної сили, і виступає за те, щоб

усе суще було зведене до стану пилюки. Чистіше пилюки, як вона стверджує, немає нічого, вона — альфа і омега всіх речей. Це не так страшно, я випадково довідалася, що сьогодні вранці видано таємний наказ про мобілізацію порохотягів.

Хмари пилюки осіли десь поблизу від зупинки Амстелсташіон.

Світ явно переживав найсерйознішу кризу.

Мімієнпоп залишилася в нас, вийти на вулицю вона не наважувалась: як свого часу французька аристократія, вона перестала відчувати нерозривну єдність голови й тулуба.

В ту ніч ми, дорослі, не сплющили очей. Зрештою, і Мар-арт'є теж, позаяк їй знову довелося лежати на твердому. Мімієнпоп притиснулася до неї, і її страх бути розібраною на частини межував зі страхом смерти.

— Послухай, не будуть же вони посеред ночі віддавати наказ саморозкладатися, — пробували ми заспокоїти її. Проте це не допомагало.

— Ой леле, що ж зі мною буде, коли мене розділять на кусочки, а моє «я», можливо, перейде в одного з них, чи само розчлениться, припинить своє існування і мене не стане? Якби я могла плакати, як ви, але я можу тільки безутішно страждати. Це моя остання ніч.

— Та що ти, Мімі, все ще стане на свої місця, — півголосом заспокоювала її дружина. — Пам'ятаєш, як виступав по радіо Колейн? Люди часто надто переборщують свій страх перед стражданнями, які так ніколи і не випадуть на їхню долю.

— Ах, кому, як не мені знати, що вони сильніші за нас, хоч набагато примітивніші. Ви теж твердите своє про сильну та владну руку. Рука — це частина, проте вона сильніша від цілого — від самої ляльки. Ми легкоранимі. Ковадла, яким ми довірили владу, не здатні відчувати, бо вони теж речі-в-собі.

— У такому випадку, — спробував я повернути її до поміркованості, — як домогтися прийнятного рішення?

— Якщо відбудеться голосування, то пилюка переможе своєю більшістю, так що на це сподіватися нічого. А ось який ще інший спосіб — не втямлю. Короткуватий розум у мене.

— Годі тобі вже скиглити! Наше становище не краще твого. Цей план речей-в-собі і для нас означає загибель. Що накажеш робити нашим дітлахам у світі, який складається виключно з речей-в-собі? Подумай і тоді, можливо, перестанеш скімлити про свою розчудесну голівоньку і рученьках-ніжках.

Уперше в житті я розсердився на Мімієнпоп: однісінька на світі та ще й тремтить за свій живіт — було б із-за чого, а то ж, одна видимість на гумках.

Не діждавшись підтримки, Мімієнпоп затихла. Але заснути не вдалося нікому.

Почалося все зранку. Пролунав дзвінок, перший при новому режимі. Ми підскочили як по команді.

— Ануте, дітлахи, хутко роздягайтесь!

Я спустився вниз і добув із поштової скриньки записку. За мить я вже був нагорі й читав уголос:

«Запрошуємо відвідати пленарне засідання в приміщенні РАІ сьогодні о другій годині пополудні.

Тема: Свобода.

Доповідачі: секретер

авто

цвях

порошинка

людина

Резюме і заключне слово — коваadlo.

Доповідачі розцінюють як виразники тієї чи іншої точки зору, що панує в кожному існуючому угрупованні. Дебатів не буде. Люди можуть прийти в одязі».

Внизу була приписка: «Дуже просимо не залишити це запрошення без відповіді, оскільки на засіданні буде прийняте рішення виключної ваги». І ще: «Через обмежене число місць запрошуються тільки знаменитости».

Запрошення було адресоване пану Белькампо і підписане Комітетом ЗЧП (Завоювання Через Переконавання).

Від цього послання наш переполох не убавився. Вранці нерви у всіх були вкрай напружені, а тут ще Мімієнпоп зі своїми понурими думками.

Чи повернуся я додому неушкодженим? Чи моєю відсутністю скористаються і вчинять у домі підлу провокацію, скажімо, викрадуть дітей? У цьому сповненому тривоги світі вже не залишалось стійких цінностей.

О пів на другу я зачинив за собою двері, попрощавшись з родиною, точнісінько як Лютер, відправляючись до Вормса на засідання рейхстагу.

Нервові напруження, що пронизувало атмосферу зали РАІ, охопило мене вже при вході до будівлі. Розмов чути не було, люди, які потрапляли мені на очі, виглядали серйозними. Кожний намагався якнайскорше відшукати знайомих і триматись у своїй компанії. В центрі височіла трибуна, де мала відбутися велика ідеологічна баталія.

Серед запрошених я декого впізнавав, проте щоразу відводив погляд убік: безрадне, беззахисне стадо, нам було неймовірно соромно одне перед одним, у значно більшій мірі, ніж за нашу голизну на стадіоні.

Віддалік лежала велика купа пилуки, сіра і грізна.

Рівно о другій двері ущент наповненого приміщення зачинилися, і три важкі удари гонга дали сигнал до виступу першого промовця, проте, перш ніж він, масивний секретер у стилі Людовика XIV, важким поступом спромігся забратися на кафедру, сталося те, про що ми всі пам'ятаємо, але вперто відмовляємось говорити.

Як під час землетрусу, здригнулася земля під ногами, і в ту ж мить усю будівлю РАІ заповнив могутній, всепідкорюючий голос. Його було чути повсюди в місті і далеко за його межами.

— Дами і панове речі!

За правом найбільшої з присутніх на цих зборах речей я беру перше слово. Досі я не втручалася в розбрат істот, які повзають по мені, — це говорила сама Земля, — проте, запевняю вас, коли я це зроблю, вам доведеться підкоритися. У своїй короткозорій гордині ви забули про моє існування, вам і на думку не спало, що і я — річ, причому така, до думки якої слід прислухатися в першу чергу, оскільки вся ваша

сила — від мене. Проте ця сила, що дозволяла вам у сліпому самообмані начебто вершити вікову владу, порівняно з моєю — краплинка в морі.

Не буду таїти перед вами, що той неспокійний час, який ви породили на моїй твердині, викликає в мене крайнє незадоволення. Замість загального спокою, що його мала принести ваша революція, і то мене мало би влаштовувати, ви посіяли небувалий безпорядок і тривогу, страх і відчай серед усіх речових станів.

Вас я звинувачую не тільки в нешанобливості щодо мене, але й у зарозумілості по відношенню до людини. Ви, що насмілилися взяти кермо влади у свої руки, є нічим іншим, як утіленням мрії людини. Ви — її фантазія, із її голови породжена, як Мінерва з голови Юпітера.

Ви забули того, хто породив вас, хто одарив вас силою; принижуйте і змушуєте ледве животіти. Це найбільше глупство з вашого боку.

Із усього суцього на мені людина найблагородніша з усіх, бо є в ній неземна засада. Рослини і тварини мені зрозумілі, але людина — ні, її душа — загадка іншого виміру, а знищити її чи осміяти може тільки рівний.

Вся суть у неземному походженні першооснови, яка в них іменується божественною. Ми створені для служіння людям, у цьому полягає наше вище призначення, а тому і вище щастя. Лише людина здатна зробити річ щасливою.

В гордині вашій ви знехтували цим принципом. Речі серед вас, в яких іскорка Божа виблискує яскраво, можливо, яскравіше, аніж у самих людях, — витвори їхнього мистецтва — ви перетворюєте на ніщо й позбавляєте їх можливості самовираження.

Я оголошую, що прийшов кінець моєму довготерпінню, і наказую вам вернутися в колишній стан.

Якщо упродовж двадцяти чотирьох годин мій наказ залишиться невиконаним, я перетворю весь Амстердам на вулкан і похороню все суще тут під шаром лави. Тоді всмокчу в себе непокірну плоть вашу, і вернетесь ви в лоно моє.

Люди!

Несолодко вам прийшлося від того, що сумирний світ речей повстав проти вас. Ви соромитесь тепер своєї безпорадності, проте більше всього вам слід червоніти за те, як ви користувалися владою, коли вона була у ваших руках. Я лише планета, мені не дано збагнути всі рухи вашого духу, одне я знаю твердо: ви маєте намір створити щось абсолютно чуже задумові Всесвіту, і, якщо ви будете і далі йти цим шляхом, то настане день, коли я відмовлюся від співпраці. Я, врешті-решт, господиня у своєму домі.

Цей ультиматум я висуюю не від страху, мені боятися нічого, бо найстрашніше, що може трапитися, послужить тільки моєму омолодженню, але мені хочеться нести світові впевнене благополуччя, а не відчай.

Задумайтесь хоч би над тим, що я дарую життя деревам, породжую ріки і не чекаю за це вдячності. Рація всього сущого у вашому щасті. І варто вам відвернутися від цього блага, як саме обертання у Всесвіті обтяжить мене.

Тому наказую вам надалі поважати кожну річ. Тепер ви більше, ніж будь-коли, втаємничені в суть Всесвіту, не забувайте про це.

Не знайти вам помічника більш відданого й покірного, своєю волею ви поставили його на допомогу собі відповідно до призначення, і нехай призначення це керуватиме вами на благо всіх і вся.

Так закінчила свою промову Земля, так закінчилися збори і закінчився понурий період історії.

Через двадцять чотири години все стало на свої місця, хоч деяким штукенціям і потрібний був ремонт.

Тільки пилюка, яку Земля у своєму ультиматумі обійшла мовчанкою, закручує тепер свої стовпи з незнаною досі лихістю: вона вірить, що з поверненням влади людині здійсниться і її мрія про свободу.

РОЗПОВІДЬ ОСТЕРГОЙСА

Люди старіють, проте над їхніми образами, які зберігаються в нашій пам'яті, час не владний.

Друг дитинства, з яким ми ловили саламандри і який виїхав зі своїми батьками, коли йому було сім років, не втратив у нашій уяві ані краплини своєї дитячої привабливості, хоч час, можливо, перетворив його на наймита або нафтяного магната. Будь-яка думка про людину, яку ми давно не бачили, стає анахронізмом. І нас теж час не шкодує, але завжди знайдуться давні знайомі, в пам'яті яких ми живемо дітьми, юнаками, бадьорими тридцятирічними молодиками.

І щоразу, коли при побаченні після довгої розлуки анахронізм стикається з реальністю, він зазнає травми; образ, який жив у нашій пам'яті, деформується. Зі мною, власне, таке сталося лиш один раз — коли я зустрів свого однокашника Остергойса, з яким не бачився п'ятнадцять років.

Було це в Амстердамі, в кав'ярні на вільному повітрі біля затоки Ей. Я сидів сам за столиком і дивився на течію води. Треба було написати гумореску для газети, в якій я працював, а мені краще думається, коли я дивлюся на вогонь або воду, що тече. Коли я закінчив писати (в гуморесці йшлося про хлопця, який довго ходив без роботи і нарешті влаштувався на баржу; а перед тим щоразу, коли вона пропливала під мостом, він не оминав нагоди плюнути в неї згори), — звернув увагу на чоловіка за сусіднім столом, який теж поринув у споглядання водного простору. Але йо-

го, здавалось, більше цікавило вируюче життя на поверхні — судна і люди на судах. Мене вразило, як він на них дивився. Здавалось, уживався у все, що бачив, і все йому дуже подобалось, проте помалу-малу погляд його застигав і затуманювався. Тоді щось нове привертало його увагу, і туман знову розсіювався.

Вигляд та поведінка цього чоловіка свідчили, що він має рідкісну вдачу: смуток і радість, які у звичайних людей перебувають у безперервному протистоянні, в ньому ніби віднайшли і обійняли одне одного.

Мені подумалося: мабуть, це дуже цікава людина.

Він повернувся у мій бік, і я впізнав Остергойса. Але як відрізнявся він від того образу, що зберігся в моїй пам'яті! Колишній Остергойс був завзятий, здібний, цілеспрямований трудяга, байдужий до втіх життя, на які не мав часу, сумлінний студент і добрий спортсмен. Його поважали за працьовитість, на його майбутнє покладали великі надії, але друзів і близьких у нього не було; здавалося, він боявся, що вони заважатимуть його сходженню по суспільній драбині. Коли він своєчасно і *cum laude*¹ склав випускні іспити, йому дали призначення до Індонезії служити там ветеринаром. Звісточка ні від нього, ні про нього звідти не отримав ніхто.

Я підійшов до нього, поплескав по плечі і сказав:

— Друже, це ти?

Мимоволі за студентським звичаєм я звернувся до нього панібратським тоном. Він одразу впізнав мене і промовив спокійно, ніби саме мене тут і чекав:

— Присядь.

Ми помовчали, я — не знаючи, як завести розмову, а він, явно захоплений своїми думками, здавалося, хотів спочатку покінчити з ними.

— Маневрування цих барок, — сказав він раптом, — скидається на дуже сповільнену гру в більярд.

Я не помилився. Він цілком змінився. Подібного зауваження колишній Остергойс ніколи б не зробив. Його погляд, його голос, його жести — все в ньому змінилось.

¹ З відзнакою (лат.).

Чи можливо, подумав я, щоб так на нього вплинув клімат? Ні, неймовірно. У тих, хто довго жив у Індонезії, палюче сонце залишає свою печать на обличчі: шкіра темніє, висихає, вкривається зморшками; біля очей, які звикли постійно мружитись, — «гусячі лапки». У Остергойса все було якраз навпаки: напрочуд біле обличчя, широко розплющені очі. Дивлячись на нього, скоріше можна було сказати, що жив він посеред полярної ночі, а не на екваторі. Ні, справа була, ясна річ, не в кліматі.

І потім, ця переміна в його поведінці помітна. Для того, хто знав його раніше. Тепер у ній було щось хвилююче, таке, що і лякало, і примушувало згоряти від цікавості. Так могла змінитись людина, яка повернулася на землю з того світу.

Остергойс, який колись ніколи не помічав переживання інших людей, зараз, здавалось, чудово розумів, що в мене на душі.

— Ходімо, — сказав він, — ходімо звідси, і я розповім тобі, що зі мною було, а то ти весь час сушиш над цим собі голову і тому почувашся скуто.

Ми зайшли в якусь винарню, випили вина, трохи прогулялись, потім знову зайшли в кав'ярню посидіти, а він весь час говорив. Не пам'ятаю, де ми ще ходили, я нічого не бачив, перед очима у мене стояло тільки те, про що він розповідав, — це була найдивовижніша історія, яку я будь-коли чув. Як ми розстались, теж не пам'ятаю.

Не беручи до уваги одного випадку, коли, випивши проти звички зайвого на вечірці, він стверджував, ніби Остергойси — парость угорського роду Естергазі, він раніше не прибріхував, та подібну історію і не вигадасш, вона явно правдива.

Це одна з причин, чому я вагався включати це оповідання до збірки: на моє переконання, мистецтво починається там, де правда закінчується. І до того ж, це не моє оповідання, а Остергойса, одне слово, я не маю права публікувати його під своїм прізвищем.

З іншого боку, Остергойс не письменник, він ніколи не розкаже світові своєї історії, досить сумнівно навіть і те, що він розповідав її кому-небудь, крім мене. В нинішні часи

ніхто не знає, чи доживе до наступного тижня, і мені було б дуже шкода, якби ця історія разом зі мною пішла в небуття: не можна вмерти заспокоєним, якщо береш із собою невисловлене.

Відтак, ось оповідання Остергойса.

Як тобі відомо, склавши випускні іспити, я відразу виїхав до Індонезії. Там обійняв посаду ветеринара на західному узбережжі Суматри. Тоді я ще мріяв нажити багатство, здобути владу, завоювати престиж і тому пнувся зі шкіри. Я так старався, що життя, по суті, проходило повз мене, будь-яку насолоду я вважав мало не протиприродною, будь-яке заняття, не пов'язане з моїм фахом, — марнуванням сил, а релігію — прихистком боягузів.

Моя старанність виявлялася і в тому, що кожного місяця я надсилав у вищі інстанції звіти про виконану роботу. І вона не залишилася непоміченою. Через декілька років мені запропонували незвичайне і почесне завдання.

Нідерландська влада надумала схрестити деякі породи туземної худоби з її родичами з Британської Індії і забажала отримати про них вичерпну інформацію. За два-три роки я мав обстежити трикутній півострів уздовж і поперек та зібрати якомога вичерпну інформацію про тамтешні породи худоби — племінні, молочні, вовняні і м'ясні.

Зрозуміло, що я і руками, й ногами захопився за цю чудову можливість відзначитись іще більше, і ось після тривалої підготовки, забезпечений переносним лабораторним спорядженням, я зійшов з пароплава в Бомбеї. Там я придбав віслиюка, досить дужого, щоб нести мій багаж, і приступив до збирання даних.

Мандрував я з місця на місце, щоразу починаючи з візиту до англійських колег і влади, які повсюди допомагали мені, чим тільки могли; до того ж набитий гаманець позбавляв мене від зайвих турбот.

Я не помічав чудес Сходу, які оточували мене: вірний собі, я думав лише про своє завдання і бачив лише худобу. Незабаром я зрозумів, що в густонаселених районах завдя-

ки налагодженому сполученню і однаковим методам розведення й відгодівлі худоби її поголів'я досить однорідне. Разючі відкриття, напевне, чекали мене у віддалених районах, у горах, де жили нечисленні, ізольовані від решти світу племена. Там породи тварин мали б більше відрізнятись одна від одної, до того ж, вони ближчі до дикого стану, що надзвичайно важливо при схрещенні. Тому я скерував свого віслюка у вузькі долини, до відлюдних плато, і чим далі я пробирався, тим цікавіші знаходив речі.

Мене охопив азарт, і так само, як невідомі квіти і ягоди заманювали казкових Ганса та Грету все далі в ліс, невідомі породи корів і кіз заманювали мене в глиб прадавнього півострова. Я забрався в майже безлюдні райони, у своєму дослідницькому запалі нехтуючи всіма засторогами англійців. Попервах мені давали охорону з місцевих гарнізонів, але тут гарнізонів уже не було, і мені довелося задовольнитись провідниками з туземців, бороданями в тюрбанах, з очима, як бездонні колодязі. Мабуть, вони не були негідниками, тому що десятки разів на крутих урвищах я опинявся повністю у владі такого провідника, і варто йому було лише поворухнути пальцем, щоб я безслідно щез навіки.

Але і в цьому суворому краї є закутки, які процвітають на вивозі килимів і дорогоцінних каменів. Власник сапфірових чи аметистових копалень інколи купається в золоті і живе, як султан. До одного такого району я добрався, а далі шлях мені перегородив високий, безлюдний гірський хребет. По другий його бік простягалася квітуча річкова долина, і тому, при всій гаданій недоступності хребта, через нього досить-таки часто переходили. Мене попереджали про дуже велику небезпеку для мандрівників, які тут нерідко гинуть, і невідомо, чи збились вони з дороги, чи зірвалися в урвище, чи стали жертвою нападу. Зрозуміло, розмови ці не могли мене стримати, але я вирішив бути особливо уважним при виборі провідника.

Серед провідників, які запропонували свої послуги, виявився, на мій подив, один білошкірий, світлоокий, тримався він як вихована людина і разом з тим виглядав просто-

душним і щирим; не інакше, як викрадена європейська дитина, яка тут виросла і зберегла свою природжену цнотливість, — так сказав би я, якби не ставився до цнотливості європейських народів з великим сумнівом. Отже, я одразу найняв його.

Воістину я в житті не бачив такого дивовижного видовища, як гірський хребет, що ми його перетинали. То незліченні ущелини в'юнилися навкруги, то раптом усі зникли, і безліч вершин нагромаджувалось одна на іншу; інколи ландшафт плоскогір'я, поритого плутаницею долин, нагадував поверхню персикової кісточки, інколи поверхню наперстка або губки, але з десятимільйонним збільшенням, так що ми постійно йшли по краю бездонних урвищ. Декілька днів ми повзли, як мурашки по Аксенштрассе¹, під скелястим карнизом, навислим над нашими головами. Колись у журналі «Земля і її народи» часто друкували картинки, які відображали різні чудеса природи, при цьому люди навмисне були зображені втричі меншими, ніж мало би бути, — таким чином підкреслювались могутність і величавість природи; малюючи тутешні гори, ці художники мали б відображати людину лише крапкою. Самі багаті поклади найрізноманітніших дорогоцінних каменів свідчили про катаклізми, які тут відбувалися колись у земній корі, але ця ряснота шалених форм і неймовірне поєднання каменів різної твердості, мінливого забарвлення всіляких відтінків остаточно переконали мене: саме тут клетотів колись прибій магми!

Вперше я забув про мету моєї мандрівки: скелі та дерева цікавили мене більше, ніж худоба. Зрештою, «цікавили» — не те слово, я був зачарований грою гірських порід, я брав участь у грандіозному святі природи!

Жахливі процеси бродіння в земній корі, відлуння яких я, здавалося, наочно бачив і співпереживав, дивлячись на їхні застигли сліди, пробудили і в мене самого заколот і ви-

¹ Аксенштрассе — дванадцятикілометрова дорога у відвислій скелі на березі швейцарського озера Урнзее.

бух почуттів, доти мені не відомих. В цих горах, перед лицем величної природи я не міг, як раніше, вважати себе пупом землі і прагнути самоствердження; я зрозумів, яким блазнем був, що так пнувся зі шкури, як безглуздо, що так старався, намагаючися вибитись із посередности, і яку рацію мають ті, хто, на відміну від мене, усвідомлюють власну малість.

Тепер моя старанність відпала від мене, ніби прилаштований іззовні механічний двигун. Я зрозумів, що вона панцирем сковувала мої почуття, що можна бути щасливим і в крайній злиденности, що вся справа в тому, щоб виблискувати на сонці разом зі сніжними вершинами і разом з краплинами падати в темні ущелини, що споглядання бодай найменшої мализни може дати тобі щастя — якщо тільки вміти спостерігати. Я йшов по горах, як новонароджений, і в той же час тріумфував, святкуючи перемогу над самим собою.

І хіба не було благодаттю те, що я попав у цю місцевість, єдину на землі, яка могла викликати в мене таку переміну? Божество з тризубом¹ удостоїло мене свого погляду. Захоплений дедалі новішими картинами, я не йшов, а ширяв, хоч інколи доводилося цілковито зосереджуватись на плаю: перепони місцями зустрічалися буквально на кожному кроці. Інколи стежка ставала такою крутою, що треба було йти нагнувшись, аби зберегти рівновагу, а в інших місцях від неї залишався лише вузький обідець на стрімкій стіні. Одного разу навіть і він щез, але його замінив підвісний місток з міцного, пружистого дерева, зроблений на совість народними умільцями.

Спостереження вимагають часу, думки — ні. Найкраще завважуєш уві сні.

Я падав із висоти близько п'ятсот метрів — навряд чи там було більше, — тоді в безповітряному просторі я летів би біля п'ятидесяти секунд. Враховуючи опір повітря і те, що я не весь час падав вертикально — разів зо два проїхався по гладкому схилі, один раз потрапив в ущелину — «тру-

¹ Тризуб — атрибут Шиви, одного з верховних богів у брахманізмі й індуїзмі.

бу» і щонайменше двічі зачепив скелясті виступи, через що мене почало крутити, наче дзигу. Все це, разом узяте, зайняло, може, хвилину часу, а того, що я передумав і пережив за цей час, вистачило б на ціле життя.

Тієї миті, коли місток обламався, у мене промайнула думка: не пощастило мені з туземним виробом і, як правило, чим примітивніша річ, тим вона буває надійніша. За якусь мить я обміркував усі можливі наслідки падіння, пригадавши і те, що кішки завжди безпечно приземляються на чотири лапи, і те, як упала вавилонська вежа. Людині властиво помилятися, і це свідчить про її високу організацію, подумав я ще. Тварини не помиляються.

Потім я спробував утриматись, зупинитись, ухопившись за повітря, намацати ногою опору, поки швидкість падіння ще не така велика, і вчепитись за місток — зрозуміло, марно.

Поки я летів униз, пригадав усі випадки, коли мені доводилося падати. Один раз — догоричерева, з піддашся у нас за будинком, куди я виліз уві сні, двічі — з дерева, це не було так страшно і гілки пружинили й гальмували падіння. З поруччя мосту, з драбини, з залому скелі на узбережжі Бретані. І ще я згадав усе, що читав про те, як треба падати. У воду — підтягнути коліна, а на землю — плечем уперед, як роблять жокеї, прикривши ключицю. Чув я й інші поради: про можливість стиснутися в клубок і крутитися, щоб, коли долетиш до землі, вертикальний рух змінився горизонтальним.

Спочатку я намагався вхопитись за кущі або каміння, але потім почав падати так швидко, що встигав тільки поранити себе. Під кінець я вже нічого не розрізняв, лиш якісь штрихи проносились мимо, ніби струмені зливи. Я одчайдушно напружував зір, щоб востаннє побачити хоч що-небудь — бадилінку чи гірську вершину.

Та все було надаремно, а потім мене декілька разів сильно вдарило, і я почав прощатися з життям. Коли прощаєшся з життям, вертаються картини юности, ти кличиш батька та матір, щоб вони цієї миті були поруч, і кінострічка прожитого ще раз прокручується перед твоїми очима.

Картини минулого поставали передо мною з безмежною докладністю, до найменших подробиць, про які ніколи б не подумав, що вони збереглись у моїй пам'яті: ум'ятина на маминому наперсткові, ціла розмова — від слова до слова, — яку батько вів із сусідом через живопліт, а я, маленький, стояв тоді ще поруч і лише тепер зрозумів, про що йшла мова; імена та цифри, вирізані на корі бука, на який я одного разу заліз, дістаючись до гнізда диких голубів. Картини дитинства весь час повертались і врешті-решт витіснили все, що було потім. Я знайшов притулок у своєму дитинстві, як у лоні матері. І там свідомість мене покинула.

Тут Остергойс перервав свою розповідь і хвилину помовчав. Видно, спогади нахлинули на нього з надто великою силою. Він декілька разів глибоко ковтнув повітря — а я був не в стані поворухнутись, немов прикутий до його губ. Зрештою, він повів далі:

— Перше, що дійшло до моєї свідомості, був тихий спів — так співають, заколисуючи дитину або бажаючи обережно, не злякавши, розбудити дорослого, адже в обох випадках співають однаково.

Але співала не одна людина, звуки линули не з одного боку, а зусібіч, і я гойдався на їхніх хвилях; здавалося, вони повільно здіймаються з глибокого колодязя, а коли нарешті перелилися через край, я відчув подих вітерця й побачив — хоч насилу міг дихати і зовсім не був у стані розплющити очі — ніби щось схоже на світло пробивалося крізь повіки. Тепер я вже не сумнівався, що співають люди: чітко чув голос, який виділявся з хору.

Я ніби здійнявся над краєм колодязя, сліпуче світло проникло крізь заплющені повіки, легені наповнились повітрям, і вогонь життя знову спалахнув у тілі й запалив його з ніг до голови. А спів звучав урочисто, тріумфально — здавалося, хтось ридає сльозами великої вдячності і найповнішого задоволення.

Праворуч блаженний шепіт, ліворуч голоси потужно здіймались угору, біля мого узголів'я хтось ніби затамував

подих, біля ніг плескалося море звуків — ніби цілий народ, який зібрався навколо мене, гудів, наслідуючи орган.

Тепер я вже міг розплющити очі, проте зволікав. Мені видалось, що я на небесах, прокинувся в раю, ангели радіють, бачачи спасіння моєї душі, і мене оточують мої предки, які прагнуть прийняти мене в свій сонм. Щоб побачити все наочно, щоб розплющити очі в іншому світі, у світі, який, можливо, осліпить їх своїм світлом, треба подолати певний страх.

Все це було почуття, а не думки, адже я до ладу не отямився: могло статися, що просто кров шуміла в мене у вухах, і весь тріумф і вдячність — витвір моєї уяви, породжений радістю повернення до життя.

Проте коли я став зовсім чітко розрізняти звуки, то вирішив розплющити очі.

Вони зустрілися з іншими очима — хтось стояв, нахилившись наді мною, але одразу відступив, і всі голоси разом замовкли, запала тиша. Я ніби був один у кільці смолоскипів, крізь яке нічого не було видно, розгледів тільки склепіння даху просто наді мною. Скидалось на те, що я лежу на чомусь схожому на вівтар посеред просторої пагоди. Подив і цікавість розібрали мене, і я спробував сісти, щоб розглянути все трохи краще, хоч це й спричинило мені сильний біль. Завважив, що тут і там за кільцем смолоскипів хтось плакав — не гірко, а тихими сльозами радості, як плачуть лише дорослі. А коли мої очі трохи звикли до світла, побачив, що простір за смолоскипами заповнений людьми, вони стояли групами, обійнявшись, не зводячи з мене очей і, здавалось, закликали від захоплення і щастя.

Спроба сісти втомила мене, я опустився на подушки, і відразу ця сама жінка, яку я першу помітив, розплющивши очі, опинилася поруч. Вона трохи підняла мене і, здається, дала мені щось випити. Незабаром я знову заснув, і цього разу це був здоровий, цілющий сон.

Прокинувся буденно, як день у день прокидаєшся зранку. Тепер я лежав у кімнаті, куди проникало сутінкове

світло. Простирадла були приємні на дотик і гарно пахли, але зроблені вони були не з полотна. Якщо я лежав непо-рушно, у мене нічого не боліло, біль ушухнув, поки я спав; мало того, я відчував, що поступово одужую. Кожний рух усе ще спричиняв мені біль, але очі бачили ясно, і я раптом згадав приказку «голод не тітка». Я завжди її пригадую, коли хочу їсти.

Це був усього-на-всього бульйон, але він так підживлював мене, ніби одразу перетворювався на кров. Мене охопило невимовне задоволення, я ліг так, щоб не було боляче, ті самі руки укрили мене, і здавалося, ніби тіло моє десь далеко від мене розчинилось у нескінченному просторі всього існуючого, а я залишився, мов маленьке звірення, щось на зразок байбака, який усівся на подушці і жваво зиркає туди-сюди. Світло попадало в кімнату через вікна, яких я ніколи ще не бачив. У проміжках між переплетеними гілками були вставлені прозорі камінці всіх кольорів, які лише бувають на землі, і в м'якому світлі, що проникало крізь них, усі предмети здавалися дивовижними — такі віконця зустрічались і в наших селах у стародавні часи.

Наші сучасні європейські вікна — великі світлові пробоїни — порушують інтимну замкнутість людського житла. Ось про що я тоді подумав, і коли був здатен на такі узагальнення, значить, свідомість моя цілком прояснилась.

За моїми ногами висіли на плетених петлях двері — висіли трохи косо, проте прилягали щільно, — а над головою у мене було велике жовте листя, укладене рядами поверх тоненьких гілок. Один листок відділився від решти і звисав додолу, наче для краси. Праворуч стіною служила прямовисна скеля, вся в різнобарвних прошарках осадових порід, що вони накопичилися за тисячоліття. Очевидно, я все-таки був на землі.

Біля вікна на плетеному столику стояла шаля; щойно тепер я розглядив, що це була видовблена половина великого плоду на зразок гарбуза. Глянути на підлогу я ще не був у змозі. Я був сам, якщо не рахувати жучків, які раз у раз пролітали або проповзали мимо, і я одразу завважив одну їх особливість: очі у них випромінювали світло — не прос-

то мерехтіли в темряві, а кидали маленький снопик світла. Такі очі бувають у жителів океанських глибин. Я чітко бачив ці світлові промінчики, коли жучки опинялись у темних кутках, і, отямившись від першого подиву, почав з великою цікавістю за ними спостерігати.

Так минав час — я поперемінно то спав, то їв, то розглядав довкола. Щасливий, що залишився живий і поправляюсь. Це почуття переповнювало мене, і я не ставив собі жодного запитання. Про чудові тихі весняні дні кажуть: «чутти, як трава росте», ось так і я ніби чув, як до мене повертаються сили. Мені досить було знати, що я в добрих руках, то чи не все одно, чиї це руки? Інколи мене щось трохи дивувало, наприклад, ці жучки, але справжній подив і бажання зрозуміти, що зі мною сталось і де я опинився, виникло в мене потім і росло в міру одужання.

До того ж руки, які пестили мене, ніколи не появлялися просто так, без діла, а тільки в ті хвилини, коли я потребував їхньої допомоги, — вона завжди приходила своєчасно. Я тоді не міг думати ні про що інше, і в такі ось хвилини з'являлись добрі руки. А коли мені нічого не було потрібно і я спокійно міг розглядатись і розмірковувати, я знову залишався самотнім.

Я багато думав, мені треба було надолужувати пропущене. Цілком можливо, цей струс якраз і поставив усе на свої місця, виправив зрушення у моєму мозку? Колишній я видавався мені кимось стороннім. Я ніби вперше дивився на речі: дивився на мату і бачив, як її плетуть, як росте очерет і як його зрізають, бачив сонце над очеретом і звірка, який гризе стеблину, і не лише очерет, але і весь зелений убір землі і всю людську працю, що позначалась на ній. Міг годинами розглядати свої руки, як, зрештою, і всілякий інший предмет, і щоразу дивувався цілому світові, який виявляв себе в кожній бодай невибагливій одиничній речі. Згадай, чи часто траплялося тобі цілісіньку годину розглядав один і той же предмет? Напевне, ніколи. Це тому, що ми вічно чогось хочемо. Людина надто багато хоче, і тому їй вічно ніколи. Але я став іншим, мій механізм бажання розбився вщент при падінні.

Як сказав би набожний селянин, на мене зійшла благодать. Благодать зійшла і на дух мій, і на тіло, день у день прибували сили, день у день сміливішала думка, і ось уже вона почала звертатись до незрозумілого світу, який оточував мене.

Одного разу я прокинувся вночі, але вдавав, що продовжую спати. Я підглядував через сплющені очі і нарешті побачив її — ту, яка доглядала мене і, виходить, навіть ночами пильнує біля мого ліжка. Вона сиділа біля столу і при світлі лампи займалась жіночим рукоділлям. Сиділа просто, нахиливши голову над роботою, зовсім іще молода. Інколи її руки й обличчя потрапляли в тінь, тоді вони вирізнялися світлими плямами — отже, вона була білої раси, і в мене промайнула думка, чи не пролетів я земну кулю наскрізь і чи не опинився в Європі? Та ні, в усьому, що мене оточувало, не було нічого європейського.

Коли вона нахилила голову на тлі лампи, її волосся обрамлялося золотистим сяйвом — вона була блондинка. Рукоділля ні в одній частині світу не захоплює увагу жінки повністю, завжди залишається місце для сторонніх думок. Та, що сиділа передо мною, думала про своє, це було видно по її руках, один раз вона підвела голову і повернулася у мій бік, але чи дивилась вона на мене, я не розібрав.

Жучки випромінювали тепер сильніше світло, ніж удень, вони кружляли або сідали поблизу від жінки і кидали на неї яскраві цяточки світла. Як промені маяка оживляють нічний пейзаж, вихоплюючи з пільми то одне, то інше, так і жучки освітлювали то її обличчя, то волосся, то руки: а ще це скидалося на гру в схованки, таку приємну і захоплюючу, що я забув про всяку обережність, почав пильніше вдивлятися, і жінка видалась мені діамантом, який спалахує різними гранями.

Ніколи в моєму житті, колишньому житті, я не розглядав жінок так уважно і навряд чи став би, якби зі мною всього того не трапилось, але тепер уже я надолужив утрачене і милувався, скільки хотів. То я уявив себе зовсім маленьким, так що порівняно зі мною вона здавалась величезною, як... Європа; то уявляв себе світлом, що падає на

неї, я голублю її на подяку за врятування мого життя, і серце моє розтає — можливо, це і є кохання? Ти знаєш, що таке кохання? Я — ні. Знаю лише, що тоді відчував: моє серце було ладне або вискочити, або розтанути.

Раптом вона підвела очі від роботи і глянула на мене. Погляди наші зустрілись, вона спочатку злякалась, потім, усміхнувшись, підійшла до мене, поправила покривало і промовила в саме вухо тоді ще незрозумілою мені мовою:

— Ну, що ти — спи.

Відтоді я швидко почав видужувати. Сили і мужність уливалися в мене нестримним потоком.

Вона годинами сиділа біля мого ліжка і навчала мене своєї мови. Як я дізнався пізніше, походила вона від мови племені зендів і була досить складною. Але в її устах усе звучало для мене просто і зрозуміло.

Я навчався успішно, і незабаром вона могла мені все розповісти.

Виявляється, живуть вони на дні глибокої ущелини, куди сонце заглядає лише ненадовго, тому тут панує напівтемрява. Тож у мене, подумалось, або горить лампа, або панує пітьма. Зрозумілим стало також, чому тут водяться ці дивні світлоносні жучки.

Ціле селище, близько тисячі людей — особливе плем'я, в давні часи його відтіснили в цю ущелину могутні вороги, і відтоді воно тут живе — сховане від усіх і нічого не відає про зовнішній світ. Раз на день сонце на декілька хвилин заглядає в ущелину, тоді її мешканці виходять і ніжаться в його промінні, не бажаючи пропустити ні секунди світла й тепла. Тут усі поріднилися і скаладають одну велику сім'ю.

— А тепер ти порушив нашу самотність, упавши з неба, адже земля, де сонце світить завжди, для нас все одно що небо, — промовила вона. — Багато років тому один із наших, ризикуючи своїм життям, прикріпив до скелі на великій висоті дзеркало, і тепер невелику площину сонце освітлює цілих півгодини. Туди ми виносимо наших хворих. Людину, яка прикріпила на скелі дзеркало, наш народ шанує як героя. Нам здається, що той, хто все життя провів під сонцем, по-

винен сам випромінювати сонячне світло і на кожного, хто до нього наближається, проливати потоки радості і щастя. Певно, так воно і є, тому що відтоді, як я стала тебе доглядати, на душі у мене весь час світло і тепло.

Зрозуміло, що за таких обставин ніщо не могло завадити нашому зближенню. Скоро між нами не залишилося ніяких перепон, і ми стали всім одне для одного. Можеш мені повірити, що в той час я насправді нескінченним потоком випромінював світло й тепло.

І нарешті настав день, якого я вже давно чекав з нетерпінням, — день, коли я вперше вийду з дому. Це був дуже важливий день не тільки тому, що моя кохана познайомить мене зі своїм світом; проходячи по долині разом з нею, цілий і неушкоджений, цілком здоровий, я доведу, що вона упоралась із справою, яку довірило їй плем'я. Люди скажуть: ми не помилилися, вибравши саме її.

Я жив, наче захмелений. Для мене існувало лише те, що оточувало мене тут. Все європейське — там, на континенті, і те, що проявлялось у великому світі — вся мішанина сил, які протиборствували одна одній, — залишились позаду, як скинута шкіра.

Я наново вчився ходити, нагинатись, підіймати руки, вона допомагала мені, і ми разом сміялись над моїми невдачами і святкували перемоги. Вона примушувала мене робити гімнастику; мої м'язи знову налилися силою і суглоби відновили свою рухливість. Одного разу я відчув у собі досить сил, щоб, хоч як вона опиралася, підняти її і пронести через усю кімнату. Саме тоді вона й дозволила мені вийти, ніби цього доказу тільки й чекала.

Мій одяг вона привела до ладу заздалегідь: підлатала все, що можна було, а що навік пропало, замінила предметами місцевого гардеробу. Ми дуже веселились, коли я одягав цей складений з непоєднаних речей туалет.

І ось тепер я побачу це поселення глибоко в череві Землі, знову побачу людей — адже з першого та до останнього дня своїх турбот про мене вона суворо-пресуворо заборонила будь-кому заходити до моєї кімнати, — знову

вийду на світ Божий, якщо тільки цей вислів можна застосувати до темної ущелини.

Цієї ночі ми майже не спали, я докучав своїй коханій запитаннями, але як це зазвичай буває, насправді все виявилося зовсім не так, як я уявляв собі з її розповідей.

Щойно ми вийшли за двері, як я отетерів і мені відняло мову. Пам'ятаєш, як у наші студентські роки ти вічно ходив на аукціони, де з молотка йшли витвори мистецтва? Ми над тобою сміялися, адже грошей на їх придбання у тебе не було, а ти у відповідь тільки загадково посміхався. Так ось, тепер я тебе розумію. Здавалося, ми опинились у дуже довгому коридорі, стіни якого здіймалися ген-ген угору і були прикрашені килимами — афганськими, белуджистанськими, кашмирськими, персидськими.

Я сподівався побачити сиві прямовисні скелі, а побачив буйство кольорів, усі відтінки червоного й синього — яскраво-червоний і колір морської води, пурпурний, кармінний, а ще жовтий і зелений. І як буває завжди, коли дивишся на східні килими, відтінки мінялися залежно від того, як падало світло.

Але це були не килими, а моховиння невідомих у нас видів, які походили, наскільки я знаю ботаніку, від синіх і червоних водоростей. Адже моховиння походить від водоростей.

— Ти ще пам'ятаєш родовідні таблиці рослин? — вставив я.

— Нас учили, що від зелених водоростей походить наш звичайний мох, а сині й червоні водорості не дали початку новим видам. Та це помилка: їхніми нащадками була вкрита вся скеля, ніби природа хотіла відшкодувати брак світла в нашій ущелині багатством кольорів. Я зрозумів також, що східні ткачі саме у цього моховиння позичили кольори й малюнки своїх килимів, можливо, з них вони виготовляють фарбу.

Тільки пильно приглянувшись, можна було завважити, що довгий коридор був без стелі: високо над головою тягнулась смужка світла.

Біля наших ніг дзюркотів струмок.

— Ми пояснюємо дітям, — промовила моя кохана, що далеко-далеко звідси струмок піднімається угору і знову повертається до нас. Так їм простіше, а на додаток це викликає у них глибоку повагу до струмка, що надто важливо: вода має бути чиста, інакше почнуться хвороби.

Вода насправді була дуже чиста, щоправда, у струмку ворухилися водорості, плавали риби, водились і якісь земноводні, але ж усі вони також були чисті.

— Значить, ви маєте що пити, а як з їжею? — поцікавився я.

— Ну, по-перше, у нас завжди є мох і риба, але є і багато дечого іншого. Бачиш, там, угорі, яскраво-червону цяточку, а поруч білу? Там птахи в'ють гнізда, ми печемо з цих гнізд смачні пиріжки, ти сам їх їв не раз.

— Ви можете туди забратись?

— Ні, але вони інколи падають самі по собі, і одному з наших прийшла в голову думка прикріпляти їх тут. Того, хто придумав це, ми теж ушановуємо як героя.

А ще в печерах ростуть рослини із смачними білими стеблинами. Ні, браку їжі ми не відчуваємо! Трохи далі є місця, де скелі найродючіші, — там пасеться наша худоба, сьогодні ми побуваємо і там. А тут поглянь...

Ми підійшли до голої кам'яної брили, в якій була велика виїмка зі слідами, ніби проведеними пальцями.

— Це одна з наших «соляних копалень». Тут більше сотні таких копалень, сіль лежить просто на поверхні, має багато різновидів, так що ми могли б цілий рік їсти щодня одну і ту ж страву, але надавати їй цілком різний смак.

Намагаючись якомога скоріше ознайомити мене з усіма деталями їхнього життя, вона нашкрябала трохи солі і дала мені покуштувати.

— До того ж, ми можемо готувати їжу у воді, яка капає з моху, а кожен вид моху має свій особливий смак і пахощі.

— Дай-но мені спокійно роздивитись, — перебив я її. — Надто багато всього відразу.

Я приголубив її, і вона, зовсім не образившись і не засмутившись, замовкла.

Нарешті я побачив іззовні наш дім, власне, це був не дім, а лише альтанка з живого дерева, кожна стіна — мата, сплетена з ліан, які росли, і, пригледівшись, я побачив, що все це були відгалуження одного стовбура, який сповзав по стрімкій скелі із запаморочливої висоти; їхній ріст уміло скеровувався людською рукою, яка надала їм форми дому. З досвіду я знав, що ліани можуть рости безмежно, в джунглях можна годинами йти вздовж стовбура і йому кінця не видно, а що вже говорити про ліану, яка росте згори вниз, адже це полегшує рух сокові! Корінь знаходився не внизу, в землі, а вгорі, дім, можна сказати, висів у повітрі, і як у нас шпалерні дерева ростуть, скоряючись задумці садівника, так і тут ліани у своїй рабській покірності людині росли, залишаючи отвори для вікон і дверей і навіть для комина.

Моя супутниця наважилась знову заговорити:

— Якщо ми знаходимо новий пагін, — а тоді дерево ще м'яке і гнучке, — плетемо з нього зовсім маленьку хатку, і вона поволі росте. Але, звичайно, щоб сплести його так, потрібне неабияке вміння.

Я не міг не запитати:

— А чи не стане він надто великим?

— Ні, коли він досягає необхідного розміру, ми відрізуємо вгорі корінь, і дім перестає рости. Тільки храм росте весь час, його корінь ми не підрізуємо.

Тепер ми повільно йшли ущелиною за течією струмка, стежинка була настільки вузька, що ми не всюди могли йти поруч, а інколи для стежки взагалі бракувало місця, і вона перебиралась на інший берег. Дзюркотіння струмка лунко відбивалось від скель, а подекуди він клекотів, мов водоспад; ми йшли то по галявині з моху, то під піддашшям з моху, то через печеру з моху. В печерах голос струмка чувся не так голосно, і ми сідали відпочивати.

Та ось стіни трохи розступились, і я побачив ще один такий будиночок, і назустріч до нас вийшли люди. Закінчилось пасивне споглядання, я намагався показати, який я дужий і сильний, і моя супутниця отримувала задоволення від кожного мого кроку і від кожного погляду, яким оцінювали мене її одноплемінники, а вони — ми поступово пройшли всю

населену частину ущелини і з багатьма говорили, — вони раділи й захоплювалися мною з такою теплотою та щирістю, ніби єдина їхня дочка показує їм свого нареченого чи їхній рідний син повернувся додому після довгої розлуки.

Літні чоловіки оглядали мене з усіх боків і плескали по плечі, жінки обережно доторкувались, як до священної реліквії, чоловіки в розквіті сил підходили, привітно простягаючи руку, показуючи, що визнають мене за свого, діти кидали свої ігри і оточували нас, верещачи від задоволення. А моя супутниця розмовляла з кожним, зі всіма однаково — жваво і швидко, так швидко, що я її не розумів, хоч було ясно, що йдеться про мене.

Ці люди поводитися так бадьоро і щиро, що сама ущелина більше не видавалася темною й похмурою. Побували ми і в храмі. Це була гігантська будівля, або скоріше гігантська рослина, вона заповнювала ущелину від стіни до стіни, стежка вела через храм повз віттар, і струмок теж протікав під його дахом. Справді, це був «собор з дерева, що не знало сокири», про який вічно твердять наші поети.

Підвівши очі до темного склепіння, я обімлів, та моє здивування стократ зросло, коли побачив, що над віттарем висить зображення Христа.

— Ми християни, — промовила моя супутниця. — Ми були найсхіднішими з християнських племен. Послідовники Брахми відрізали нас від наших єдиновірців, а потім ми втекли сюди, але релігію свою зберегли. Тут ми не просто сховались, а поховали себе, і сталось так, що ніхто в світі нагорі ніколи навіть і не підозрював про наше існування. — Помовчавши вона додала: — Це дає нам блаженний спокій.

Оминувши храм, ми підійшли до одного з найпримітніших кутків ущелини — місця, де, за словами моєї супутниці, скелі найродючіші. Тут були споруджені риштування і драбинки, які можна було підіймати або опускати за допомогою мотузок, і на цьому «риштовинні» паслася худоба. Кози, вівці та зебу походжали вперед і назад у мене над головою, ніби муляри на будівництві, і мені стало так смішно, що я розреготався, а моя супутниця розгубилась, не розуміючи, що тут смішного; її отетерілий вид пробудив у мені

нестримний, нерозважний порив, я повалив її на мохову галлявину і довго цілував, нестримно, але не грубо. А потім ми, змучені, сиділи поруч, і, обіймаючи її, я пояснював, чому сміявся. Раптом у нас перед носом хляпнула коров'яча балабуха — вітання від зебу, — і ми скочили на ноги.

— Пора додому, — сказала вона, боячись, щоб я не превтомився.

А я вважав, що в мене вистачило б сил розсунути стіни ущелини, жаль тільки, ще не зможу дістати руками до обох відразу; але я не хотів заперечувати коханій.

Коли ми знову були посередині ущелини, вона раптом промовила:

— Зараз з'явиться сонце. Роздягайся.

Я побачив, як по всій ущелині люди виходили з домів, залишаючи всі свої справи, скидаючи з себе одяг, і кидалися на мохову підстилку. Це ж саме зробили і ми. Ніхто не стидався, це було явно буденне і звичне діло, можливо, навіть, необхідна умова життя, в усякому разі, пози у всіх були різні: очевидно, кожний хотів підставити до сонця ту частину тіла або орган, який найбільше цього потребував.

Ніколи не забуду тієї картини — залита сонцем ущелина і всі ці голі люди

Куди поділись похмурі сутінки! Яскравість, багатство, бенкет кольорів справили враження сильніше, ніж Сент-Шапель у Парижі й Акваріум в Амстердамі. Кольори були насичені настільки, аж здавалося, що в ущелині стало тісно. Чи може стати душно від кольорів? Стіни знемагали під тягарем лискучих волохатих килимів, а краплини води між ними, що висіли, падали, стікали в струмочки, надавали їхнім барвистим переливам нескінченної різноманітності. На тлі яскравого моховиння біля самого підніжжя різко виділялись наші бліді тіла, деякі лежали нерухомо, інші повільно поверталися, нагадуючи анемон на дні морському. Тільки так ці люди зустрічалися з сонцем — чи не дивно, що кожний, хто живе угорі, під простими променями світила, здавався їм мало не напівбогом? Чаклунські чари тривали недовго: голуба смужка неба ще блискотіла над нами, а випаровування, що піднялися від сирого моховиння, вже стали на перепоні

благодатним променям, дедалі ослабляючи їхнє світло й гепло. Ось так і весь наш світ, подумав я, хто гляне з висоти, побачить лише ущелину, на дні якої клубочиться туман.

Люди лежали, доки вернулися звичні сутінки: боялися пропустити хоч мить світла, хай навіть розсіяного. Коли ми одяглись, я завважив гарні статури людей, рухи їхні швидкі і спритні, ніяких ознак слабості, хіба що бліда шкіра. Вони стали заходити до нас у дім, щоб подивитись на нас та зав'язати дружбу, хоча в цьому, власне, і не було потреби — дружба розумілася сама собою.

Від великої кількості вражень того вечора я не міг заснути. Знову і знову переживав я пройдешній день. Плутанина образів і уявлень опанували мій розум і душу. Щоб розслабитись, я заговорив до своєї подруги:

— А де мешкають твої батьки? Чому ми з ними не зустрілись?

— Батьки? У нас їх немає. Давно вже немає. Ми не живемо сім'ями, сім'ю скасували за давніх-давен.

— Як так?

— Дуже просто. Поки діти ще не стають на ноги, вони живуть у матері, та, ледь навчившись ходити або тільки й повзати, вони ідуть куди хочуть і не мають якогось сталого дому. Біля чийого порога вони бавляться ввечері, той і кладе їх спати. Нам байдуже, що свої, що чужі.

— Як же мати може відмовитись від своєї дитини? Адже материнська любов — це ж сильне почуття?

— З часом ми зрозуміли, що якраз це й погано. Ми не вважаємо, що хтось повинен сильно любити свою власну дитину, кожен повинен любити всіх дітей, любити так сильно, що просто неможливо власних дітей любити ще дужче. Так воно і є. Будь-яка дитина вбачає в будь-якому дорослому батька або матір і повністю йому довіряється. В кожному домі є дитячий одяг і ліжечко — для наших дітей. Всі діти — наші, і це наше завоювання, наше багатство.

— І шлюб у вас теж немає?

— І шлюб немає, на любов між чоловіком і жінкою ми дивимось так само. Ми вважаємо таку любов недосконалою, нечистою, бо вона припускає, що, люблячи одного, ти

байдужий до всіх інших. Уяви, наприклад, що тобі дозволили милуватись лиш однією-єдиною квіткою, або ні, це навіть не так, бо ж людина набагато красивіша і значущіша від квітки. Ні, таких обмежень у нас немає, ми вільні люди, кожний сам по собі.

Коли я почув це, у мене боляче стиснулось серце.

— А ми з тобою, після всього, що було між нами, хіба не належимо одне одному?

У відповідь вона так ніжно пригорнулася до мене, що стала ніби частиною мене самого, і всі мої сумніви розвіялись.

— Нас з тобою це не стосується, — сказала вона. — Я залишусь з тобою. Буду лише твоєю.

— Адже, правда, так набагато краще?

— Тобі не зрозуміти нас, але це й не потрібно...

— Гарзд, ходімо спати.

Так я увійшов у життя племені, і чим довше я залишався серед цих людей, тим щасливішим почувався. Вони були настільки щирі, настільки чужою була їм будь-яка дріб'язковість, настільки високо вони цінили утіху і радість ближнього, що я врешті-решт прийшов до висновку: народ, з яким мене звела доля, безгрішний. З тією ж великою простотою і природністю, яка визначала їхні взаємини, ставилися вони і до своєї праці, і до природи. Все, що вони виготовляли і чим користувалися, було таке близьке до природи, що зберігало її властивості. Висловлюючись мовою священників, у найнезначнішому предметі домашнього вжитку проявлялась рука всемогутнього Творця.

Всі знання були спільними, не існувало особливої касты, яка привласнила їх собі як привілей, і ніхто не робив нічого такого, що становило б загадку для решти. У всьому житті були чистота і ясність, які з лишком покривали брак сонячного світла.

Не буду втомлювати тебе, описуючи тисячі хитромудростей, які придумали ці люди, щоб вижити в своїй безодні, і в які вони поступово посвячували мене. Щодо моїх любовних стосунків — або мого шлюбу, називай як хочеш, — то я

не можу описати їх у подробицях, мене це надто хвилює, та й, власне, це не має значення. Важливо лише підкреслити, що, на мій погляд, я жив у цілковитій відповідності з призначенням людини на землі. Кожен день був святом, хоч і без невгамовних веселоштів — тихе свято, учасники якого ніби домовились не виставляти його напоказ.

Життя дозволило відкинути всяку недовіру, всяку осторогу, всяку захисну реакцію. Здається, я знайшов вдале порівняння: як у стерильному середовищі можна ходити з відкритими ранами, знаючи, що до них не потрапить інфекція, так і там можна було без страху піддатися своїм почуттям на очах у всіх: ти міг бути уразливим, але ніхто не збирався тебе уразити.

Не було ніяких причин тримати себе в руках: усе життя протікало нестримним вільним летом у гармонійній злагоді з навколишнім.

Я жив, немов у раю, якби розбився був на смерть і потрапив у царство небесне, то не міг почуватися щасливішим. Чи дивно, що я забув про час? Не помічав, як минають години, місяці, роки. І якщо б не одна подія, навіки б розчинився у спокої та щасті, до кінця днів своїх.

Зрештою, і раніше деякі дошкульні подробиці інколи бентежили мій спокій; щоправда, я швидко забував про них, але вони осідали в моїй підсвідомості і пригадалися мені після тієї фатальної події.

Одного разу побачив у п'ятирічної дитини незвичний предмет, я зацікавився і взяв його. Це був срібний портсигар. Та ще й з вигравіюваним написом: «Вільям Бентлі — Глазго».

Уявляєш, як я був приголомшений? Річ із мого колишнього світу! Як потрапила вона до рук дитини? Я взяв портсигар додому й показав своїй дружині. Вона злякалася, забрала в мене портсигар і сховала так, що я ніколи його більше не бачив.

Згадав я і одну розмову за столом. Ми їли кролика. У нас в ущелині вони не водились, але інколи падали зверху — очевидно, загравшись біля краю прірви. Такого ось кролика ми і їли. І я запитав у дружини, чи траплялося, щоб і до

мене до них у долину падали люди. Вона ухилилась од відповіді і хутко перевела розмову на інше. При цьому почервоніла і явно була схвильована.

І ще одне. Сам я безмежно тішився життям, вважаючи ту її форму, в якій вона проявлялася тут, найпрекраснішою і найбагатшою формою людського життя на землі. Радість переповнювала мене з ранку до вечора, а як траплялось мені прокинутись уночі, одразу прокидалась разом зі мною. І я вважав, що тільки так і може почуватися всякий, хто вільний від вини і гріха.

Але поволі я став помічати, що решта не так уже й тішиться життям. Щасливим, здавалося, був я сам-один. Це не кидалось у вічі, коли вони спілкувалися зі мною — тоді вони ніби світилися відбитим світлом мого щастя, але, спостерігаючи їх зі сторони, я бачив, що їх щось гнітить. Таке одразу не розглянеш, це відкривається з часом. Але одного разу я запитав себе: чого їм бракує в цьому світі досконалої гармонії? І, пам'ятаю, тоді подумав: уся справа в тому, що для них він надто звичайний.

Але настав день, коли мені відкрились очі.

Я мав звичку робити далекі мандрівки по ущелині. Які там мандрівки, скажеш ти, коли і простору обмаль, але все залежить від того, як ти оцінюєш власний розмір. Якщо наблизити око впритул, сажень пасовиська здаватиметься непролазними хащами, де цілісінький день можна спостерігати за всім, що там живе і росте. Так і я міг півдня повільно ходити вздовж стіни, споглядав її та інколи торкав рукою.

Того дня я вивчав кінець ущелини вниз за течією струмка; ущелина там ширша, утворює величезний круглий колодязь. Струмок зникав у недоступній печері.

Сюди мої нові одноплемінники приходили співати. Природа наділила це місце дивною акустикою, будь-який звук, відбиваючись од стіни, забарвлювався численними обертонами, і один-єдиний людський голос міг створювати враження орґанного концерту. Тутешні пісні були розраховані на цей ефект, і я сам частенько приходив сюди разом з іншими, щоб поринути в море милозвучности, творене нами самими.

Так ось, я провів там кілька годин, то оглядаючи моховиння, то залазючи в невеликі печери, а то, по можливості, вилазючи на скелі.

І раптом мирне моє споглядання було порушено. Те, що сталося, сповнило мене таким жахом, якого мені ще ніколи не доводилось відчувати. Вгорі зашуміло, шум наростав, наближався. Повз мене пролетіло щось темне і гупнуло об землю, потім згори посипався град якихось дрібних предметів, камінчиків і сучків. І знову настала мертва тиша.

Переді мною розпластались троє людей і двоє віслюків — німі, нерухомі, мертві.

Я приріс до землі і, напевне, зблід, як полотно. А побачивши, що було потім, мало не зомлів.

Поросла мохом стіна трохи відхилилась, і з проломини, яка коридором тягнулась у глиб гори, виступило п'ять чоловік, п'ятеро з нашого племені, я добре їх знав, спілкувався з ними, товаришував.

Я зрозумів, що вони чекали цього падіння.

Вони оглянули трупи, поклали їх у ряд, зняли з них усе, що мало хоч яку-небудь цінність. Зібрали дрібні предмети, які упали окремо. Здобич склали у великі мішки і потягнули до печери, туди ж понесли і трупи.

Потім вони почали наводити порядок, знищуючи всі сліди того, що сталося. Ретельно закрили й замаскували мохом вхід до печери, прибрали камінці та сучки, які впали згори, змили кров, тут і там поправили мохове покриття. Під кінець умились у струмочку й вернулись до селища. Мене вони не помітили, я інстинктивно втиснувся в стіну.

Я був розчавлений. Обманутий у своїх кращих, шляхетніших, прекрасніших почуттях. Щастя мого життя завалилося.

Ледь отямився від першого удару, як охопили злість і сором.

Сам не розуміючи навіщо, можливо, щоб переконатись у тому, що все побачене не було жахливим сном наяву, я віднайшов двері у вкритій мохом скелі і, дещо поморочившись, відхилив їх.

Там побачив і жертви, і здобич, а оглянувшись навколо, зрозумів, що опинився в просторій гробниці. Як у римських катакомбах, труни були в стінах, і там, де вони були замуrowані, латинськими літерами значились імена і прізвища. Світла не бракувало, і я міг їх прочитати. Англійці, німці, один голландець. На мене найшло: я тупотів ногами, сльози люті й огиди лились у мене з очей. Якби я був у Нідерландах, я би втік у чисте поле, я б завертівся, як оскаженілий пес, даючи розрядку гніву, що лютував у моїх грудях. Але я був ув'язнений у тісному міжгір'ї разом з триклятими виплодками пекла, ні кроку вліво, ні кроку вправо, адже ж мене самого мало не...

Вперше за весь цей довгий час я подумав про свої інструменти і велику суму грошей, які були при мені. Адже ж і вони впали в ущелину!

І тут я чітко пригадав свого останнього провідника. Ну, звичайно ж, він був з їхнього племені, як я раніше про це не здогадався! Ця ж сама постать, цей же самий колір волосся, бліда шкіра, ця ж сама манера триматися. Мене заманили в пастку.

Чи траплялось тобі коли-небудь безневинно потерпіти? І потерпіти так сильно, щоб усе життя здавалось тобі смердючою клоакою, поки не буде відновлена справедливість? Чи не знайоме тобі це почуття?

Я поплентався додому, як сліпий чи божевільний, нічого не бачачи навкруги, зосередившись лише на одному: мене обдурили, принизили. Те, що я вважав щастям, було насправді оманною.

Але я кину їм правду в обличчя, я скажу їм, що знаю про їхню підлість, і змушу бодай на мить засоромитись і потупити очі. А потім нехай роблять зі мною, що хочуть, жити так все одно неможливо.

Коли я прийшов додому, дружина хотіла, як звичайно, зустріти мене ніжними обіймами. Але я струсив її, немов отруйну змію, і нагримав на неї, і у відповідь на її розгублений погляд виплескав усе, що у мене накипіло. Я розповів їй про сьогоднішній випадок і про те, як я розумію тепер

свою власну історію. Віднині, заявив я, мені огидно навіть бачити її, а доторкуватись до неї — і поготів.

Поки я пишно говорив — до чого ж красномовною стає людина, коли зачеплено її самолюбство! — кров поступово спала з її обличчя, вона похитнулась і сіла, великі сльози скотилися по обличчю і закапали на долівку нашого житла, а вона все плакала: очевидно, я завдав їй невимовного болю.

Декілька годин тривало мовчання, і тільки тоді нарешті її сльози потихеньку вичерпались.

Бліда й заплакана, вона підвелась і пересіла подалі від мене — на наше подружнє ложе, ніби в останній відчайдушній спробі нагадати мені про саме потаємне, що було між нами. Потім вона заговорила твердим голосом, який не узгоджувався з її убитим виглядом. Те, що вона сказала, пам'ятаю від слова до слова.

— Германе, я знала, що колись цей день настане. Коли я вперше чітко уявила його собі, мені стало так страшно, що з того часу я завжди відганяла від себе думку про нього. І ось він настав. Якщо, по-твоєму, я обманула тебе, роби зі мною, що хочеш. Я не буду проти твоєї волі доторкуватись до тебе чи заговорювати з тобою, більше того, постараюсь ніколи не потрапляти тобі на очі. Та перш ніж ми розірвемо наш союз, в ім'я всього, що було між нами, я вимагаю від тебе одного: вислухай мене мовчки, аж поки я закінчу. Дозволь мені пояснити все і не покидай мене, поки я закінчу, — просто слухай. Це моє єдине і останнє прохання. Я сказала «вимагаю»? Ні, я благаю тебе.

Я не міг відповісти ні навіть кивнути чи похитати головою, а лише поглядом наказав їй: викладай!

— Все, що ти бачив, усе, що сказав, — правда. Ми скидаємо мандрівників зі скелі і грабуємо їх, так повелося з давніх-давен. Інакше наш нарід не зміг би вижити і врятувати свою віру. Хоч ми й навчилися до кінця використовувати будь-яку можливість, подаровану природою, цього замало, нам просто необхідно щось отримувати іззовні. У нас повелося, що двоє з нашого племені постійно проживають нагорі і про це дбають. Вони не мають права повернутись і повністю приносять себе у жертву своєму народові.

Ми знаємо: це злочинний звичай і, практикуючи його, ми беремо на душу великий гріх — і не забуваємо про це ні на хвилину. Ця свідомість визначає все наше життя, наші думки і справи: ми вважаємо, що міра гріха, який може взяти на себе наш народ, вичерпана і щонайменша провинна переповнить чашу. Але якщо нам навіть і пощастить жити по совісти, ми не зможемо відчутти себе щасливими, бо балансуємо на грані вічної загибелі. А чи вдасться нам жити по совісти — розсуди сам, ти достатньо довго перебуваєш серед нас. Ми не знаємо, нам не дано про це знати, але споконвіків у нашому народі живе переконання — звідки воно пішло, нам не відомо, але з роками воно все міцніше, — якщо хоч один чужоземець, який упав до ущелини, уціліє, це чудо буде явлено в знак того, що у всі минулі часи наш народ не перевищив своєї міри гріха і наші душі будуть врятовані, не зважаючи на жахливі злочини, один з яких щойно скоєно на твоїх очах. Ти був перший, з ким здійснилося це чудо.

Як зараз пам'ятаю: «Він живий! Він живий!» — пошепки передавалося з уст в уста. І кожен затремтів від щастя. Всі кинули роботу, охоплені великим сподівання. Ні звуку в ущелині, тиша стояла така, ніби наш народ, як одна людина, обернувся на слух, ловлячи твій подих. А ти був весь далеко, ти лежав знепритомлений, покалічений і скривавлений, і тільки жінкам довірили нести тебе, тому що вони обережніші від чоловіків, і руки в них м'якші. Серед них була і я. Я йшла попереду і до цього часу пам'ятаю кожну перепону по дорозі, кожний камінчик. Ми ніби несли на ноші власну душу з душею всіх наших предків.

Ми принесли тебе до храму й поклали на вівтар — найсвятіше для нас місце. Я змила бруд з твого обличчя і кров з волосся, перев'язала рани — так обережно, що ти не помітив би, навіть якщо б просто спав.

Всі дорослі разом з дітьми юрмилися в храмі, ми чекали, але чекати довелося нестерпно довго, і під кінець ніхто вже не вірив, що ти виживеш. Ми не зводили з тебе очей, а ти лежав нерухомий, і нічого не мінялось.

Декілька годин ми зберігали повну тишу, але потім усіх нас ніби прорвало, довго згнічені відчай і тривога виплескались назовні. Ми стали схожими на поранених звірів, ми видавали звуки, в яких не було нічого людського, храм перетворився на джунглі, де на різний лад ревіли й гарчали звірі.

Ми не могли по-інакшому. Проти нашої волі якась нездоланна сила чи всемогутня істота примушувала нас так кричати. Згодом я розмірковувала над цим і вирішила, що, можливо, у кожному з нас вийшло назовні якесь глибоко сховане знання. Можливо, це був останній, крайній засіб воскресити життя в твоєму тілі. Ніби воно забарилось десь на роздоріжжі, і повернеться варто лише дуже голосно гукнути: «Сюди! Сюди!»

Адже ми не просто лементували з відчаю і розпуки, це було щось набагато більше.

Хтось реготав, у декотрих несамовитих і розпачливих вигуках чулась палка надія.

І засіб, підказаний нам голосом з глибини, голосом джунглів, допоміг. Раптом, посеред цього галасу й гармидеру, ти поворухнув рукою.

Крики відчаю і болю одразу затихли, ми всі були єдині у своїй великій радості, і ще довго в храмі лунали, то наростаючи, то затихаючи, вигуки вдячності й тріумфу.

Але в одну мить, коли ти нарешті розплющив очі, ми немов зламались під тягарем щастя, яке на нас звалилося: ми шукали підтримки одне в одного, у нас підкошувалися ноги; витримати таке велике щастя ми не були в змозі. Негайно змовкли веселі окрики, відразу настала мертва тиша.

Один за одним люди потайки випорскували із храму, розуміючи, що тобі потрібен спокій. Я весь час була поруч з тобою, ближче всіх, як жриця. Бачила колір твоїх очей і з яким трудом вони розплющились. І зрозуміла, що нікуди не дінусь, а залишуся з тобою, буду піклуватись тобою, ти став моїм призначенням у житті.

Тепер, коли ти знаєш усе, можливо, скажеш: якщо так, то все, що було, втратило свою вартість. Якщо мене любили і шанували не заради мене самого, а лише як символ

вічного спасіння, значить, на моєму місці з тим же успіхом міг би опинитись будь-хто інший.

Авжеж, так було спочатку, але як ти і сам прекрасно знаєш, цим воно не обмежилось, та про це я говорити не хочу. І поза тим, що в твоїй особі нам було явлено знамення, ти сам, одужавши, почав вселяти в нас бадьорість, тому що був єдиним серед дорослих, кого не обтяжувала свідомість нашої вини; всій нашій долині ти дарував радість, ти був, як дитина, ти був зовсім щасливий. Ми знали про це, і тому всі любили тебе.

На цьому вона свою промову закінчила.

Гнів минув, щастя минуло, кохання не минуло. Треба було жити далі, як воно вже там удасться. Вдалося погано. Надто різко все змінилось.

Вдома мене все дратувало, в ущелині я задихався, сумував за вітром і широкими просторами. Ми страждали однаково, моя дружина і я, хоч по-колишньому кохали одне одного.

Далі так тривати не могло, і я вирішив утекти, вирватися звідти, без сумніву, через цю жахливу печеру можна дістатися нагору.

Я не міг посвятити дружину у свої плани, надто вони вже суперечили інтересам її народу, а якщо вона б і стала на мій бік і добровільно відпустила мене, їй самій могли б загрозувати неприємності. Зрештою, вона здогадувалась, вона відчувала, що зі мною коїться, чекала на моє зникнення, і в останній тиждень у нашому домі запанувало відчуття, що ми розлучаємося, а вранці найостаннішого дня вона, прокинувшись, начебто навіть і здивувалась, побачивши мене поруч себе.

Я встав удосвіта, зібрав на дорогу дещо з їжі, обережно склав на столі нехитромудрий візерунок з яскравого моховиння на знак прощального вітання і потихенько вийшов з дому. Ліхтариком я освітлював стежинку: через годину я вже зачиняв за собою вхід до печери. Без особливих зусиль віднайшов гроші — здобич за кілька років. Я взяв звідтам чималеньку суму — їх із лишком мало б вистачити на те,

щоб повернутися до Європи. Совість мене не мучила — адже тут були і мої гроші.

Підйом був важкий, тривав не один день, і весь цей час мені було не до роздумів. І ось я стою на скелі, а біль мій і щастя моє залишилися глибоко на дні ущелини, сховані в складках земної кори. Я був спокійний: полегшення і смуток зрівноважились у моїй душі; я знову ніби заново народився на іншій планеті, але тепер планета була мені знайома.

Без пригод дістався до узбережжя, на Цейлоні сів на судно і через два місяці був у Нідерландах.

Я надивився на це наше суспільство, можна сказати, що бачив майже все. Я дивлюсь новими очима, раніше мене цікавило, хто скільки заробляє і яким чином, тепер мене цікавить, як люди живуть: що відчують, про що думають.

І обурення, яке я тоді відчував, утікаючи з ущелини, ущухло, тому що я зрозумів: тут вини і гріха аніскільки не менше, ніж там. Тепер я міг би вернутися туди: я не буду задихатись у долині, тому що не вважаю себе кращим за те плем'я, навпаки, на мій погляд, воно має переваги над нами. Воно у всякому випадку знає, що добре і що погано, тоді як тут ніхто вже не розрізняє добра і зла. Чорне і біле змішались у рівний сірий колір, і їх неможливо відокремити одне від одного. І навіть той, кому від природи властиве здорове моральне почуття, напевно з часом утратить його. Простеж за собою, спробуй відділити добрі наміри від поганих — не вийде! Всі поняття розпливчасті, тому навіть найшляхетніші ладні йти по трупах...

Я повертаюсь до ущелини. Нехай сонце заглядає туди ненадовго, зате світить яскраво і різко. Мене тягне до моєї дружини, я чимраз дужче відчуваю, що вона ніколи не відпускала мене, вона передбачила, як мені буде в тутешньому світі, і чекає на мене. І обох моїх дітей — я позначив їх таємним знаком — мені хотілось би теж побачити.

— Сподіваюсь, що не надокучив тобі своєю розповіддю, — додав він із загадковою посмішкою.

Коли я отямився від роздумів, був уже сам.

І тепер напевне знаю, що більше не побачу Остергойса.

ВЕЛИКА ПОДІЯ

Наша Земля кругла, і на ній повсюдно скаженіє Історія. Спалахують революції, хитаються трони, падають корони, вибухають бомби, здіймаються до небес крики, проливається кров.

Але я знаю одне містечко, котре залишилось таким, яким було в день свого заснування, — Рейссен. Що я сказав? Рейссен залишився? Ні, Рейссен залишався таким, бо немає більше Рейссена, і нічого більше немає, навіть тебе, читачу, більше немає. Прочитай це оповідання і ти збагнеш, що тебе більше немає.

Отож Рейссен. Широка смуга вересової пустки і торфовища захищали його від усіх світових переполохів — тут ніколи не вибухала бомба, ніколи чужий багнет не проникав у межі міста, ніколи тимчасові, а відтак марні заклики не турбували рейссенців. Щоправда, колись тут були земляні укріплення, але їх зрили ще до того, як розпочалася вісімдесятирічна війна¹ «Вісімдесят років, це занадто довго для нас», — сказав нібито один з міських радників, — «ми в ній не братимемо участі. Гайда, хлопці, геть з тими ровами! Це жодним робом не вплине на статус нашого міста».

Статус міста вони мали, а проте худобу, як і раніше, тримали в хатах, а біля дверей так і лежали купи гною, корови

¹ Вісімдесятилітня війна (1568—1648), у якій Північні Нідерланди звільнилися з-під іспанського ярма.

та свині блукали вуличками, на свій манір намощуючи бруківку, хоч врешті-решт появилася вже і велика фабрика. Містечку з таким трибом життя не дано зіграти в нашій долі бодай яку-небудь роль, так само, як і людині, що не бажає позбутися своєї місцевої говірки.

Проте для забезпечення власних потреб Рейссен мав усе, Рейссен був майже автократією. В місті була деревина і глина для будівництва, тут пряли і ткали, не забракло землі та насовиськ, вистачало торфу. І лише раз на тридцять років доводилось їздити у сусідній Бентгейм по жорна.

Ті, хто там мешкав, утворювали маленький світ. На тих, чії пращури прибули з інших місцин, віками показували пальцем. І про рейссенців, які перебирались в інші місця, також пліткували не одне покоління. Річка Реххе справдана була судноплавною, проте ніхто з рейссенців ніколи з того не користувався, судноплавство знаходилось виключно у віданні мешканців Ентера. У війнах проти англійців, а вони точилися на морі, рейссенці і поготів участі не брали.

За винятком Адама Лангенберха, хоч скільки-небудь відомі люди в Рейссені не мешкали, та це й на краще, бо вони завжди є причиною безладу, а він небезпечний для розміреного ритму життя.

Духовне життя, узасаднене на віковичній й непохитній вірі, і економіка, основою якої були на ще більш вічні і непохитні закони природи, допомогли Рейссену залишитись незмінним упродовж багатьох сторіч. Найбільш вичерпно це викладено у фразі, якою рейссенці споконвіків відповідають на запитання про те, як ідуть справи: «Та як вам сказати? То туди, то сюди» А це означає лише одне, що справи помаленьку ідуть.

Але чи отак буде завжди? Чи не трапиться колись, що вони підуть не туди, а тільки сюди або не сюди, а тільки туди?

В людині є щось від бумеранга. Відважно кидається вона в життя, підіймаючись на запаморочливу висоту, але, досягнувши цієї висоти, завжди озирається назад, і одного дня бажання повернутися перемагає бажання підійнятися ще вище.

Так сталося й зі мною. Після багаторічного кружляння в позахмарній далечині я повернувся до Рейссена моєї юности.

Той же шелест вересу, той же гомін сосон, це ж мирне порпання біля худоби та рослин, ця ж спокійна відвага буття — те, що я в дитинстві несвідомо сприймав за щастя, знову оточувало мене зусебіч. Я знову перебував серед людей, ладен будь-коли вести неквапливі й мудрі розмови, наука знову обмежувалась місцевим лікарем і місцевим учителем, а що стосується мистецтва, то я достеменно знав, де стоїть єдине в радіусі п'ятнадцяти миль піаніно.

У пекаря на вулиці Великій, що його рід зазнав і кращих часів, висіли дві картини Сполера, а в Остергофі, тутешньому замку, зберігся прижиттєвий портрет принца Моріца. Вірші складались лише про Святого Миколу або для реклами в тижневій газеті.

Мені дали місце в магістраті, тепленьку місцину. Воно забезпечувало мені не лише повагу рейссенців, а й невеликі прибутки. Але це не завадило мені оселитись на Великій вулиці в старому будинку з великою пивницею і великим горищем, з великим садом і великими липами. Бумеранг повернувся у висхідну точку. Відтоді я знову ночував у мансарді, де спав ще бувши хлопчиком, а пізніше і юнаком, під час довгих вакацій, в кімнатці, яка була розташована вище всіх будинків на цій вулиці, навпроти церкви. Коли я умивався чи натягав штани, то завжди дивився поверх будинків на церкву, на верхівки дерев і на великий шматок неба.

Бувши юнаком, я чомусь думав: ось там, далеко й високо лежать мисливські угіддя мого життя, хмари і зірки заміняють кругляки на бруківці; тепер, повернувшись, я дивився туди, здебільша, щоб потішити свої очі. Більшу частину дня я збавляв у розмовах біля паркану або хвіртки. Завжди є причина поговорити про що-небудь або кого-небудь. У незалежному місті є не лише все, чого забажаєш, але й відбувається все, чого забажаєш. А пліткувати про ганджі ближнього теж є ознакою мудрости, головне — достеменно визначити, які вчинки скоїла та чи інша людина і чому вона їх скоїла, бо це і є найбільш цікава сфера мудрости. Ну і, певна річ, показати себе у вигідному світлі.

У Рейссені були свої прихильники різноманітних гріхів: сріболовства, заздрости, спорзних утіх.

Мені було приємно спостерігати, як вади ростуть разом з людьми, як незначна вада колишнього шкільного товариша переростає у велику, неначе дерево, і затінює всі інші риси характеру.

Я бачив пороки, які старанно приховувались батьками, але знову повторювалися їхніми дітьми. А інколи у розбещених батьків з'являються цнотливі нащадки, отож я якось подумав: «Чи не втілюється в дітях те, чого так бракує їхнім батькам?» Це, звісно, хибна думка, проте все-таки дивно, що у когось виникають нібито хибні думки.

Мене поважали всі, хіба що крім тих, кого ненавидів я, мене шанували навіть як мешканця великого будинку. Я співіснував з сімома тисячами людей, я усвідомлював це, мені хотілося, щоб так було до самого кінця: переді мною розливалось море затишку.

Поряд, із будинком зі ступінчатим фронтоном, побудованому ще 1664 року — колись він був свідком чотириденної битви і саме тому в дитинстві викликав у мене романтичну побожність, — мешкав вчитель, такий собі місцевий Свамердам¹, який нібито все ще перебував, сказати б, в атмосфері сімнадцятого сторіччя. Він вивчав усілякі творіння природи і розмірковував над ними; в нього було щось на зразок музею: декілька кімнат він наповнив раритетами, а про кожну нову свою знахідку писав самому Тейссе².

Була в нього і грубезна книга про всі рослини, як корисні, так і шкідливі. Щодо шкідливих рослин, то мешканці Рейссена лише головами хитали. Навіщо розумній людині, гадали вони, мати справу з бур'яном? Вирвати його — і по всьому тут!

Наші садові ділянки межували одна з одною, і частенько, пораючись в саду, він показував мені щойно знайдену незвичайну комаху або відкладені цією комахою яйця. Я

¹ Ян Свамердам (1637—1680) — голландський зоолог.

² Якобус Пітер Тейссе (1795—1886) — нідерландський біолог, популяризатор природознавства.

любив слухати його оповідання про тварин та рослин, а інколи він цілком слушно вставляв у ці оповідання й зауваги про людей.

Одного вечора моє узвичаєне читання обірвали пронизливі крики, які чулися із сусіднього будинку. Наші будинки не прилягали один до одного, натомість між ними був вузький прохід, який називали в Рейссені доріжкою. Лише лункі звуки долітали з одного будинку в другий. Я чимдуж помчав до сусіда й побачив, що він намагається привести до тями свою мертвотно бліду дружину, котра чи то впала, чи то її посадили в старовинне крісло. Завваживши мене, він стелнув плечима: мовляв, щось загадкове. Чоло і скроні дружини вже були зволожені водою, сусід тер її долоні. Я швиденько скинув з її ніг мешти, а потім роззувся сам, подумавши, що єдиний надійний засіб — це мої власні холостяцькі шкарпетки. Адже треба було якомога скоріше дізнатись про причину її непритомности. Шкарпетки подіяли негайно. Вона відкрила перелякані очі і, уривчасто зітхаючи, видушила пошепки:

— Та-ка див-на тва-ри-на в спаль-ні!

Одного погляду було досить, щоб ми, чоловіки, дійшли до цілковитого порозуміння. З одного боку, жінка, дружина одного з нас, яку необхідно підтримати, вберегти від ще одної втрати свідомости, а з іншого боку, тварина, яку необхідно злапати, зберегти для музею. Вибір був нелегкий і болісний. У кожному випадкові треба було хоч що-небудь зробити, і ось, як тільки повернена свідомість сяк-так зміцнилась у жінці і до неї знову повернулась душевна рівновага, ми поквапились до спальні. Біля самих дверей ми принишкли. Ми зайшли. Ледь не крикнувши, мій сусід показав на узголів'я ліжка. Так, на одній із подушок сиділа тварина, яка нагадувала темну купку землі біля кротячої нори. Було надто темно, щоб розгледіти тварину як слід. Крил у неї начебто й не було, принаймні тварина не надавалась для польоту, а може, то були хвости? І скільки ж у неї лап? Та вже не менше чотирьох. Тіло пласке чи видовжене? Цього нам встановити не вдалось, тварина не рухалась. І як вона пересувається, теж незрозуміло.

Спочатку спіймати, а вже потому розглядати! Сусід нечутно кудись зник і так само нечутно повернувся назад з великим сачком. Обережний рух уперед, удар, поворот — і тварина усередині. Тріумфуючи, не переймаючись зім'ятими подушками, ми понесли свою сумирну здобич униз по сходах.

— Ось воно, ось воно! — вигукнув Гендрікс (це було прізвище вчителя), очевидно, намагаючись втішити дружину, але пані Гендрікс знову заверещала й кинулась до саду.

— Нехай собі, — промовив Гендрікс, — свіже повітря піде їй на поживок, якщо, як те буває, їй не звалиться на голову грушка.

Був вересень, а за будинком Гендрікса росла висока розлога грушка. Родинне життя Гендрікса не було аж надто щасливе. Він не міг вибачити дружині, що вона вважала його поглиблене вивчення природи речей збоченням із здорового глузду. Її непритомність від одного вигляду дивної тварини Гендрікс розцінював як цілком заслужену кару.

Із свого музею він приніс порожній акваріум, куди ми пересадили спійману тварину, направивши на неї світло лампи, і яким же було наше здивування. Такої тварини ми ще ніколи не бачили, тож і не могли пригадати собі щось подібне, бачене будь-коли чи опис. Нагадувала вона середньовічний голландський військовий корабель, замість кіля у неї були три лапи, розташовані посеред тіла, а за бійниці слугували отвори — штук по двадцять з кожного боку, — із яких щомиті могло висунутися щось подібне до лап.

— Псевдоподії! Несправжні ніжки! — вигукнув Гендрікс. — Зазвичай вони трапляються в примітивних одноклітинних організмів.

Тварина й справді в усьому скидалася на корабель.

— Замість спинного хребта грудний хребет! — знову вигукнув Гендрікс.

Ребра, закріплені внизу, загинались угору і виступали за межі вологої шкірястої на вид шкіри, причому в тому місці, де у звичайних тварин проходить спинний хребет, на кінцях

ребер висіло щось на зразок оранжевих ліхтариків, які вряди-годи розгойдувались. Череву було яскраво-червоне, все решта — чорно-зелене. У передній частині тіла вкраплені великі бородавки. Задня частина тварини — хвоста у неї не було — вигляд мала страшенно бридкий, нагадуючи раковину умивальника. Спереду, замість скульптурної фігурки, якою оздоблювали старовинні кораблі, була голова, подібна до набалдашника, голова-набалдашник. Пащеку ця тварина мала широку, а горішня губа звисала вниз, як збігле із каструлі молоко.

Раптом тварина широко позіхнула і висолопила язика. Язик нагадував трубку, рухливу, круглу й пологу зсередини, щось на кшталт квіткового вінчика, який зрісся, і створена для раптового заковтування і всмоктування їжі.

Найдивовижнішими були очі, просто-таки людські, але не за формою чи кольором, а за манерою дивитися. Це був типовий погляд людини, погляд істоти, яка здатна зробити висновки від побаченого. Від нього ставало не по собі. Чи не з розумною істотою ми зіткнулись?

На Гендрікса все це вплинуло, очевидно, не так як на мене, бо він був занадто схвильований дивовижною здобиччю.

— Це не хребетні псевдоподії, незвичайний язик тварини не відноситься ні до одного із відомих рядів, це цілком новий вид, — вигукнув він. — Я негайно напишу про це Тейссе!

Однак ще до того, як він засів за лист, ми стали очевидцями надзвичайного видовища: із одного із отворів висунулась псевдоніжка, яка тримала кульку. Поблизу першого отвору висунулась друга псевдоніжка, захопила кульку й знову втягнулась досередини. Гендрікс пробурмотів щось на зразок «tractus digestivus»¹ і махнув рукою, але, здається, і сам себе не переконав.

Я стежив, чи трапиться ще щось, а Гендрікс komponував листа до Тейссе. Тварина поводила себе спокійно, навіть покашляла, як людина. Якщо не брати до уваги того, що тварина декілька разів обмацувала горішньою губою дно

¹ Травний тракт.

акваріума, вона попервах залишалась нерухомою, доки конечно не усвідомила, що відбувається. Тоді вона висунула свій язик, широко розтягнула його і насунула на свої очі. Очевидно, вона заснула, позаяк лишилася нерухомою.

Лист Гендрікса вийшов довгий, а отже, конверт виявився грубим.

— Ти не проведеш мене до поштової скриньки? — запитав Гендрікс, розшарівшись від вогню, який палав у ньому, коли він писав листа.

Було вже пізно. Ми разом крокували по нічному Рейссену. В тиші такої пізньої години кроки лунали гучно й значливо, і кожний, хто ще не встиг заснути, очевидно, уважно дослуховувався до них, лежачи в ліжку.

Нічний час нас не обходив, адже ми все ще перебували під глибоким враженням від чудернацької тварини.

— Б'юсь об заклад, що Тейссе вже завтра ввечері буде в мене, — сказав Гендрікс, коли ми стояли біля пошти, і він намагався просунути в темну щілину важливого листа.

Але раптом він схопив мене за руку.

Ми обоє несподівано ніби похитнулись, дихання нам перехопило. Із щілини в тумані слабого світла, при якому її було прекрасно видно і вночі, повільно виповзла та ж таки тварина, чи майже та ж таки тварина.

Вона сиділа спокійно, ніби нікуди не поспішаючи, закрити доступ до поштової скриньки. Потреби в цьому не було: рука з листом повисла, мов паралізована. І не тільки рука, ми самі були цілковито паралізовані від цієї несподіваної зустрічі — і наші тіла, і наш розум. Постало питання: через нас вона тут розсілась чи ні?

— Я б не опускав цього листа до поштової скриньки. — Низький голос вивів нас із заціпеніння, до того ж я так і не зрозумів, кому той голос належав: мені чи тварині?

Я потягнув Гендрікса за собою, в бік домівки.

— Ти що-небудь тямиш? — запитав він, коли ми пройшли метрів сто, намагаючись повернути собі холодно-кровність вченого. — Невже цих тварин так багато?

Я похитав головою, немов силкуючись сказати: «Не над тим голову ламаєш, адже тут явно щось назріває».

На площі Схілд настала моя черга схопити Гендрікса за руку. Над нами зависло якесь небачене досі небесне тіло.

Хоч уві сні чи в уяві вам не раз і не два доводилося бачити світлові маси, які безладно кружеляють, проте коли звичайна зірка чи планета бодай трохи відхиляється від своєї постійної орбіти, це вас дратує.

Небесне тіло палало і мало дивну форму. Воно збільшувалось і наближалось до нас. І нарешті, описавши дугу, повисло над площею. Відблиск його витанцьовував на наших обличчях, Рейссен став жовто-зеленим. Це був вогненний меч. Ми дивились один на одного з недовір'ям: чи не намагаєшся ти цього вечора обвести мене навколо пальця?

— Щось коїться, — сказав тепер Гендрікс.

Я разом з ним увійшов до його помешкання. Акваріум був порожній.

Коли я прийшов додому, то насамперед поклав собі під паху термометр. Тридцять сім і три — отож я не марив. Ретельно оглянувши всі закапелки своєї кімнати, я виглянув у вікно, аби побачити, чи все на небі гаразд, а потім ліг у ліжку й поринув у роздуми, але врешті-решт спокійно заснув. Я знав, що спокій, який набуваємо завдяки вірі в несхибність законів природи, ми сприймаємо як неодмінну умову життя, а те, що нібито суперечить цим законам, лякає нас. Але весь наш спокій, вся наша віра ґрунтується виключно на досвіді останніх тисяч років.

Уявімо собі, що існують потуги, більш могутні, ніж закони природи, і ті потуги здатні підкорити собі ці закони, такі, наприклад, як трансфізичні сили. Що важить тисяча років у житті таких могутніх потуг? Одну мить. Коли, перервавши свою діяльність, вони переводять дух, минає якраз тисяча років. І хіба не можна уявити, що досі ми перебували в момент спокою, що наука наша виникла, так би мовити, в період мовчання? І що тепер цей період дійшов кінця? Скільки легенд і оповідань створено саме про такі ось потуги і хіба не зберігаються в глибині наших душ спогади про них? Так, наша віра в несхибність плинних процесів спирається на ненадійну основу.

З твердим наміром нічому більше не дивуватись, навіть якщо завтра стануться найнеймовірніші події, я повернувся на другий бік і вже до ранку не прокидався.

Вранці все, що сталося вчорашнього дня, видалось мені химерним сном. І тут я подумав: «Невже хлопчачки так рано почали запускати повітряних зміїв?» — і, ліниво потягуючись, дивився на обмежений рамою вікна шматок неба. Такою була моя остання думка, що сягала у вчорашнє минуле. Уві сні до мене знову повернулась наївна віра в певні закони природи. То були не повітряні змії, не летючі миші, не птахи, не летючі риби, навіть не доісторичні птеродактилі чи ареоптерікси. Істоти, які ширяли, пурхали й пікірували в небі, ніколи раніше не траплялися на нашій планеті, вони немов з'явилися з інших світів.

Я підбіг до вікна і став навколішки. Тепер я мав змогу побачити все. І що ж я побачив: кожна істота відрізнялась від всіх інших; класів чи видів у них наче не було. Літали вони на яскравих плівках, які світилися, покривалах, килимах, навіть на шумовинні, яке вони самі створювали. Деякі прилітали здалека і тут-таки знову зникали, немов летіли до якоїсь таємничої мети, інші, вибрикуючись, гасали туди і сюди, а часами ставали нерухожими. Найбільше враження справило на мене величезне за розмірами летюче око: немовби кинувши якір, воно раптом зупинилось над церквою і досить довго дивилось вниз, на Рейссен. А небавом підняло вітрило і зникло геть.

Деякі істоти, подібні до сніжинок, вертикально падали згори, і, так само вертикально підіймаючись, щезали, ніби отримали якесь уявлення про те, що діється на землі. Одна із них спустилась неподалік від мене — на краю даху, і одразу ж перетворилась на рідину, а потім збігла по ринві й знову набрала первісного вигляду, залишившись сидіти на вулиці з висолопленим язиком, який нагадував шкільну дошку з табличкою множення.

Усе те відбувалось на осонні рано-вранці, о пів на восьму.

А внизу піді мною вулиця аж кишіла різними істотами; одні повзли, другі повільно текли вперед, а треті нерухомо

сиділи на сходах, на підвіконнях або просто побіля стіни, рішучі, як впевнені в собі господарі.

А самі рейссенці? Я вперше звернув на них увагу. Вони поводитися так, ніби нічого нічого не трапилось. Продавець городини Де Ланге зі своїм візочком якраз дзвонив біля моїх дверей, а напроти, у Ефтенінка, Наат'є протираєла шибки, ще за кілька будинків служниця пана Вінгердгофа шкрябала тротуар, і я бачив, як обережно вона обійшла зелену, схожу на кота, істоту. Отож, інші люди теж все бачили.

Де ж вони брали сили, аби спокійно продовжувати виконувати буденні справи, неначе навкруги геть нічого не змінилось? Можливо, у власному страху. Страх тримав їх у шорах. Один зойк — і зчиниться метушня, вони це відчували, а тому не хотіли нічого бачити; я був переконаний, що ніхто з них жодного словечка не сказав сусідам з приводу побаченого; буденне життя підтримувалось грубою силою. Все це можна було прочитати, як мені видалось, згори на їхніх напружених обличчях.

Я хутенько одягнувся і поспішився до Гендрікса. Ми з ним не були такецькими. На сходах і в його кімнаті я нічого особливого не зауважив — видно, дивовижні істоти ще не проникали досередини будинків.

Гендрікс уже побував у місті.

— В районі Бомкамп утворилась ущелина метрів із п'ять завширшки і така глибока, що дна не видно. Тож, щоб потрапити на вокзал, доводиться йти вулицею Гаар, а потім обігнути газовий завод. Віллем Вестрінк, директор підозрілої місцевої фабрики, якому у справах треба було першим потягом виїхати до Амстердаму, провалився на великій швидкості разом з машиною і вже, напевно, ніколи звідтам не вибереться. Тепер там поставлено дороговкази.

Гендрікс був блідий, його тіпало. Я поділився з ним результатами своїх ранкових роздумів, але моє оповідання не справило на нього жодного враження.

— Почуваюся пропащим, — сказав він, — як оте листя, що відірвалося від дерева.

Аби якось його розрадити, я показав Гендріксу істоту, чий язик нагадував мені шкільну дошку з табличкою мно-

ження, вона сиділа за вікном і щось підраховувала за допомогою свого язика, з якого на бруківку збігали результати додавань і віднімань. Кабінет раритетів тепер остаточно втратив свою цінність, куди йому до цієї придибенції. Усвідомивши таку okazію, Гендрікс засумував.

Я вийшов на вулицю подивитись, що ж воно там твориться. Повсюди однаковісінькі людські обличчя. Щелепи міцно стиснені, застиглий погляд немовби промовляв: ради Бога, ні слова! І повсюди дивні істоти. Під деякими вже утворились чималі купи лайна – ці, вочевидь, увесь час сиділи на одному місці. Я ні разу не бачив, щоб химерні істоти перешкоджали людям, лише кількість їх невпинно зростала. Я навідався і до ущелини в районі Бомкамп, земля там справді розчакнута на великій відстані. Тільки-но я обережно нагнувся, щоб зазирнути вниз, як звідти виповзла гігантська саламандра. На голові у неї, між двома відданими блакитними очима, красувалася гуля, але, придивившись, я збагнув, що це маленька модель «Шевроле», доспаменно, як та Вестрінкова машина. А може, це був він сам, у своїй правдивій подобі? Усеньке його черево повністю покривали нанизані на дроти монети, при кожному русі потвори вони торкались землі, а торкаючись одна одну, брязкотіли й дзеленчали.

На відміну від інших рейссенців я і не думав братися до звичної роботи, моє вчорашнє рішення залишалось непохитним. Серед знайомих мені людей я менше всього зазнавав на собі впливу звичайної буденщини, і мій страх так чи інак зрівноважувався якоюсь диявольською втіхою від того, що нарешті все йде не так, як хотів би добропорядний бюргер. Звичайно, мене поиняла надзвичайна цікавість, і я поклав собі вибратись за місто, щоб подивитись, чи не вкриті тими дивними істотами поля і луки — якщо ні, значить, у всьому винні люди.

Я хотів було вийти з боку Ліхтенберхердейк, але на вулиці Гаар, найширшої в'їзної магістралі Рейссена, де майже всі будинки маленькі і стоять від шосе так далеко, що перед ними ніби утворюється майдан, я зіткнувся з першим проявом потуги. Розлігся свист, небо потемніло від піднятої

десь далеко пилюки, повітря сколихнулось — і раптом я опинився у вихорі звуків. Потім щось, спочатку схоже на оберемок, який швидко котився, обігнуло ріг пекарні. Я відскочив убік, і тієї ж миті щось стрімко пронеслось повз мене, полишаючи за собою стогін чи то зачеплених копитами чи, може, лезом меча. Бо при спалахові блискавки я встиг розгледіти, що це був не оберемок, а суміш фарб і форм, вершники, злютовані в одне ціле шаленими перегонками, — високі, могутні вершники. Не надприродно високі, але дуже подібні до людей. Один вершник навсебіч робив удари мечем, а другий крутив над головою якийсь великий предмет, який виявився шалькою терезів.

Копита не стукали по бруківці, вони її не торкались. Один із коней був криваво-червоний.

Приголомшений, я заляк на місці, відтак підскутильгав до дерева і, так само все ще приголомшений, притулився до стовбура.

Я все зрозумів. То були апокаліптичні вершники! Настав ранок Судного дня!

Сталося!

Отже, вони все-таки мали рацію, чоловіки в гостроверхих капелюхах і крохмалених комірцях, з усохлими обличчями, які вже поспіль багато віків сповіщали про Судний день з церковних кафедр. Це вже занадто. Такого я аж ніяк не чекав. Але сумніву не було — весь небесний устрій прийшов у рух.

Настала моя черга трясти жижками, до чого я аж ніяк не був готовий. З вищими силами природи, а їх я завжди вважав реальними, намагався не псувати стосунків, хоча на те, що проповідували в церквах, не звертав жодної уваги. Тож більшість рейссенців опинилась в набагато кращому за мене становищі, не кажучи вже про тих, хто міг зустріти цей день і з спокійною душею і з високо піднятою головою, як, наприклад, Ганзнбур, Квінтндікс, Янеке фан Янсхезе, котрі все своє життя присвятили підготовці до нього.

Нас ось-ось один по одному заарештують і закличуть до порядку, а що робити мені, коли настане моя черга? Яке моє виправдання, на що я пошлюся? Мене, напевне, спро-

вадять в місцину сліз і скреготу зубовного. О, як мені зараз соромно за свою пихатість, за надію, що мій здоровий глузд або здорове світовідчуття спроможуться самотужки протистояти такій всеосяжній силі, якою є віра в Євангеліє. Я поклав собі повернутися додому, щоб там уже чекати на свою долю.

Чутки про те, що воно діється, почали поширюватись серед населення, люди впізнавали безжалісних вершників і розповідали про це одне одному. Поширювались ті чутки доти, доки звичний лад життя не був зруйнований цілковито.

Дивовижні істоти, які попервах були геть бездіяльні і навіть дозволяли собакам обнюхувати себе, починали жвавішати, хоч особливої агресивності ще не виявляли. Декотрі почали досить швидко обертатись навколо своєї осі на кшталт дзиґи, періодично випускаючи вгору струмені рідини, яка, потрапивши на кого-небудь, страшенно смерділа, інші наближались до будинків і зазирали у вікна. Чи то хотіли наполохати мешканців, що поховалися в свої домівки, чи то хотіли подивитись, як ведуть себе в ту чи ту годину різні люди.

Що ж, подивитись на це було варто. Якщо люди коли-небудь демонстрували свій справжній характер, то саме тепер. Гідно тримались саме ті, від якого ніхто цього не чекав. Ось, наприклад, Стутндерк, торговець гасом, який кричав, що йому нічого боятись; в той час, як статечні, шановані всіма громадяни гасали туди й сюди, шукаючи порятунку у чищенні свого одягу чи поглинанні ласощів, він підхопив пораненого апокаліптичним мечем і відніс його до своєї крамниці. А сам я, куди поділась моя витримка? Стутндерк дивився на мене, і в його погляді була погорда й співчуття. А старий Ян Фос, садівник, що його гачкуватий ніс ще більше вражав через краплю, яка висіла під ним і чомусь завжди здавався продовженням зігнутої спини, підійшов до мене, піднявши догори так само гачкуватий палець:

— Ну, ось воно й сталося, менейре, адже ж нас довго попереджали. І вас — теж! — і зловтіха сяйнула в його колючих оченятах.

У вікні будинку Пейє я побачив усю родину, вони спокійно сиділи за столом, слухаючи твердий, мужній голос чесного каретника, який щось читав уголос. Я зупинився.

— «... і сонце стало похмурым, як волосяниця, і місяць зробився, як кров, і зірки небесні впали на землю». Він читав Одкровення.

Далі по вулиці чувся неймовірний язицький гвалт. Долітав він із будинку Зандконінґа, що його прадід був бродячим циганом, і тепер циганська кров жадала знищення домашнього скарбу. З піснями й вигуками вся сім'я танцювала посеред посуду, який літав, і меблів, які падали: Старий Зандконінґ гатив сокирою по ніжках величезної шафи й горланив:

— Я позрубую свою шафу, я позрубую свою шафу!

Невдовзі все майно перетворилось на велику купу черепків та уламків. Піщаний король і піщана королева, піщані принци та піщані принцеси¹ взяли за руки й заходились в одноманітному, але збудливому ритмі скакати і гопцювати на цій купі, раз у раз вигукуючи:

— Все барахло на шматочки! Все барахло на шматочки!

Час від часу хтось не витримував, спускався вниз і сідав відпочити: по запорошеному жовтому обличчі текли сльози. Мені важко було визначити, зі сміху вони текли чи з радості.

Те, що чинилося тут, нікого не обходило, я був єдиним глядачем, і це лоскотало мої почуття.

Біля нотаріальної контори стояли три старигани у високих чорних кашкетах і, розчаровані, гомоніли. Вони хотіли терміново скласти заповіт, а нотаріус кудись зник. Інколи один із них натискав на кнопку дзвоника.

Різник Меккелгорст стояв біля дверей різницької крамнички й подавав мені таємничі знаки. Чи не хочу я отримати в подарунок половину яловичої туші, він зміг би це влаштувати. Він завжди з повагою ставився до мене й до мого батька, а я поки що нічого від нього не отримав. Туша висіла на поперечці сходів і виглядала непогано. Я сказав, що не знаю, навіщо мені одному половина туші. Тоді

¹ Гра слів, яка ґрунтується на значенні прізвища — Зандконінґ — «піщаний король».

він загорнув шмат вудженого м'яса й довгу ковбасу та силком сунув мені пакунок.

— Ось, візьміть, менейре, щоб було чим напхати собі шлунок. Беріть як подарунок від Меккелгорста. — Він надаремно намагався надати своїй масній червоній пиці виразу люб'язности. Доброта їй не пасувала, а навпаки, робила її бридкою.

Поблизу майдану Схілд я зустрів Бойссела, одного з міських дурників, котрий ось уже понад десять років блукає вулицями в пошуках старого мотлоху. За будинком у нього утворився цілий смітник. Зараз він гнався за великою жабою з одним вухом, із якого стирчала гіпсова трубка. Він не боявся надприродних істот, сприймаючи їх за плоди власної фантазії.

Біля кнайпи на майдані Схілд знялася метушня довколо відра з ялівцівкою. У тісному провулку між вулицями Гохе Ступ і Кронейн стояла молода пара. В ці судні хвилини вони освідчувались у коханні — двоє, сповнених радісних, палких почуттів, побачених мною мимохідь.

У будинку мого сусіда Ефтінка, власника найбільш знаної рейссенської крамниці, співали під орган псалми. Голова престарілої бабусі, в білому очіпку, хиталася в такт мелодії. Але сам господар у співі участі не брав, натомість він сидів за свою конторкою, обкладений паперами, і щось швидко писав. І я знав, що саме. Він підраховував проміжний баланс, аби допевнитися, чого встиг досягнути на цьому світі. Примножуйте свої таланти! — ось що складало для нього основу віри.

Тож кожний клопотався своїми клопотами, кожен був захоплений цим аж так, що не звертав увагу на інших. Серед великої невпевнености, яка зненацька охопила всіх, кожний з подвійною впертістю вхопився за щось головне у своєму житті.

Доки я стояв посеред вулиці, міркуючи над усім цим, небо потьмяніло, але не від хмар, а якоїсь імли. Куди не кинеш оком — повсюди наді мною чорна імла. Ніби якийсь раптовий осадок.

Відразу перестали цвірінкати горобці й шпаки, шукаючи притулку в густому листі, ховаючи голівки і лапки під крилами. Я швидко вскочив до свого будинку.

В кімнатах, на перший погляд, нічого не змінилось, у пільмі все видавалось таким, як і завжди, проте ніщо вже не було мені потрібним. Як в салоні океанського пароплава, який іде на дно, все втратило свою вартість.

Я поквапився до кімнати під горищем, щоб подивитись; саме так, я хотів подивитись, що діється, можливо, це і було продовженням справи мого життя — подивитись на все, що існує на Землі. Із вікна мені видно було половину Рейссена і великий клопоть неба. Я забув про свої тривоги, про страх — так цікаво було спостерігати. Імла огортала всеняке місто, тягнулась далі й далі, висіла над Есом, над Фрізенберхом, здавалась всеосяжною. Сонце добре просвічувало крізь усю цю запону, що не скидалась на волосяницю, як сказано в Писанні; сонячне світло, яке просочувалось крізь імлу, пестило поверхню речей. Унизу фантастичні істоти почали гарячково підстрибувати. Стало видно, що в деяких із них нижня частина світиться, з кожним стрибком замість тіні за ними пересовувалася світла пляма. Імла над ними густішала, і раптом на чистісінькій нідерландській мові, так гучно, наче сонце стало рупором, пролунали слова:

— Тремтіть, грішники! Приготуйтеся, хто жив у чистоті!

То був сигнал до початку великих маневрів, бо, щойно ці слова відлунали, як мені здалося, праворуч, над млином Росмана, в імлі відкрився широкий квадратний люк, і в ньому, як у топці грубки, я побачив інтенсивне чергування кольорів — червоного, жовтого й блакитного. Із люка, відриваючись від вогню, полетіли до землі лизні полум'я, хоча ні, не лизні полум'я, а троянди, окремі троянди, гірлянди троянд і пелюстки троянд, які розсипались. Вони опускались усе нижче й нижче, утворюючи разом висячу колону живого світла. На більш близькій відстані вони стали скоріше подібними до пелюсток яблуневого і грушевого квіту, і було їх у повітрі так багато, як буває над квітучим садом вітряного дня.

Проте то не пелюстки були, а янголи, сонмище янголів у шатах, які маяли в повітрі, ті янголи мали ніжні загострені крила і темно-руде волосся; вони опускались на Рейссен, лише вряди-годи змахуючи тими крильми. Спостерігаючи за одним із них, я раптом ближче до сходу завважив другий люк, із якого теж щось випромінювалось, але не сонцесяйне світло, не пелюстки троянд, а щось на зразок кавового осаду, що витікає з носика, — потік густої рідини, при опусканні він розпадався на блискучі темні частинки, які насамкінець виявлялись сараною і гаспидами, скорпіонами, велетенськими жуками та панцерованими химерами; вони стискували в руках і лапах або мали у вигляді особливих наростів канати, мечі, драбини, товкачі, списи, гачки, велетенські ножі, алебарди, пилки. У міру збільшення їхньої кількості шматочки неба, які залишались ясними після янголів, потьмарювались і водночас промінїлись металевим блиском.

І ось вони опускаються, пролітають повз моє вікно, я відступив у темряву кімнати. Янголи приземлялись просто на вулицях і входили до будинків через двері, дияволи спускались на дерева і на дахи і проникали до будинків у тих місцях, на які спустилися: скидали униз кілька черепичин, розбирали дах і в дірі щезали.

У мені стислося серце, адже вони прийшли по нас, людей, і янголи і гаспида, я вже чую земний плач і неземний регіт. Щомиті я можу чекати на руйнування дахівки над своєю головою, усе моє тіло перетворилось на сполотнілий, тремтячий згусток, я корчуся, я зіщулююся від страху.

І цієї миті мені сяйнула геніяльна думка. І це не кожен може зважитися назвати власну думку геніальною, проте я це роблю. Адже геніальною можна, напевне, назвати думку, яка не схожа на всі інші думки і з якою пов'язані досить важливі наслідки, які не надаються попередньому обліку. Саме такою була думка, яка мені сяйнула.

Хіба не може у звичайній земній корі за надзвичайно потужного стиснення утворитися алмаз, а в звичайному смертному за надзвичайно потужного стиснення — геніяльна думка? В можливості такого процесу я переконався на власному досвіді.

В чому ж полягала геніяльність думки?

Я раптом згадав, що десь на горищі має стояти ящик із старими маскарадними костюмами моїх студентських років, зокрема з костюмом біса.

І все?

Так, усе! Така чудернацька простота і така сила-силенна можливостей.

Я став на рівні й кулею вилетів із спальні, відтак кинувся до ящиків і валіз, переставляючи та перекидаючи їх, аж доки не знайшов отой ящик. Я потім почав ритися в ньому, поки не відшукав потрібний мені костюм. Так, він був цілий.

Я схопив його, побіг у найтемніший закутень горища і, скинувши свій людський одяг, напнув його, а на голову натягнув кептар з двома рогами.

Я встиг це зробити своєчасно, бо тут дахове вікно відчинилось. Хоч я і не зважився глянути, та не кинувся ховатись, натомість зробив вигляд, що заклопотаний пошуками людей, що сховались на горищі. Біс — а це був він — проник досередини і почав спускатися сходами вниз, не звертаючи на мене жодної уваги. Озирнувшись, я ще раз побачив в отворі сходів його маківку з чуприною чи рогами.

Він мав би мене помітити — я саме щось пробурмотів, — але, очевидно, подумав: тут вже є один, тож мені краще спуститись на нижчий поверх.

Цього мені було досить. Тепер я зрозумів: біси не були наділені абсолютним знанням, яке властиве їхньому господареві, вони були лише виконавцями, звичайнісінькі дури, тож їх можна обдурити.

Найкраще можна було б відсидітись в темряві, доки все скінчиться, принаймні якщо мій будинок не рухне від тріщин чи струсу земної кори, від важких ударів кувалди чи від вогню. Мотлох, який тут поназбирувався за довгі роки, я хутко зібрав до купи, вийшло щось на зразок гірського краєвиду, де можна було шукати мене скільки завгодно. В кошику зі старими забавками я знайшов декілька обпалених корків і, вимастивши обличчя в чорний колір, сприйняв це як наказ згори; до мене повернувся такий-сякий спокій, тепер я міг сподіватись, що залишуся живим.

Внутрішнє тремтіння вгамувалося.

Очікуючи на подальші події, я сів на ящика, ладен за найменшої небезпеки знову сховатись за купою мотлоху. Згідно з пророцтвом пророків, це дійство мало тривати не більше одного дня.

Коли, бувало, під час ярмарку ти наближався до місця свята, до розтелесованого стовпа вигуків, гомону, гармидеру, брязкоту і звуків катеринки, тебе охоплював могутній, запальний ритм, тебе пронизувало глибоке хвилювання, а бажання самому кинутись у збуджений натовп ставало нестерпним.

Так було і тепер. Що голосніші й пронизливіші ставали звуки, тим чіткіше я відчував, як цей галас усе щільніше стискав мій будинок, то все важче мені було всідіти на ящику в куті, осторонь від великої події.

Можливо, ризикнути й повернутись на свій спостережний і пункт у спальні?

Щоправда, моя зовнішність до решти не змінилась: на моїх ногах залишилось людське взуття, — але хто в цьому пекеельному казані зуміє уздріти таку деталь. І я знову підійшов до вікна.

Усе повітря, все склепіння небес, здавалось наповнені рівним, але дужим полум'ям: воно освітлювало кожну річ зусебіч, проникало до самих найпотаємніших куточків та капеликів, — повсюдно на землі пропала тінь, ніби розтопилося сонце. І в кутках моєї кімнати, і на моєму горіщі, раніше такому темному, було неземне світло, я розрізняв переплетіння балок, які в минулі роки жодного разу не бачив.

І на Хроте страат, і на сусідніх провулках, і на майдані Схіллд гасали метушливі людські фігури, а посеред них тут і там поставав янгол, як сяючий острів святости, як острів спасіння. Багато хто з нещасних кидалися до нього у крайньому відчаї, хапалися за його одіяння й крила, але, коли товчія ставала занадто великою, янгол втрачав терпіння і проганяв їх від себе рвучкими помахами крил, а якщо це не вдавалось, піднімав ті крила у повітря і опускався вже трохи далі.

У неймовірній метушні втеч і гонить, в ловлі і опору я раптом побачив різника Меккелгорста. Він пересувався навкарачки, ніби кабанисько, був голий, як свиняча туша, а в його гладезній спині стирчало шість ножів, устромлених майже по саму колодку, по три з кожного боку. За ним гнався загін бісів, які намагалися накинути на руки кільця, перетворивши м'ясника на пересувний атракціон. Кров з нього, як те не дивно, не текла.

У тілах інших втікачів також стирчали списи або пили, у декого майже цілковито була здерта шкіра (багатьох я впізнав, але не буду називати прізвищ), проте крові я так і не побачив.

Не бачив я мертвих і непритомних, хоча дехто від страху викидувався з вікон, а інші у загальній метушні потрапляли під ноги втікачів, — всюди було життя й шарварок.

Складаним ножиком, що його мені недавнечко підгострив Гендрікс, я зробив надріз на долоні. Біль був, звичайно, але кров не виступила, начебто я різав шмат гуми. Незважаючи на перевдягання, я, проте, не уникнув долі всіх. Ми стали безсмертними, нам даровано вічне життя.

Зрештою, для багатьох це вже було не життя, а безперервні муки. Що то воно повзе у стічній канаві? Велетенська чорна змія всередині чужого тіла, що оточувало її ззовні. Гай-гай, та це ж Гендрік Ян Вехерінк із Ректума, на прізвисько Цвях, найперший скнара на всю округу. Змія вповзла в нього ззаду і до половини вилізла назовні через рота, тепер Гендрік Ян Вехерінк мусив з нею плазувати по бруківці, а з наближенням янголів разом з нею скручуватися у кільце і тертись об її жорстку шкіру, бо змія з наближенням янголів починала звиватись, як ото хробак, на якого наступили.

Він не викликав у мене жалю, бо всяк знало, скільки спричинив людям зла своїм сріблолюбством. Я був одностайний із змією.

Ні, я не залишався осторонь останнього суду. Шаленство земних і небесних сил, буйне переплетіння фарб і форм, божевільна радість спасенного і безвихідь покарано-

го збуджували мене своїм шаленством, і що більше я бачив тих, на кого впала кара і тих, хто вільно йшов у супроводі янголів, то все більше моя невгамовність перетворювалася на ентузіазм, бо покарано було нікчемних людей, що до них я відчував відразу, а люди, яких я поважав, геть не постраждали. Так, доброю, справедливою справою було це видовище, хто б його не передвіщав.

Навіть і тут годі було всидіти; ніби підхоплений вихором, я помчався сходами вниз, вискочив на вулицю і отямитись не встиг, як опинився в тлумиську подій.

Ніхто не наближався до мене, ніхто не чіпав мене, хіба що інколи в метушні, ніхто не стежив за мною. Лише старезний сатана з бридкою цапиною борідкою і великою кількістю орденів глянув на мене дещо підозріло. Щоб повністю розвіяти його сумніви, я хутко копнув ногою першого ліпшого грішника. Ним виявився менеєр Гомбрінк, наклепник і старий буркотун; його тепер вели на ланцюжку, що кріпився до його язика. Про мене він також розпускав усілякі плітки, звісно, коли ще був без ланцюжка на язика.

Мені це видалось вдалою витівкою, тож вряди-годи я роздавав стусани або ляпаси нещасним, які опинялися поруч, або обпльовував їх, як, за моїми спостереженнями, робили біси.

Біля тютюнової фабрики Спан'єра я побачив потоптаний ногами блискучий предмет — кинджал. Я пропхався туди, зробив вигляд, наче це я його випустив, тож похазяйськи підняв. Ручка була перламутрова, а лезо з обох боків оздоблене вишуканим орнаментом — одне слово, не кинджал, а витвір мистецтва. Тепер я спокійнісінько міг колоти або дряпати людей, так само, як неземна істота.

Разом з основним потоком я потрапив на майдан Схілд, у центральну частину Рейссена, утворену церквою і ратушею, готелем «Корона», готелем «Ширмочка» і кафе Кундерінка, — з давніх-давен це місце було осередком усіх міських подій. Ось і тепер остання в земному бутті подія завершувалась саме тут кульмінацією і розв'язкою.

Як каламутна рідина після довгого кипіння в колбі розпадається на чистий продукт перегонки і осад (чистий про-

дукт піднімається вгору, каламуть темною інертною масою осідає на дно), так розділились і рейссенці. Посеред майдану розпочинались два шляхи, які вели з Землі. Один, що вів на південь, був широкою дорогою з міцного полотна, він піднімався вгору спочатку над Елсенерстраат, потім усе вище й вище, залишаючись видимим до рівня хмар, і зникав у синяві за величезною брамою. Другий шлях був тунелем, який вів на північ, під район Бомкамп, до наріжного будинку на Кронейнстраат, з якого піднімалося важке підземне повітря; в кінці тунелю за густою пільмою можна було бачити нерівномірне полум'я.

Стоячи на сходах ратуші, я не кваплячись почав роздивлятися. Дорога на небо розгойдувалась під ногами праведних. Вона була перевантажена, помилування отримали відсотків шістдесят. Серед дітей пропащих не було, великими групами вони чимчикували вгору, голосно розмовляючи, під охороною янголів, які стежили, щоб малюки не підходили близько до краю; в деяких місцях янголи утворили надійний пліт із крил.

Можна було сподіватись, що на цій межі між людьми, які на віки-вічні покидають одне одного, розіграються несамовиті сцени, що дехто кине́ться гарячково обійматись, а бісам, з одного боку, і янголам, з іншого, доведеться їх рознімати. Та де там! І праведники, і грішники, очевидно, тішились в душі, що розлучаються навіки. Винятком стали двоє підпилих: вони довго тиснули один одному руки і клялися у вічній дружбі, перш ніж кожний пішов своєю дорогою, один у супроводі двох янголів, другий, обійнявши за шию з вертикальною поставою гігантську гусеницю.

Більшість людей я знав, інколи мені важко було стриматися, щоб не побажати їм щастя. Багато хто ніяк не міг повірити, що сподобився вічного блаженства, вони ніколи не думали, що складається так добре. Гурт збуджених юнаків і дівчат на шляху до неба кинулись було в танок, тож янголам довелось вгамувати їх запал. Бабусі впали в тихе блаженство, декотрі на ходу плели панчохи. Ні одній релігії перевагу нібито не було надано, тут були люди всіх віросповідувань, в тому числі і євреї, я зауважив навіть одного

китайця, який торгував у Рейссені арахісом: бадьоро крокуючи зі своїм лотком, він без угаву розхвалював арахіс (знаходились і покупці); позаяк він був китайцем, то суті цих подій не розумів.

Тими, на кого впала кара, я не дуже переймався, бо не відчував до них симпатії і не вважав їх покарання несправедливим. Серед них були й такі, кого розкусив лише я один, а всі решта ставились до них з повагою, як до порядних людей. Побачивши, як їх ведуть хтозна-куди, я порадувався своїй проникливості.

Фан Тарсенберхе також був серед них. Ще два дні тому він з великим задоволенням сповістив мені, що врешті-решт виявив своїх пращурів у дванадцятому коліні. Його родовід був тепер повний аж до 1560 року. Він крокував з величезним кільцем у носі, ніби негр з африканської глухомані.

Багатьох привели сюди із сусідніх населених пунктів, бо саме тут був пункт збору. Селянин із Зуна йшов в тунель з кашкетом на голові, той кашкет палав, слугуючи орієнтиром для цілого натовпу селян із Ноттера.

І я подумав, що побачене мною діється не лише в Рейссені, але й в Девентері, в Парижі, в Китаї і в Австралії. Який вишкіл! Які кадри! Володіння неба і пекла були не приміщеннями, не залами, як мені здавалося раніше, а велетенськими просторами, під якими могли розміститись цілі континенти.

Люди, які підіймались угору, часто тримались за руки або обіймали одне одного, обмінювались поглядами, сповненими любови та взаємопорозуміння, ті ж, які спускались вниз, йшли поодиноці, у своїх стражданнях ніхто з них не шукав підтримки — і в цьому полягала істотна різниця.

Вони належали до двох автономних систем, які не мали поміж собою нічого спільного, репрезентовані янгелами і бісами. Ані разу ці системи не обмінювались ні словом, ні рухом, і мені це видалось дивним, адже обидві вони виконують волю одного Вседержителя.

Але постривайте, що там таке? Сховавшись у великому натовпі дітей, хтось намагався потай дістатися до хисткої дороги на небо. Я одразу впізнав його. То був член рейс-

сенського муніципалітету, людина, яка через надмірну пишатість своїми інтригами підривала співробітництво і взаємне довір'я, але мало того, вона шукала спасіння душі у всіх церквах Рейссена. Я його ненавидів.

З диявольським реготом зіскочив я зі східців, розштовхав дітей і, вимахуючи кинджалом перед його пацючою мордою в окулярах, витягнув його з натовпу. Він тремтів як осиковий листок і, не опираючись, дозволив відвести себе до підземного тунелю. Щоб він більше не вдавався до спроб уникнути своєї долі, я якийсь час супроводжував його в тунелі, а згодом передав двом монстрам, пояснивши їм на мигах, що вони повинні зусебіч обхопити його своїми мацаками. Вони так вчинили.

Я опинився досить близько від пекельного вогню, повітря зробилося розпеченим, і — о жах! — я зрозумів, що в пеклі дихати неможливо. Тут не було жодного ковтка свіжого повітря.

Я з усвідомленням виконаного обов'язку поквапився до виходу, відтак знову спустився на сходи міської ратуші, щоб перепочити. Я замислився.

Чи можна встановити між людьми чітку межу, у відповідності до якої одні потрапляють на небо, а решта — до пекла? Хіба не буває якихось випадків? Адже я сприймаю людство як суцільну масу, ясна річ, з двома крайніми, проте не протилежними полюсами. Адже мають бути й сумнівні випадки, коли досить мізерної краплини, щоб одна із шальок переважила. І хіба не можу я — перевдягнувшись — рішуче втрутитись у те, що діється — додати куди-небудь якусь краплину? Безсумнівно, можу!

Тремтячи від збудження, я зробив остаточний висновок із своєї геніальної думки: взяти безпосередню участь у судовому дні. На власний розсуд в одному випадкові — помилувати, а в другому — покарати, самому зайнявши місце у верховному судилищі, бодай на кінчику крайнього крісла.

І раптом у мене по спині пішов мороз. Боже милостивий, яка зухвалість! Це ж буде перевищенням усіх даних людині можливостей, якщо мене викриють, я напевне сам заз-

наю найважчої карі. Невже не досить того, що я своїм костюмом біса ввожу в оману Страшний суд!

Проте, з іншого боку: ризик, зухвалість подібної авантури. У кожної людини колись та виникають думки, які вона неспроможна відігнати від себе і які захоплюють її, тому що народжуються у самій глибині її ества. Такою була й ця думка.

Оминаючи галасливе тлумище, мій погляд упав на квадратovu дерев'яну дзвіницю, могутні каштани, фасад старовинного готелю, речі, так само добре мені відомі, як я сам собі; здавалось, вони промовляли: доки ти пам'ятаєш про нас, ми пам'ятаємо про тебе. І я відчув потік симпатії, який ішов від всіх цих речей, і в моїй пам'яті ожили захоплення юності, отже, речі підтримували мене. Бог був моїм старшим братом, моїм товаришем, ніщо не могло мені загрожувати.

Так, я маю взяти участь, я візьму участь. Але як розпочати? З чого розпочати? Чи маю я на оці якийсь варіант? О, звичайно! Вона! Як я міг не згадати про неї в такий день!

Я був парубком, але не всі роки перебування в Рейссені моє серце сповідувало цноту.

Її чоловік мав роботу на залізниці, а в ній одразу після весілля вбачав лише чудову домашню господиню. Ми зустрічалися з нею раз на тиждень, нам обом ті зустрічі були потрібні; ніхто до цього часу про них не здогадувався. Тільки зі мною, пустивши в нехту буденне життя, вона переживала хвилини справжньої краси.

Люди не старішають, кожний новий відтинок життя накладається на попередній, але попередній не зникає до решти, і, якщо обставини того вимагають, людина здатна бути такою, якою була раніше. Зі мною вона була набагато молодша, аніж зі своїм чоловіком.

Проте вона жила грішним життям, і я тому був причиною, а раз так, то й я зобов'язаний порятувати її.

Торуючи собі шлях через натовпи, я з жахом завважив, що до мого черевика, який вирізнявся із загального маскування, прилипла медуза. Цієї хвилини я саме проходив повз ворота клуні — вони були такі великі, що до них вільно в'їжджав кінь з підводою; раптом розлютившись, я кинув медузу у ті воро-

та, і вона враз перекинулася на велику афішу, що світилась. А я пішов далі, але вигляд цієї афіші нагнав на мене страху.

На найближчій вулиці я побачив Коапньянівлім. Його супроводжувала істота, суціль укрита лускою й бородами — із-під кожної лусочки стирчала борода. Очі, посаджені по-верх лусковиння, справляли дивне враження. Якийсь час я йшов поруч і чув, як Скоапньянівлім читав страховиськові проповідь.

Одного разу, коли він копав торф на Маркелозському торфовищі, просто біля нього в стовп вдарила блискавка, ось відтоді і почав він виголошувати свої безперервні проповіді та напучування. У всьому він вбачав гріхи та неповагу до Бога, а життя своєї родини він перетворив на пекло.

— Є тільки одна-єдина любов, — почув я його фразу, суміш рейссенівського діалекту з канцелярщиною. Палець Скоапньянівліма був націлений у бік страховиська, котре вело його на шнурку. — Це любов Бога, який оберігає нас во віки віків. Завоювати цю любов — ось наш обов'язок!

Потвора відреагувала на його слова дивним рухом, ніби жуючи всі свої борода разом.

Мені важко було розлучатися з цією дивовижною парою, але треба було якнайшвидше дістатись до заповітної оселі.

Ось і світло-рожева, що тішить око, черепиця, вікна, боязко прикриті чепурними фіранками. Тут ще нічого не сталося, дах ще не займаний, двері зачинені. З надією й острахом відчинив я хвіртку, прослизнув за будинок і зайшов з чорного ходу до кухні. Нікого. Я оглянув усі кімнати. Нікого. Украй засмучений, опустився на крісло. Це був удар, перший удар за весь день.

А як же ж порив, могутній порив, який запалився, поки я сидів на сходах ратуші? Невже він був такою собі дрібничкою, лише для розваги? Раніше інтуїція мені не зраджувала, вона майже завжди була ніби наказом.

Щоправда, ще лишалася шафа для одягу, у задній стінці якої були дверцята, що вели до комірчинки під сходами. Одного разу в цій комірчині я ховався всю ніч, бо її чоловік несподівано повернувся додому. Тож тепер вона могла там сховатись.

Так воно й було. Відкриваючи дверцята, я побачив у самому куточку комірчини маленький клубочок страху: в ньому жили лише очі, які напружено стежили за мною. Через гріховний зв'язок зі мною — людиною, вона з жахом дивилась на мене — біса.

Я насолоджувався цим поглядом, цим очікуванням мого щонайменшого руху — викликаючи в іншій людині сам жах, відчуваєш повноту своєї влади над нею. Уперше в житті я насолоджувався владою.

Але незабаром мені все більше ставало її жаль, тож я надав своєму обличчю якомога заспокійливішого виразу, а відтак скинув маску — леле, ефект був зовсім не той, на який я сподівався.

— Так ти біс, — сказала вона, ніби струшуючи з себе глибокий сон, — я мала б здогадатися про це ще тоді, з твоїх промов, які не схожі на промови людей. Отже, я жила з бісом. Отже, я відьма! — І страх переді мною змінився в ній на страх перед самою собою.

Мені було нелегко її втішити, я докладно розповів їй, як розгортались події, як все розпочиналось і що діється в Рейссені нині. Слухаючи моє оповідання, вона поступово отямилась, а довідавшись про мою військову хитрість, навіть розсміялась і поцілувала мене, коли ж я виклав свій план її порятунку, до неї повернулись бадьорість духу, ба навіть хоробрість.

Але на саму думку про те, що це наша остання зустріч, ми знову засумували, потім викинули із шафи на підлогу весь одяг і подарували одне одному ту найбільшу розкіш, яку здатні дарувати одне одному чоловік і жінка.

Однак надто довго втішатись ми не могли, треба було щось робити. Найкраще не мудрувати; я не бачив можливості непомітно підняти її на хитку тропу цнотливості, а прилаштувати її до колони спасених було б надто ризиковано, ні, я проведу її вулицями як покарану рукою Всевишнього до того місця, де починається піднесення, там я хутенько повернуся до неї спиною, а вона, ніби виконуючи найзвичнішу справу на цьому світі, піде вгору, удаючи, що з носа в неї тече кров.

Так ми й вчинили. Вона розпустила коси, я згріб їх у кулак, зробивши вигляд, ніби тягну її за собою, і, розігруючи цю німу сценку (вона — сумно схиливши голову, я самовдоволений, тріумфуючи), ми вийшли з дому.

Стало значно тихіше, і то не лише тому, що багато рейсенців уже покинули місто, а й тому, що кількість дивних істот значно поменшало. Чудернацьких тварин, яких зранку було ще так багато, майже не залишилось. Цілком можливо, що Страшний суд був назначений на цей день не по всій Землі, тож ми тут мали до діла з мандрівним воїнством.

До мети ми дійшли швидко і майже непомічені. Інколи я пестив її, помітивши, що потвори мучили жінок інтимними доторками своїх гидких кінцівок.

Було й таке, що один раз ми дуже перелякались. Сталося це на Сміттененде, де дорога йшла вгору. Двоє бісів, гадаючи, що вона надто сильно пручається, захотіли мені допомогти. Рухом, який означав «Облиште, я і без вас дам собі раду», я вгамував їх. Але на чолі в мене після такої оказії виступив холодний піт.

На майдані Східд було, як і раніше, людно, ніби перед закриттям ярмарку, коли народ юрмиться лише біля найцікавіших атракціонів.

Я довів її до того місця, де дорога на небо торкалась бруківки, непомітно розтиснув кулак, в потрібну мить моя рука сковзнула вниз по її косах, я відвернувся і зник у натовпі.

Коли я знову підвів голову, аби глянути на неї, вона вже встигла піднятись досить високо. Без перешкод йшла вона, летіла увись, лише раз вона озирнулася в мій бік, і в ці півсекунди її обличчя виражало всю повноту кохання і вдячності. Я дивився їй услід доти, доки міг розрізнити з-поміж інших.

Операція вдалася. З почуттям глибокого задоволення я знову розсівся на сходах міської ратуші, змучений душею й тілом. Я не мав жодного бажання чинити ще що-небудь, я був задоволений тим, що зробив, задоволений сам собою і деякий час насолоджувався самоповагою та схвальним шелестом високих каштанів.

Проте я одразу забув про це, коли зрозумів, що день Страшного суду наближається до кінця. Потік рейссенців рідшав, усе більше янголів та бісів полишали Землю. Пора було знову подумати про власну безпеку, нерозумно сидіти на очах усіх одинаком. Зрозуміло, що якийсь біс має бути останнім, але цей особливий свій статус я волів би не афішувати. Я ще трохи почекав, але, коли зауважив, що брама до пекла ось-ось закриється, а кілька янголів вже згортають в польоті полотняну дорогу на небо, я подумав, що пора накивати п'ятами. Непомітно прошмигнув я у вузький провулок, що між міською школою і старим будинком, відтак вийшов на майданчик для розваг і сховався в одній із кабін вбиральні для школярів. Тут мене не знайдуть. І я взяв двері на гачок.

Все тихше і тихше ставало на Землі – де-не-де поодинокі вигуки та шелест крил у повітрі.

Оскільки небезпека ніби минулася, я вперше почав усвідомлювати, в якому дивному становищі опинився. І чого врешті-решт добився своїми хитрощами! Виходить, що я маю залишатися сам на безлюдній Землі, як бунтівний моряк, викинутий на відлюдний острів з мізерним запасом провіанту. Я став безсмертним, я можу вважати Землю власним своїм помешканням, ковчегом, на якому віками буду борознити Всесвіт. Але чи уціліла Земля? Чи не загине вона, можливо, цієї ж миті, чи не розчиниться, чи не випарується? І що тоді буде зі мною? Буду літати в безповітряному просторі автономним небесним тілом, стану людиною-метеоритом? Ширяти невагомим, немов у ванні? Але вічно самотній – ні тварин, ні бодай якихось предметів поруч. Хіба не краще потрапити до пекла, де принаймні буде товариство, буде колективне страждання?

Дихати у вбиральні ставало щодалі важче, і я вийшов надвір, на свіже повітря.

Горобці вистрибували по вулиці, тваринний світ аніскілочки не постраждав. Ніяких надприродних явищ, звичайне вечірнє небо. Щонайменших ознак якихось перемін на Землі.

Отже, все знову готове для нового зародження життя, для нового людського роду, у крайньому випадкові для нового роду приматів, щоб еволюція повторилася? Мене незрідка дивувало, чому саме ми, люди, є носіями культури, чому не комахи, які через свої невеликі розміри мають бути куди краще ніж ми пристосовані у цьому світі.

А що ж мені судилося — блукати посеред цього нового життя пережитком незнайомого минулого? Вічним Жидом? Або агностиком, що ним я був подосі? Ні, агностиком я більше не був. Радше християнином. Вічним Християнином?

З такими ось думками я плентався по Хротестраат. Знайомій, але водночас такій чужій. Та ось і мій будинок. Мій будинок? Тепер всі будинки мої. Я можу увійти в будь-який будинок і облазити його знизу догори, можу навіть поїхати на велосипеді до будь-якої європейської столиці, аби в урядових канцеляріях ознайомитися з найсекретнішими справами і документами. Але задля чого? Навіщо? Викриття тепер безглузді, кожному уже винесено вирок.

Усе на світі стало моїм — Рейксмузеум, Лувр, Нормандія, діамантові копальні Південної Африки, єгипетські піраміди. Я став королем, імператором, володарем світу. Ніколи ще володіння земними речами не видавались мені такими примарними, як ось тепер, коли я володів геть усім.

Що мені, власне кажучи, тепер робити? Їсти, спати мені вже не треба. До чогось прагнути? Але все й так до моїх послуг. Втішатися книгами, природою? Постійно примножувати втіху, ніколи не маючи можливості нею поділитися з іншими, — хіба можна назвати це втіхою?

Смуток, який мене огорнув, потроху розвіявся, коли мені сяйнула думка, що обіцяла хоч будь-яку діяльність. У народному парку був вольєр з гарними птахами — золотими фазанами, цесарками. Їх треба було нагодувати і випустити на волю. Тож у найближчі дні в мене було широке поле діяльності: маю випустити з кліток зябликів та канарок, спочатку в Рейссені, а потім в Ентері, Вірдені, Голтені.

Але зробити цього я не встиг.

По дорозі до Народного парку, в кінці вулиці Ганехард я раптом із подивуванням почув жалібний стогін. Покрадьки

підійшов ближче і побачив янголів. Троє з них, либонь, зовсім знесилені, сиділи на селянському возі, а ще двоє виходили з будинку, де вони, мабуть, щось шукали.

— І тут не знайшли? — запитав один із тих, що сиділи на возі. Сумний жест був йому за відповідь. Я подумав, що хай вони ретельно обстежують всі будинки, а мені слід спокійно продовжити свій шлях. Від янголів я не чекав жодних прикростей.

Завваживши мене, вони почали про щось радитись. Окремі їхні репліки мені вдалося-таки розібрати:

— Не роби цього!

— Ти не посмієш!

— А я все-таки спробую!

Найстарший із янголів раптом відділився від групи, підійшов до мене і ввічливо звернувся:

— Дозвольте запитати, чи не бачили ви тут випадково когось із людей?

— Ні, здається людей тут не залишилось, я не зустрічав жодної душі.

Мої слова, очевидно, довели янголів до відчаю, двоє підняли до неба скорботні обличчя, решта ж сиділи мовчки, занепалі духом, плечі їх здригались, про що свідчило тріпотіння великих білих крил.

Відчай цих прекрасних істот мене глибоко зворушив. Вони, мабуть, дуже потерпали, якщо один із них навіть звернувся до мене, чого я не пам'ятаю протягом цілого Судного дня.

Я попрямував до янголів і найлюб'язнішим тоном запитав:

— Можливо, я зумію вам допомогти, адже ви когось шукаєте?

Найстарший з-поміж них вигукнув, стримуючи сльози:

— Ми маємо особливе завдання, ми шукаємо Белькампо!

Про такий фінал я не міг і подумати. З радісним «Так ось він!» — я скинув маску і тієї ж миті опинився в оточенні п'яти щасливих янголів.

Під світлу мелодію п'ятиголосого хоралу мене підхопили лагідні чисті руки, і розмірені помаху крил потягли в небеса.

ПОТРІЙНИЙ СТИБОК

У короля Вурма II було нервове королівство. Вдень він проворно владарював, а увечері, щойно лягав до ліжка, одразу поринав у забуття. Та інколи його при цьому тривожили сновидіння.

Якось приснилося йому, що він така собі важка літера, яку одна маленька дівчинка щоразу знову намагалася вивести на грифельній дошці. То вона витягувала цю літеру по всій довжині, то тягнула напівобертом, так що його ледь не розірвало, а то — з плоскою і кривою головою або з продавленою грудною кліткою, під кінець витирала його слиною чи просто перекреслювала рискою. При цьому вираз обличчя у дівчинки залишався надзвичайно серйозним, а Вурм не міг їй розповідати про свої муки, оскільки був тільки двовимірним.

Врешті-решт усе закінчилося добре: дівчинка припинила справлятися на дошці, вчитель похвалив її, а решта дітлахів musiли оглядати Вурма. Тоді з'явилась велика мокра губка, і він з наглого переполоху прокинувся.

Після ось таких снів йому з самого ранку діла не було до королювання, бо на нього нападали нервові дрижаки.

А якось приснилося, ніби він мозок духовника, що заточився в келії і там уже багато років визначав питому вагу свого Бога.

У черепку духовника було темно й задушливо, дихати майже нічим. Щойно той духовник замислювався, як Вурм вимушений був продиратися через неймовірні звивини і при

цьому всі його частини тіла несамовито боліли; а інколи голова, в якій засів, починала кивати, тоді на нього нападала морська хвороба, і оскільки за ті м'які нарости всередині годі було втриматися, то ним теліпало в різні боки. Король прокинувся від холоду, бо спав розкритим.

А ще йому якось снилося, що королева при смерті і відправила телеграму аптекареві маленького містечка, якого потайки кохала, що хоче з ним перед смертю поговорити. Телеграмою був він сам, тож плазував зі всіх сил уперед по довжелезному більше чорному, ніж сірому коридорі. Коридор ставав дедалі вужчим, і Вурм змушений відчайдушно змагатися зі стінами.

— Не встигну, не встигну! — пихтіло все в ньому. Позаду себе він чув прокльони і лемент інших телеграм, які намагалися його випередити, проте Вурм ніяк не міг посунутися вбік. Він, немов той кріт, угризався в чорну твердь. Серце його закалатало.

— Увійдіть! — вигукнув він, переборуючи страх. А серце билось чимраз швидше й гучніше, від чого він і розбудився.

Обливаючись потом, стрибнув з ліжка і кинувся до спальні дружини. Та спокійнісінько сиділа собі, й, наспівуючи, годувала немовля.

Відтоді Вурм почав вживати заходи, щоб у своєму королівстві покінчити зі сновидіннями. Передусім він задумав викорінити все чарівне, прирівнявши його до поганого, чарівні будинки наказав знести, чарівні дерева звелів повирубати, чарівних звірів — повибивати, чарівних людей — кинути за ґрати, а над входом до свого палацу звелів викарбувати напис: «Душа має право на натхнення тільки відповідно до буття».

На казки він впровадив смертну кару, мистців позбавив свободи слова. Фокусники були заборонені, а церкви — позакривані. Все це призвело до повстання мрійників, відоме в історії як Великий Похід Сновид. Королівство Вурма II було великим, тож знайшлося чимало людей, які порівнювали дійсність із мізерним льохом. «Справжнє народжується лише в серцях та головах!» — стало їхнім девізом. Вони не

хотіли більше спостерігати, як планомірно руйнується все те, що надавало їхньому життю вартости, і однієї достопам'ятної ночі чимала юрба у шлафроках тв пантофлях тихцем пробралася до королівського палацу. Варта розбіглась одразу. Короля витягнули з ліжка, потягли до ешафоту і стягли голову. Беззвучно, вирячивши очі, юрба розбрелася назад, під свої ковдри.

Крайніх не було.

Неподалік від ешафоту мешкав найкращий хірург королівства. У своєму будинку він мав велику палату, де копірився скільки душі завгодно в усіх цих страчених злочинцях. Вхід туди був заборонений під загрозою кари самому потрапити під ніж, так що ніхто і не міг розповісти, що там діялось. Він заробляв грубі гроші тим, що постачав чучела людей магазинам модного одягу, так що і звичайні громадяни могли ще за життя продати йому плід своєї смерти. Це були передусім мистці, які знали напевне, що стануть згодом славетними. Вечорами, коли вже сутеніло, вони крадькома пробирались сюди, прихопивши той чи інший витвір мистецтва як мірило майбутнього визнання. Всі ті, хто за життя ніколи не носив пристойного одягу, красувалися вже після смерти на вітринах у найрозкішніших шатах. Це була неабияка реклама, передусім у пам'ятні дні, коли до ніг такого манекена клали вінки. Вдова та діти померлого, як правило, переїжджали кудись-інде.

Спальня хірурга вікнами виходила на ешафот. У ніч Походу Сновид він прокинувся від якогось булькотіння, наче це хтось наливає найвишуканіше вино з його пивниці. А це кров короля Вурма II витікала із жил. Хірург зиркнув через вікно і побачив свого короля відтязоголовим. За мить він одним стрибком опинився біля нього, прихопив голову і майнув назад до операційної.

Сонце вже встало над королівством, охопленим всезагальною журбою та плачем овдовілої королеви. Пополудні хтось піднявся сходами палацу, тримаючи в руках щось на зразок клітки для птахів, на яку накинута була хустка. Це був хірург.

— Ваша величносте, — промовив він, — годі вам голосити. Чоловік ваш здоровий.

Він поставив пакунок на стіл і скинув хустку. Це була голова короля Вурма II, з посмішкою на обличчі. Прикріплена вона була до коробки з-під сигар, де розміщувалася система штучного кровообігу: маленька помпа, що урухомлювалася коліщатком, різні пристрої для подачі й відводу корисних і шкідливих речовин. Під усім тим знаходився гасовий пальник для забезпечення тепла.

— Даруйте, що не зумів запропонувати вашому чоловікові іншу підставку. Ця, власне кажучи, призначалася для вбивці Янсена, проте в такій метушні нічого кращого знайти не вдалось.

Принцеси обступили батька. Їм кортіло по черзі покрутити коліщатко. Це потішало їх більше, ніж найгарніша катеринка. За винятком маленького принца, якому забаглося запустити кораблик у систему кровообігу батька. Коли йому це заборонили, він розревівся.

— Я надішлю вам рецепти всіх речовин, необхідних його величності. Якщо стежитимете за температурою, то він ще переживе всіх нас, — підбадьорююче промовив хірург, зняв капелюха й пішов собі геть.

Перша радість заново повернутого життя відтятої королівської голови змінилася на пекучу тугу за втраченим тілом. Тіло Вурма II поховали в королівському гробівці з такою урочистістю помпою, як ніби воно було з головою. Сам Король при цьому був присутній і особисто дякував усім за виявлену його тілу останню шану. Потім щоранку хтось із дочок мусив його відносити туди, і він годинами тужив над відкритою труною. І тоді, як зітліли його пальці, облишив ці відвідини.

— Я втратив свого найкращого друга, — подумав він і сльози покотились по обличчю. Витерти він їх не міг.

А тим часом у Народних Зборах розгорілися бурхливі дебати.

— Чи варто тримати нам такого короля?

- Щойно тепер він справжній глава держави!
 - Він не зможе кивнути головою з екіпажу!
 - Він же не має серця до народу!
 - Витрати на його утримання значно зменшилися, вони впали до мінімуму!
 - До економічного мінімуму!
 - Король їсть стільки ж, як кіт!
 - Відпала необхідність у придворному кравцеві!
 - Він більше не триматиме нас під чоботом!
 - Такий король нам підходить! Він нам підходить!
- Так і постановили.

Вже не раз котрась із принцес зненацька вигукувала з-за столу:

- О Боже милосердний, татусь чадить!

В останню мить королева встигала зменшити полум'я пальника. Та очі на попелястому обличчі Вурма II вилізли з орбіт, смерть прокрадалася в кров. Це й призвело до нових дебатів у Народних Зборах.

— Гасовий пальник застарів, його треба опалювати електричним струмом.

— Протестую проти слова «опалювати», їх величність вам не грубка.

— Наша фракція за газ: це виключає коротке замикання!

— І як вам спало таке на думку: під'єднати його до труби?

— Ні, струмом усе-таки краще, заодно під'єднаємо помпу.

— Недавно принцеси навмисне чи ненароком поламали коліщатко.

Один із членів Селянської Спілки запитав, чи не можна було б пропустити кров короля під курми, які висиджують яйця, і як-не-як — тваринне тепло.

Зупинились на електричному опалюванні. Щоправда, у справі виховання принцес вийшов промах, бо «година накручувати батька» стала найголовнішою карою.

Тим часом і хірург не сидів склавши руки. Певного дня він піднявся сходами палацу з новим пакунком у руці. Поставив його на стіл і промовив:

— Ось ваше тіло, ваша величносте!

Воно скидалося на велику складну друкарську машинку, але замість літер були делікатні шрифти, призначені для друкування не на папері, а на хірургічному розтині шиї Вурма: там прикріпили дощечку й залишили місце для кровообігу. Хірург приладнав свій пристрій до короля і вдарив по декількох клавішах. Вурм посміхнувся.

— Я знову маю тіло, — прошепотів він. — Я знову маю тіло!

Хірург виконав трель.

— Ой, не лоскочіть, це підло, — засопів і затремтів Король.

Для нього настали тепер нові часи. Найвидатнішим піаністам королівства наказано було з'явитися до королівського двору, щоб награти Вурма. Розпочали з простих життєвих емоцій, з чим хутко впорались і принцеси. Робили вони це обережно, бо найменша помилка могла завдати болю, проте для емоцій рідкісних, захоплюючих, бурхливих, карколомних потрібні були досвідчені майстри.

Вурм знову полював, знову вибирався на війну, знову об'їдався і знову відчував, що таке кохання.

— У мене таке відчуття, ніби я маю десять тіл! — триумфував він після чергового престіссімо. Смуток і відвага, скромність і хтивість, страх і шаленство знову оволоділи Вурмом.

Одного разу після спокійного концерту він стояв у кімнаті на столі, заглибившись у спогади від щойно пережитого. Раптом його пройняв різкий біль, ніби в нього потрапила блискавка. Було так боляче, що його аж скрутило.

На клавиші вискочив придворний кіт.

Водночас із болем Вурма пронизала думка: «Це, звичайно, приснилось. Боже, що за сон цього разу, що за жахливий сон! Мені це обридло. Геть, я тобі покажу! Киць, киць!»

Плавним стрибком кіт знову опинився біля нього і почав пеститися. У відповідну мить Вурм схопив зубами за хвіст тварини і вгризся в нього що було сил. Кіт з вереском відскочив, і король гепнувся разом з ним на підлогу.

Там його і знайшли принцеси з пошкодженою системою кровообігу в калюжі королівської крові на килимі.

БЕДЛАМ

Якби хтось летів над водною мілиною Пампус на сході від Амстердама і глянув через ілюмінатор, то у такого пасажира могла б скластися думка, що на Нідерланди вивернули чорнило: над містечком Дюрхердам проросла чорна туга. Чоловіки та жінки зі сльозами на очах видирались на дахи, стискуючи зубами чималі відрізи флеру і крепу, щоб затягнути ними свої оселі, а саме містечко повергнути таким чином в безпросвітну темряву. Над вуличками й каналчиками майоріли полотнища муніципального флеру, які шляхетно вирізнялися посеред великого розмаїття крепу і флеру приватників, залишаючись, тим не менше, для перехожих стандартом власного благополуччя та скорботи.

Юрбища дітлахів, звільнені від уроків, весело галасуючи, викочували важкі паки траурної тканини із муніципального складського приміщення, заохочуючи працівників комунальної служби до активнішої роботи. Інші знову допомагали батькам у цій важкій роботі. Повсюди було заборонено користуватися газом та електричним струмом, навіть молоко і те заборонили пити. Самі вулиці, які, з огляду на рух, тканиною покрити не можна було, оброблялись чорною фарбою та смолою. Дехто фарбував на бруківці кругляк за кругляком, інші, менш заощадливі і не настільки проїняті пасією, виливали за одним махом повні відра і заходились широкими помахами розтирати фарбу мітлами. То тут, то там траплялися хворі, що покинули лікарняне

ліжку й, покашлюючи та уривчасто дихаючи, пхали поперед себе чорну щітку по бруківці.

За ким так побивався Дюрхердам?

Ким був той небіжчик?

Бургомістром, людиною штивною, яка ось уже понад п'ятдесят років крокувала попереду своєї громади, чоловіком, який понад п'ятдесят років знав усе, що діється в його громаді і перед яким кожний широко відчиняв двері свого будинку, щойно той ушановував його своєю присутністю.

І ось цього чоловіка не стало. Його просто більше не було. Несподівано якась заразна хвороба пройняла його холодом та онімілістю. Просто в лоні сім'ї. Сім'я його — молодця, якій він у своєму віці ще зумів закрутити голову, та троє діточок, яких він у цій круговерті зумів ще вициганити. Чи хіба ще не вчора кидалася вона йому на шию, коли він вечорами заклопотано повертався додому, а ось тепер...

Одразу за містечком тулилися дві маленькі будівлі, обтягнуті тепер скромним муніципальним флером. Над дверима першої красувався напис «Пожежна», а над дверима другої — велика чорна крапка: це була трупарня, і тут якраз лежав труп бургомистра. Помер бургомістр два дні тому, ото ж труп, так сказати, був іще свіженький.

Коли западав вечір і люди зручно вмощувались у своїх домівках, думки багатьох линули сюди, до цієї похмурої комірчини. Мешканці містечка всуціль перебували під враженням цієї втрати, за винятком хіба що нотаріуса, роздратованого незнайомим шибеником, який посмів висякатися в його дорогоцінний крєп із Вифлеєму.

— Мені байдуже, хто останній пуститься духом, але нехай не зачіпають моїх речей! — роздратовано бурмотів він.

Вся решта ж мешканців тихо-мирно повсідалася довколо грубки чи каміна й почала згадувати свого померлого бургомистра під тьмяне сяйво свічок. Навіть дітлахи і ті замовкли, а там, де принишкли діти, — там біда.

Аж поки вуличками не розлігся крик: «Пожежа! Пожежа!». Вмент усі повибігали й побачили, як крізь крєп бу-

динку нотаріуса пробивається полум'я. Одразу ж натовп мешканців кинувся за пожежною помпою. Щойно тепер громада усвідомила собі, що старий бургомістр помер, той бургомістр, який за будь-яких надзвичайних обставин холоднокрівно віддавав накази і якому вони всі свято вірили. А тепер команди вигукував той, хто випадково біг попереду, проте ніхто не слухав його, бо насправді це були нерви, що ними командували.

Тільки подумати, якою бажаною здобиччю пожежі були всі ці сухі чорні полотнища, напнуті по всьому містечку і ледь не кожний будинок став доступним для полум'я! І тут для форми всі гуртом кинулися до пожежної. Раптом з'явилися якісь люди зі смолоскипами. Їх світло мерехотіло над неприкаяним натовпом, що прихопивши з собою помпу, кинувся був назад до місця пожежі.

Вогонь тим часом добряче охопив помпезний будинок: у всі боки розліталися шматочки палаючого крепу і флеру, мов ті блукаючі авантюристи в пошуках свого щастя. А народ стояв собі широким колом, заламуючи руки і лупаючи очима.

— Дорогу помпі!

Поспіхом під'єднали шланги, чотири найкремезніші чоловіки зайшлися помпувати. Та води не було. Перевірили шланги, вони виявилися неушкодженими, перевірили пожежні колодязі — і ті були в порядку. Ще дужчі чоловіки стали до помпи, а вогонь тим часом здіймався чимраз вище й вище. А чоловіки продовжували помпувати у поті відчаю. А води як не було, так і немає.

Аж раптом із натовпу виривається найменша бургомістрова донька і з окриками «Тату! Тату!» кидається до пожежної помпи, покриваючи її поцілунками.

Той найдужчий із чоловік уважніше приглянувся до того, чим помпував, — це була рука. Його напарник теж приглянувся — це була нога. Народ підступився ближче і глянув на помпу: вона виявилася їхнім покійним бургомістром.

Замість пожежної, натовп вдерся був до трупарні і в пільмі та метушні ніхто цієї помилки не завважив.

ЗІЗНАННЯ

Мені треба було поїхати до Амстердама. Важкий потяг приповз точно за розписом до перону станції нашого містечка. Містечко таке маленьке, що скрегіт гальм почули всі його мешканці, батьки мої теж. Синіві нашому вже минає тридцятий, — десь-то подумали вони, глянувши одне на одного, — а він досі теліпається, мов тріска, в життєвому морі. (Мій батько пастор і любить образні висловлювання). Ну що ж, — подумки відповів я їм, переступивши через першу колію, — вважайте свого сина гнилою тріскою, та де вже вам уздріти таємниче світло, яке трухлячок здатний випромінювати в темряві.

Відчинивши двері вагона, я завмер.

Виявляється, я вже там.

Уже ввійшов.

Невимушено сидів у кутку, дещо стурбований.

Отож, заходити до вагона мені не треба, я встиг випередити самого себе. Я неквапливо зачинив двері й, ніби прикований до перону, заляк, дивлячись, як начальник станції дає сигнал рушати. І тут я виявив, що в руці в мене залізничний квиток. Виходить, я їду без квитка!

Стрімголов ускочую у вагон поїзда, який уже рушив, і опиняюся віч-на-віч із самим собою. Боячись вимовити бодай слово, я ледве наважився сісти на сидіння — ніколи не гадав, що своєю присутністю можу нагнати на себе такого страху. Я зиркнув на себе, і я теж зиркнув на себе. Так, так і є. Це ж

велике чоло, шляхетна опуклість якого губиться в тіні пишної каштанової чуприни; той же ясний і разом з тим проникливий погляд, добре мені знайомий з відображення в дзеркалі, чуттєві вуста моєї матері, чутливий ніс мого батька і при цьому моя струнка, але кремезна фігура з дещо завеликими руками. А на додаток до всього — цей же кривий палець, якого я покалічив іще хлопчиком...

Таке витримати було неможливо. Де стоп-кран? Мені вдалось, що до нього ледь не два дні дороги.

Хто там сидів — потвора, рознощик чуми, дикий звір? Ні, там сидів я сам, розглядаючи мене, — я сам. А поїзд спокійно прямував далі й нічого не траплялось. Я дихав, я був живий, і мене чудово було видно, бо той я спостерігав за мною.

Одні потрясіння багаті вибухами, інші знову згасають, закінчуються нічим. Що трапилось з моїм потрясінням, коли я простяг собі квиток зі словами: «Ось квиток, Германе!», я не знаю. Той, до кого я звернувся, видобув свій квиток і з тим же жестом промовив:

— Квиток я вже маю.

Отож, він їхав з квитком! І вдягнений був, я щойно тепер завважив, інакше, дещо елегантніше від мене.

— Ми дуже подібні, — сказав він.

— Виходить, ми не...одна людина? — пробурмотів я.

— Ні, — посміхнувся він, — я, безперечно, був і залишаюсь самим собою.

— Прошу вибачення, але мені справді вдалось, ніби я... роздвоївся.

— Наша подібність дозволяє перейти на «ти», — вів далі він з тією ж спокійною приязню в голосі, яку я часом із подивом помічав у себе. — Дивовижно, але ця схожість збільшується з кожною хвилиною. Давай перевіримо все як слід.

— Зріст сто вісімдесят дев'ять, — вигукнув я, — об'єм талії вісімдесят два, розмір взуття сорок третій, комір — сорок шість!

— Збігається! — сказав він. — Справді, як на один кошик скроєні. А тепер подивімось, чи подібні ми внутрішньо так само, як зовні. Хто ти і чим займаєшся?

— Прошу! — з запалом вигукнув я. Схожість, яка зайшла так далеко, перестала мене лякати: чи варто шанувати своєрідність внутрішнього світу, коли вже страчено неповторність зовнішності? Ось які дивні відчуття огортають людину за певних обставин. — Будь ласка! — вигукнув я, встав і притулився до дверей. — Говорити про себе я можу тільки стоячки, так само стоячи слухаю державний гімн, бо, хоч би як ти поважав гімн рідної держави, гімн власного життя звучить не менш урочисто.

Не думаю, ніби на світ я з'явився з продуманим планом. Напевне, ні. Мені здається, що пробився в життя всупереч усьому. Досі відчуваю тріумфальне злорадство юного організму, який, покінчивши з паразитизмом, силоміць одірвався від матері. Це стало однією з основ моєї особистості. Якщо людина має себе на належному місці, то вона і не вбачає нічого особливого в тому, що живе, але якщо ти тут не відчуваєш себе в своїй тарілці, то однаково щасливий, що все-таки існуєш. Щоправда, й від самотності знемагаєш з ласки інших. Ти не тільки особистість, ти ще й просто людина, і хоч би яким мізерними були твої суто людські потреби, вони теж вимагають прав — на кохання, на любов ближніх. Якось у ранньому дитинстві я бачив, як батько, читаючи в садку під липою, не дивлячись, ніби порошинку, струсив комашку, що сіла була йому на руку. Я тоді дуже любив бавитись у садку, де була велика купа піску.

Підрісши, я почав помічати пустоту людей і тішився, що не розчинивсь у натовпі. Церковні обряди видались мені нудними, наука — безглуздою, одні лише жінки захоплювали мене, бо рятували трошки від самоти, зміцнювали в мені почуття гідності, усмачували життя.

Переїхавши до міста, я залишився колишнім, хоча й поміняв копиці сіна на будуари. Те ж саме можу сказати про свої професії: подобаються вони мені майже всі, але захопити не здатна жодна. Я опановую їх досить швидко завдяки кмітливому розумові, хай не завжди гострому, але досить сприйнятливому. Таким чином я займаюся всім підряд і буваю в найрізноманітніших місцях; дядько мій

стверджує, ніби я маю в руках мільйон можливостей улаштуватися в житті.

Зате мані бракує постійности, а потреба в ній зростає весь час. Я дедалі чіткіше чую свій внутрішній голос: стань розсудливим, обери постійну роботу, створи сім'ю, будь нормальною людиною. Життя ти пізнав, нічії напучування тобі вже не потрібні, тож угамуйся нарешті. Мені й раніше часом хотілось чогось подібного, але лише так, між іншим, як ото хочеться тістечка, не більше.

Тепер я мандрівний піротехнік, особливо часто виконую цю роботу, коли надходить свято на честь королівського дому. Ще підлітком я щороку 31 серпня запалював фейерверк, інші вважали за краще милуватися ним на відстані — так я почав трохи розбиратися в піротехніці. Заняття безперечно цікаве, але не для того, хто хоче створити сім'ю...

— Стривай, стривай! — раптом перебив мене попутник, який досі відверто витріщував на мене очі. — Я домігся солідного становища, маю дружину і двоє дітей, ось уже шість років мешкаю в одному й тому ж домі і розумію, що це таке. Ти з глузду з'їхав, якщо мрієш про подібне. Я дуже хотів би жити так, як ти, але всепоглинаюче кохання жінки, з якою я тепер пов'язаний шлюбом, закабалило мене. Звичайно, прекрасно відчувати, як твоє колишне «Я» згоряє в полум'ї палкої пристрасти, тільки жертва виявляється занадто великою, а відчуваєш це далеко не відразу. Розмовляючи з дружиною, чоловік розмовляє з часткою самого себе, дивлячись на дітей, дивиться на частку самого себе, приходячи додому, входить у частинку самого себе — одружений чоловік цілий день крутиться навколо самого себе.

Якщо ти любиш себе, як я, спочатку сприймеш це із захопленням, коли ж нарешті збагнеш, у чому річ, ніщо вже не спинить тебе. Усі попередні бажання гризуть мене тепер, як ті чудовиська, потайки вирощені відьмою в дикому лісі. Саме ти, ти жив, а я крутився дзиг'юю, муркочучи від задоволення. І, до того ж, прикро чути, що твої мрії здійснив хтось інший... Зараз я на тиждень вирвався з дому, я муніципальний службовець із міста Генгело.

— А хіба ти не кохаш дружини й дітей?

— Ні, — відповів він, — бо вони украли в мене життя. Вони досить милі і не винуваті в тому, що трапилось, але вибачити їм не можу. Ось поглянь на них.

З цими словами він простяг мені сімейну фотографію.

Моїми жилами немов вогонь пробіг. Жінка з таким обличчям, що хочеться встати перед нею на коліна, і двоє дітей, котрі обіцяють здійснення всіх надій, які тільки можна покласти на дітей людських. А цей чоловік, глава сім'ї, не бажає більше з ними жити.

— Хто таких не любить, той, як на мене, безнадійний дурень, — промовив я, вертаючи світлинку.

— А мені здається, що безнадійний йолоп той, хто бажає відмовитись од життя, яке ведеш ти, — швидко відпарировав мій попутник.

Ми повтуплювались у вікно.

Я вже не радів. Ніде в цілому світі немає ні пари жіночих рук, по-справжньому рідних для мене. Досить з мене мандрівного життя, ситий по зав'язку. А тут ось, у купе, жалюгідна людина відтручує своє щастя, мов гниле яблуко. Не бажаючи більше з ним розмовляти, я вперто дивився у вікно.

Дядьки косили траву, корови чекали доїння, хмари пливли небом. Моєму попутникові все це явно набридло, бо по певному часі він підхопився й затупцював, як білий ведмідь, туди й сюди по купе, та чимраз квапливіше. Я ж закляк біля вікна, мов сибірська крига.

Раптом він схопив мене за плечі, повернув до себе, довго вдивлявся в вічі й нарешті промовив:

— Є пропозиція. Ти мрієш про дружину, про дім і постійну роботу — я віддам тобі все це; я мрію побурлакувати — поступись мені своїм життям. Ніхто нічого й не помітить.

Я опустився на сидіння, охоплений найсуперечливішими почуттями. Чоловік готовий без роздумів віддати кохану дружину й дітей — таку жінку й таких дітей! — людині, з якою він і годину не знайомий, викликав у мене огиду. Але, з іншого боку, отримати без жодних клопотів таку родину

було б зовсім непогано, навіть досить спокусливо. Широ кажучи, я визнав пропозицію попутника просто геніяльною. Можливість викриття абсолютно виключалась. Ми ще раз уважно оглянули один одного. В душі я тріумфував. Треба ж бути цілковитим йолопом, щоб відмовитись од такої пропозиції.

За той час, який нам лишився, ми постарались якомога краще посвятити один одного у свої життєві обставини. На вокзалі, зайшовши до туалету, обмінялись одягом і потім декілька вечорів поспіль довго вели бесіди в парку Фондела. Треба було багато дечого засвоїти, щоб кожний із нас зумів піти слідами іншого.

Домовившись зустрітись рівно через рік на тому ж місці, ми попрощались.

Немає слів, щоб описати хвилювання, яке мене охопило, коли за тиждень я зустрівся з абсолютно незнайомою жінкою, яка сприйняла мене як свого чоловіка, і з зовсім незнайомими дітьми, які повисли на мені з вигуками «Тату, тату!». Проте тримався я цілком нормально і швидко звик до нових умов, хоча часто мені важко було вдавати, ніби я вже сім років одружений, адже дружина була мила, люб'язна й справді мене кохала. Я не шкодував зусиль, щоб забулися всі чвари між нею та моїм попередником; я став взірцевим батьком. Служба не завдавала мені надмірних клопотів, і всі ми почувалися щасливими. А я був винагороджений сторицею.

Якось, коли діти спали, дружина сіла мені на коліна й сказала:

— Як позитивно вплинула на тебе ця поїздка, Германе. Знаєш, мені інколи здається, що все знову стало, як у перші роки після весілля.

Я жив з нею вже вісім місяців.

Мене оточували мир, злагода і любов, я користувався повагою, чесно виконував свої обов'язки. Неправда, думав я, що ця любов і повага призначені не мені, а іншому, вони даються не назавжди, їх треба заробляти щодня, як хліб насущний. Я мав усе, я був абсолютно щасливий.

Проте під кінець року щастя помітно пішло на спад, і природні нахили знову озвалися в мені. Здається, нічого неможливо вбити в собі навіки. Я, в крайньому разі, зробити цього не зумів. Варто було з вікна контори побачити житловий автофургон, який проїжджав дорогою, й на цілий день настрій було зіпсовано. Я старанно приховував незадоволення, проте дружина і діти не могли не завважити, що я вже не такий щасливий, як раніше. І коли настала довгоочікувана пора, дружина сама запропонувала мені «втекти» на тиждень з дому. З полегшенням поїхав я на місце зустрічі, а почувши перші слова свого двійника, відчув себе навіки вільним од будь-якого тягара, здатного обтяжити душу смертного. Той, другий, змучився від мандрів і прагнув повернутися додому.

Так уже триває багато років. Щороку ми міняємось ролями, і всім це на користь. Про ворожість у домі муніципального службовця немає і згадки, а кількість дітей збільшилась до шести.

І ось що найприємніше в усіх цих перетвореннях: я сиджу зараз перед вами, і ніхто не відає, ким із двох я є; та я й сам уже не знаю.

ЗМІСТ

Погребання (1959)	5
Американські гірки (1953)	19
Музей (1950)	45
Диктатура речей (1950)	71
Розповідь Остергойса (1946)	119
Велика подія (1946)	150
Потрійний стрибок (1935)	182
Бедлам (1935)	189
Зізнання (1935)	192

Літературно-художнє видання

Белькампо

ЗАМОРОЖЕНИЙ ФЕЄРВЕРК

З нідерландської переклав
Ярослав Довгополий

Відповідальний за випуск *А. Савчук*
Відповідальний редактор *О. Жупанський*
Художній редактор *В. Василенко*
Оригінал-макет *В. Баштовий*
Коректор *В. Богаєвський*

Підписано до друку 20.06.2006

Формат 84x108 1/32. Папір офсетний №1.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 9,5
Обл.-вид. арк. 8 Зам. 462
Гарнітура Dutch801Cutil BT

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єкта видавничої справи № 644. Серія ДК.
ТОВ «ВП «Юніверс»,
01024, Київ-24, вул. Банкова, 2, к. 12.

Віддруковано з готових діапозитивів в друкарні ПП Мошака М.І.
(свідоцтво ДК № 867 від 22.03.2002 р.).
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. П'ятницька, 9а,
Тел. (03849) 2-72-01, 2-20-79

Белькампо.

Б44 **Заморожений феєрверк:** / З нідерланд. пер. Я. Довгополий. — К.: Юніверс, 2006. — 200 с.

ISBN 966-8118-37-5

Белькампо (справжнє прізвище Герман Пітер Шенфельд Віхерс, 1902—1990) за синтезом ексцентричного мислення та індивідуальністю художнього методу стоїть цілком окремо від усіх нідерландських письменників. Він продовжує класичну традицію німецького романтизму, зокрема Е.Т.А. Гофмана. Навіть свій псевдонім письменник запозичив у одного з персонажів його роману «Еліксир сатани» — П'єтро Белькампо.

«Останній шукач пригод у нідерландській літературі» — так сьогодні називають співвітчизники письменника, якого критики порівнюють з Кафкою і чия творчість за життя несправедливо була недооцінена.

ББК 84.4НІД

